

Nagy Terézia

DIFFERENCIÁLTAN A MIGRÁCIÓRÓL

*Migráns életek, élethelyzetek
és a migráns élethelyzet keretei*

Nagy Terézia

Differenciáltan a migrációról

Migráns életek, élethelyzetek és a migráns élethelyzet keretei

SZOCIOLÓGIAI TUDÁSTÁR

8.

A Debreceni Egyetem BTK
Szociológia és Szociálpolitika Tanszékének sorozata

Sorozatszerkesztő:
CZIBERE IBOLYA

Nagy Terézia

Differenciáltan a migrációról

*Migráns életek, élethelyzetek
és a migráns élethelyzet keretei*

Debreceni Egyetemi Kiadó
Debrecen University Press
2022

Szakmai lektor:

SIK ENDRE

© Nagy Terézia, 2022

© Debreceni Egyetemi Kiadó, 2022

ISSN 2786-2194

ISBN 978-963-318-949-8

Kiadta: Debreceni Egyetemi Kiadó

Felelős kiadó: Karácsony Gyöngyi főigazgató

Tipográfia, tördelés, borítóterv: Juhászné Marosi Edit

Nyelvi lektor: Feketéné Balogh Marianna

Tartalom

1. Bevezetés	7
2. A migráció alapfogalmai	9
2.1. Kivándorlás, bevándorlás, letelepedés	9
2.2. Migránsok és sokszínűségük	10
2.3. Migráns és migráns háttérű személyek	14
2.4. Kiutasítás és kitoloncolás	15
2.5. Illegális, irreguláris, dokumentálatlan migráns	15
2.6. A migráció a számok tükrében	16
2.7. A migrációs potenciál és az elvándorlás	18
2.8. Válsággócok, kibocsátó és befogadó országok	20
2.9. A migráció költsége és haszna a kibocsátó-, a tranzit- és a célországban	21
3. A ki- és bevándoroltak élete: élet a diaszpórákban	25
3.1. Befogadó társadalom, diaszpórák	25
3.2. Diaszpóra és diaszpórahálózatok	33
3.3. Utazó kultúrák és a kultúrák letelepedése	40
3.4. Integráció, neointegráció, asszimiláció	43
3.5. A transznacionalitás, interkulturalitás és az egzotikum	46
3.6. A hátramaradott család: támogatástól a családegyesítésig	51
4. A gazdasági migráció sajátosságai	53
4.1. Gazdasági migráció a határon belül	53
4.2. Vendégmunkások, ideiglenes és állandó tartózkodás, gazdasági migráció	55
4.3. A migráció gazdasági és társadalmi hatásai	57
4.4. Genderkérdés és a migráció feminizációja	58
5. Menekülők, menekültek a világban és Európában	59
5.1. Menekülő, menedékkérő	59
5.2. Nemzetközi védelemben részesültek: a menekült, az oltalmazott, és a menedékes (befogadott)	60

5.3.	A befogadástól a letelepedésig	62
5.4.	Integráció és az integráció esélyei, kudarcai	64
5.5.	A nemzetközi védelemben részesített személyek integrációjának kihívásai	66
5.6.	Integrációs stratégiák	69
5.7.	Állampolgárság	71
6.	Bevándorlás és terrorizmus	73
6.1.	Hogyan kapcsolódik a terrorizmus a migrációhoz?	73
6.2.	Terrorizmus – mit jelent	78
7.	Magyarország a migráció folyamataiban	89
7.1.	Határok, menekülők	89
7.2.	Illegális határátlépés	90
7.3.	Gazdasági migráció és Magyarország	92
8.	Migráció: mobilitás, interszekcionalitás és presztízs	97
8.1.	A migránsok mobilitási pályái és a hatalom birtoklásának kérdései	97
8.2.	Néhány mobilitási csatorna elemzése	98
8.3.	A migráció és a mobilitás és az új pozíció	102
9.	Bevándorlás, migránsok és menekültek, valamint a diszkrimináció fajtái	105
9.1.	Migránsok a diszkrimináció egyik célkeresztjében	105
9.2.	A diszkrimináció	106
9.3.	A diszkrimináció és a beilleszkedés	108
9.4.	A sikeres beilleszkedés esélye	111
10.	A migráció a közbeszédben	115
10.1.	A migráció és a menekültek megjelenése a közbeszédben	115
10.2.	Transznacionális találkozások, konfliktusok, koncepciók, különbségtételek	116
10.3.	Közbeszéd, ellenreakciók, kriminalizáció és szolidaritás	118
11.	Apró, de fontos dolgok: a migráció sötétebb és a vidámabb arcai	125
11.1.	Embercsempészet, emberkereskedelem	125
11.2.	Névházasságok	126
11.3.	Migránsok a feketemunka piacán és más szürke zónákban	126
11.4.	Párhuzamos társadalmak?	127
11.5.	Gyermekek a migrációban	127
11.6.	Multikulturális tapasztalatok	128
	Irodalom	129
	Ábrajegyzék	137

1. Bevezetés

A migrációról oly sokat hallunk: a társadalmi-politikai közbeszéd része, a médiában ilyen-olyan színben tűnik fel, és az interdiszciplináris kutatások fókuszába is ismét bekerült. Amennyire színes terület, annyiféle kutatás, megközelítés, értelmezés segíti és nehezíti az eligazodást, a megértést, és annyiféle ajtó nyílik a peremterületekre is: a multikulturalizmus kérdésétől a helyi társadalom átalakulásán keresztül az identitás sokféleségéig.

Jelen kötet nem próbál igazságot tenni a különböző megközelítések között: arra törekedtem, hogy a lehető legletisztultabb képet kapjunk a migráció egy-egy dimenziója kapcsán, tisztázzunk fogalmakat, képesek legyünk sokszínűnek látni a migrációt, s képessé váljunk arra, hogy a migráció egy-egy vonatkozása kapcsán a főbb irányvonalakat végig tudjuk járni.

Ahhoz, hogy ezeket a célokat megközelítsük, a kötetben először a migráció alapfogalmai kerülnek tisztázásra a ki- és bevándorlástól a migránson keresztül a menekültekig, az intézményi vonatkozásoktól a statisztikáig. De szót ejtünk a migrációt előidéző tényezőkről, a gazdasági és kényszmigrációról, az integrációról és annak kihívásairól, a migrációt övező árnyakról (embercsempészet, emberkereskedelem, terrorizmus), ill. a diaszpórákról. Mindezen nagy témák mellett olyan fontos kérdéseket is felidézünk, mint a migránsok társadalmi mobilitása, a diszkrimináció, a migráció haszna és költsége, a sérülékeny csoportok különleges helyzete, a migrációban résztvevők szerepe. S végül a jelenlegi magyarországi helyzetre is reflektálunk, mind a migráció folyamatai, mind pedig a migrációt övező közbeszéd kapcsán.

A fogalmak és tematikus szempontok áttekintése lehetővé teszi, hogy a migráns élethelyzetet, kialakulását, alakulását és az azt övező keretet lássuk: a migráns (legyen ő legális, illegális, gazdasági, politikai vagy bármi más oknál fogva migráns) lehetőségek és korlátok, társadalmi folyamatok és egzisztenciális kihívások között egyensúlyoz, ahogy a nem-migránsok is. De mégis ezen keretek – a kivándorlást előidéző okok, a beilleszkedés környezete – olyan specifikumok,

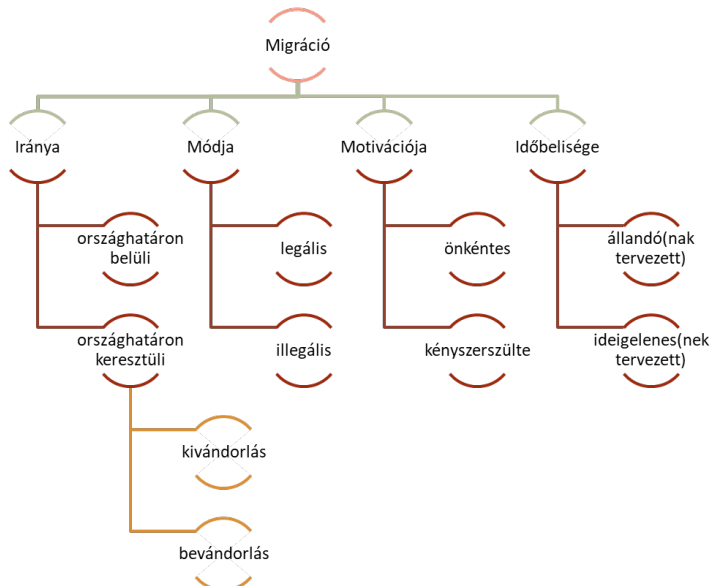
amelyek érthetővé, értelmezhetővé tehetik számunkra a migrációt, lehetőséget biztosítanak arra, hogy differenciáltan tekintsünk a migráció különböző alakváltozataira.

A kötet megpróbál bővebb keretbe illeszkedni, s így minden fejezethez ajánlott szakirodalom is kapcsolódik.

2. A migráció alapfogalmai

2.1. Kivándorlás, bevándorlás, letelepedés

A migráció témáinak körüljárását azzal kell kezdenünk, hogy az alapfogalmakkal és a migráció differenciáltságával ismerkedünk meg. A migráció mint vándorlás önmagában nem jelöli annak irányát, mikéntjét, motivációját, nem árulja el az állandóságot, az ideiglenességet, vagy nem beszél arról, hogy milyen távolságra történik a vándorlás. Éppen ezt a sokszínűséget hivatott a fogalmi pontosítás bemutatni: így beszélünk ki- és bevándorlásról, országon belüli és határ(ok)on keresztüli migrációról, legális és illegális migrációról, önkéntes- és kényszerű vándorlásról stb.

1. ábra

A migráció differenciáltsága, saját szerkesztés

A migráció történhet az országhatárokon belül, azaz egy településről egy másikra, jellemzően nagyobb településre, több lehetőségeket és munkalehetőséget kínáló településre történik az elvándorlás, faluról városba, városból nagyobb városba, fővárosba, fejletlenebb régióból a fejlettebb régió felé történhet a vándorlás. Amennyiben az országhatárok átlépése is megtörténik, a kiindulási ország szempontjából kivándorlásnak, a célország tekintetében bevándorlásnak kell tekintenünk. E két folyamat egyszerre érinthet egy-egy országot, de vannak kiemelt kibocsátó országok (Afganisztántól Lengyelorszáig), illetve kifejezetten célországok (USA, Németország, Svédország).

A vándorlás történhet legális, azaz a szükséges úti okmányokkal és engedélyekkel felszerelve, útlevél, vízum és szükséges oltások beszerzésével – ez jellemzően egy célzott, céltudatos tevékenység, melynek keretében a migránsok nem ritkán rendelkeznek a leendő munkahelyük felé szerződéssel, esetleg szállítás is várja őket. Az illegális migráció esetében az úti okmányok vagy engedélyek hiányoznak: a migráns nem rendelkezik olyan okmányokkal, amellyel az adott ország területére beléphetne, vagy egyáltalán nem rendelkezik okmányokkal. Az illegális migráció esetében természetesen a leendő foglalkoztató kiléte is ismeretlen, a lehetőségek sincsenek felmérve, a hiányos dokumentumok mellett a hiányzó információk sokasága is nehezíti a kezdeti időszakot. Jellemző az is, hogy az illegális migráció döntését kényszer szüli – a megélhetési nehézségek, a belpolitikai helyzet, háború vagy más kényszer hajtja. A döntés azonban nem ilyen egyszerű: a húzó és taszító tényezők mellett a döntés az időbeliséget is meghatározza (amely persze változhat): állandóra tervezik az elvándorlást vagy egy adott életszakaszban szükségszerű, haza kívánnak térni, amennyiben a gondok megoldódnak, vagy a szükséges vagyont megszerezték.

2.2. Migránsok és sokszínűségük

Számos fogalommal találkozunk a mindennapokban: migráns, menekült, illegális határsértő, illegális migráns, bevándorló, gazdasági bevándorló, gazdasági migráns stb. A fogalmak tisztázása segíthet megérteni a téma sokszínűségét és ezzel a migráns személyek sajátos helyzeteinek sokféleségét, ill. rendszerezni az ismereteinket.

2.2.1. Gazdasági migráns, vendégmunkás

A migráns kifejezést a vándorló személyre vonatkoztatjuk. E fogalom nem jelzi, hogy az illető honnan és hova tart, milyen a motivációja, milyen a jogi státusza,

egyetlen dolgot tudunk, hogy szokásos lakhelyét, születési helyét elhagyva egy új helyen, egy új országban kívánja folytatni az életét. A migráns lehet legális, illegális, érkezhet Nyugat-Európából vagy a Távol-Keletről Magyarországra, érkezhet azért, mert vonzónak találta az országot, egzisztenciális fejlődést látott benne, vagy az üldöztetés elől menekülve itt kíván letelepedni. Ha a fő motivációja az egzisztenciális fejlődés, a munkavállalás, a karrier, akkor gazdasági migránsról beszélünk. Körükben találjuk a multinacionális cégek leányvállalataihoz érkező amerikai, francia menedzsereket, a kínai kereskedőket, a román idénymunkásokat, a lengyel programozókat vagy épp a török kebabosokat. De gazdasági migránsok azok a magyarok is, akik a jobb megélhetés reményében (jellemzően) egy nyugat-európai országban vállalnak munkát.

Illegális vagy sem a migráns? A legtöbbben beutazási és tartózkodási engedéllyel rendelkezve érkeznek Magyarországra (vagy más országba), céljuk a munkavállalás, a tanulás, a kutatás-oktatás, vagy az üzlet. Illegális migrációról akkor beszélünk, amikor az említett engedélyekkel nem rendelkeznek a bevándorlók. Előfordulhat, hogy a legális tartózkodásukat cserélik illegális továbbtartózkodásra, vagy ilyen engedéllyel nem is rendelkeznek. A gazdasági migránsok érkezése és tartózkodása mellett ugyanúgy a legalitás kérdésébe kerül a munkavállalásának legalitása – ez egyes szektorokban egyértelműen bejelentett foglalkoztatást jelent, míg az idénymunka esetében, a kiszolgáltatottabb pozíciókban (segédmunka, betanított munka, prostitúció stb.) a bejelentés sok esetben nem történik meg.

A gazdasági migráns fogalmon belül találjuk a vendégmunkás fogalmát, mellyel a németországi törökök kapcsán ismerkedett meg a közvélemény, s még ha ugyanolyan gazdasági migráns is, mint sokan mások, de a „vendég” kitétel jelzi a helyzetének ideiglenességét... – még akkor is, ha tudjuk, hogy ez az ideiglenesség képes az állandósulásra, csakúgy, mint a jelzett németországi törökök esetében számos alkalommal történt.

2.2.2. A nemzetközi védelemben részesülő személy

A gazdasági migrációtól eltérő módon a kényszer hatására a vándorlást vállaló, üldöztetést elszenvedő személyek (vagy csoportok) a menekültügy hatáskörébe tartozó migránsok: menekülők, menedékkérők, menekültek, oltalmazottak és befogadottak: ha és amennyiben bizonyítani tudják üldöztetésüket.

2.2.2.1. A nemzetközi védelem biztosítása

A menekülők jellemzően nem rendelkeznek beutazási- és tartózkodási engedéllyel, de ahhoz, hogy az illegális határátlépés után legitim legyen a menekülő tartózkodása, hosszabb jogi procedúrán kell keresztülmennie, amelynek során bizonyítania kell, hogy jogosult arra, hogy menekültstátuszt kapjon. A Közös Európai Menekültügyi Rendszer (CEAS) arra törekszik, hogy a genfi egyezményen alapuló nemzetközi védelem és szolidaritás térsége megvalósuljon, a védelemre szorulókat hozzáférjenek a nemzetközi védelem intézményeihez, és lehetőséget kapjanak arra, hogy a védelem árnyékában új életet kezdhessenek, a társadalomba, a munkaerőpiacra integrálódjanak és boldoguljanak.

A menekültügyi rendszer arra törekszik az unión belül, hogy a befogadást nyert menekültek a befogadó országban boldoguljanak, a számukra védelmet nyújtó országban integrálódjanak: ez hozzájárul az egyenletes tehermegosztáshoz és felelősségvállaláshoz. Azonban a migrációs útvonalon elsőként elérhető országok terhei jóval jelentősebbek a belsőbb országokénál, ami a határvédelmet és a menekültügyi eljárásokat illeti. A célországoké szintén nagyobb, mint a közbeeső országoké, hiszen az elvándorlás hatására többen jelennek meg náluk, így a munkaerőpiaci és társadalmi integráció területén nagyobb terhet vállalnak.

A nemzetközi védelemben részesülő személyek számára az elvándorlás előnyös lehet, mert közelebb kerülhetnek a támogató diaszpórahálózatokhoz, tággabb családi kapcsolataikhoz, s ezeken keresztül elérhető számukra az egzisztenciális biztonság. A schengeni zónán belüli elvándorlás sokszor dokumentálatlanul történik, így sehol sem tudják igénybe venni az állam támogatását.

2.2.2.2. Menekülő, menedékkérő, menekült, oltalmazott, menedékes, befogadott

A menekülő – amíg nem döntenek a nemzetközi védelemben vételéről vagy annak elutasításáról – számos lépcsőt kell, hogy végigjárjon. Az első lépés, hogy a menekülő személy (vagy család) menedékkérelmet nyújt be az ország területén, amely kérelemnek az elbírálásáig a személy (vagy család) **menedékkérő**nek minősül, lakhatásban és étellemezésben részesül, a gyermekek pedig részt vesznek a közoktatásban. A többhónapos folyamat idején jellemzően tábori elhelyezésben, nyitott vagy zárt rendszerű táborokban laknak a menedékkérők, s támogatás segítségével folytatják le a meghallgatásokat.

A menedékkérelmek elbírálása során pozitív döntés születhet, ha úgy ítélik meg, hogy a menedékkérő hazájában üldöztetésnek volt kitéve, vagy az üldöz-

2. A migráció alapfogalmai

tetéstől megalapozottan fél, s ezen üldöztetés faji, nemzetiségi, vallási, politikai vagy más csoporthoz való tartozása miatt történt, történhet (forrás: bmbah.hu és Közös Európai Menekültügyi Rendszer). Ha a kérelmező megfelel ezen feltételeknek, **menekült** státuszt kaphat, amely az állampolgársághoz nagyon hasonló jogokat és köteleességeket biztosít, kivéve, hogy a parlamenti választásokon nem választ és nem választható. A menekült státusz visszavonásig érvényes (három-évente felülvizsgálják), de megszűnik akkor is, ha az illető visszatér származási országába, vagy ott olyan radikális változások történnek, amelyek miatt a menekült hazatérése nem jelentene kockázatot. A menekült jogállású személy számára fennáll a lehetőség, hogy állampolgárságért folyamodjon, ha megfelel a követelményeknek, elsajátította a nyelvet, állampolgársági ismeret-vizsgát tud tenni, megélhetése biztosított és többéves folyamatos tartózkodását igazolni tudja.

Kiegészítő védelmi státust kaphat az a személy, aki nem felel meg a menekültként elismerés feltételeinek, de ha visszatérne származási országába, vélhetően sérelem érne, s hazája nem nyújtana számára védelmet. A kiegészítő védelmi státusszal bírók az **oltalmazottak**. (Forrás: bmbah.hu és Közös Európai Menekültügyi Rendszer)

Külön meg kell említeni azokat a csoportokat, akik tömegesen menekülnek el hazájukból (mint jelenleg a rohingya menekültek például), s a nemzetközi védelem nekik ideiglenes védelmet biztosít, az EU Tanácsa vagy a kormány meghatározott időszakra számukra **menedékes** jogállást biztosíthat.

2.2.3. Sajátos esetek: hontalanok és kísérő nélküli kiskorúak

A **hontalanok** különleges helyzetben vannak: nincs olyan ország, mely állampolgárként ismerné el őket, vagy a származási országuk megfosztotta őket állampolgárságuktól, jellemzően nem rendelkeznek személyazonosító okmányokkal, az állam, ahol szokásosan tartózkodtak, megtagadja az iratok kiállítását. Mindez talán furcsán hangzik, de ha egy-két népcsoportot említünk, s azok történeti sajátságaira gondolunk, könnyebb elképzelni: tuaregek (Mali), palesztinok (Izrael), pemma és makonde etnikai csoportok (Kenya), rohingyák (Mianmar) stb. (Id. „This is our home”... UNHCR kiadvány)

ÉRDEKESSÉG

A makonde népcsoport 2017-ben kapott állampolgársághoz való hozzáférést Kenyában mint a 43. elismert etnikai csoport. Mozambikból származnak, mintegy 4000 fő él Kenya Kwale, Kilifi és Taita Taveta részein, ahova mint mezőgazdasági munkások érkeztek. A gyarmatbirodalomtól felszabaduló ország sem haza nem küldte őket (hiszen több évtizede ott éltek már), sem állampolgárságot nem adott számukra, hontalanok voltak. Állampolgárság nélkül nem volt személyi igazolványuk, nem tudtak útlevelet kiáltani, így a munka, a választásokon való részvétel, vagy az olyan hétköznapi dolgok, mint bankszámla nyitása, felsőoktatásban való részvétel sem volt számukra hozzáférhető. (The Makonde of Kenya)

A **kísérő nélküli kiskorúak** azok, akik nem töltötték be a 18-ik életévüket, és gondoskodó személy nélkül érkeznek, azaz szülő vagy más nagykorú rokon nélkül. Az egyik legkiszolgáltatottabb csoport, hiszen a biztonságuk nem biztosított, az emberkereskedelemnek (szervkereskedelem, prostitúció), a kihasználásnak a leginkább ki vannak téve, s sokan közülük a hazájukban vagy a tranzitországokban elszenvedett traumáktól szenvednek. Problematikus az is, hogy évekkel azután, hogy megszakad a kapcsolatuk az iskolával, fel tudják-e venni újból ezt a szerepet, részt tudnak-e venni az oktatásban – igaz, sokuk nagyon motivált ebben.

2.3. Migráns és migráns háttérű személyek

Érzékeljük, hogy a migráció nagyon sokféle motivációjú, származású, különféle lehetőségekkel bíró személyt érint, s e széles spektrumot tovább árnyalja a migráns háttérű személyek köre, azaz azoké, akiknek a családjában más országból származó családtag van. A migráns háttérű személyek helyzete jogilag is, gyakorlatilag is nagyon különböző lehet, hiszen nem azonos körülményt jelent, ha egy másik uniós állampolgár vagy egy harmadik országbeli polgár a családtag, hogy a környezet felismeri vagy felismerni véli ránézésre azt, hogy az illető személy külföldi, és így a mindennapi tapasztalatainak része egy kisebb-nagyobb mértékű megkülönböztetés vagy különbségtétel. A migráns háttérű személyek egy vagy több felmenője külföldi, de ez nem jelenti azt, hogy ők személy szerint nem állampolgárok, vagy hogy nem beszélnének magyarul, sőt, az is előfordulhat, hogy a migráns felmenő nyelven nem beszélnek vagy azzal az adott kultúrával, vallással nem teremtdődött meg megfelelő kapcsolatuk. Mégis, amikor a migránsokat érintő hátrányokról, az idegenellenességről vagy épp a multikulturalizmusról, az inkluzív pedagógiáról szólunk, tudnunk kell, hogy nagyon egye-

di a migráns hátterű személyek sorsa, kapcsolódása a magyar és a migráns kultúrához, nyelvhez, szokásokhoz és személyekhez.

2.4. Kiutasítás és kitoloncolás

A Menekülő, menedékkérő, menekült, oltalmazott, menedékes, befogadott című alfejezetben a pozitív végkifejletű döntések fényében beszéltünk menekülről, oltalmazotról és menedékesről. Azonban a nemzetközi védelembe vétel sokszor nem történik meg: a kérelmező nem tudja bizonyítani üldöztetését, a döntés előtt távozik, nem mond igazat stb., s ilyen esetekben a menedékkérelem negatív választ kap. A negatív döntés esetében a kiutasítás és kitoloncolás is felmerül. A kiutasítás esetén a személy nem kívánatos, el kell hagynia az országot, és nem térhet vissza meghatározott ideig. A kiutasítás végrehajtása különösen a határzár tiltott átlépése és más határcselekmények kapcsán visszatérően jelenik meg.

A kitoloncolást akkor írják elő, ha a migráns önként nem tud vagy nem akar távozni, ekkor a kitoloncolás megvalósításáig idegenrendészeti őrizetbe veszik (ez lényegében zárt, börtönszerű elhelyezést jelent), majd pedig az őrizetből a határra kísérik, vagy származási országába utazzatják őrizet mellett, ahol a származási ország hatóságának adják át. Ez akkor következhet be, ha a származási ország visszajelzi, hogy honpolgára a kitoloncolás alatt álló személy.

Problematisztikus a kitoloncolás akkor, amikor a migráns olyan hazába kell, hogy visszatérjen, ahol nem rendelkezik kapcsolatokkal (pl. Iránban született afgán fiatal, aki soha nem járt Afganisztánban), de akkor is, ha a származási ország őrizetbe veszi, és különböző okoknál fogva börtönbe zárja, kínzásnak vagy embertelen bánásmódnak teszi ki. Éppen ezen indokokra hivatkozva próbálkoznak az egyes migránsok a nemzetközi védelemre való jogosultság hiányában is valamiféle tartózkodási jogcímet szerezni, illetve a jogvédők számukra engedményeket elérni.

2.5. Illegális, irreguláris, dokumentálatlan migráns

A migránsok kapcsán (tekintet nélkül arra, hogy gazdasági migránsról vagy menekülről van szó) felmerül a legalitás kérdése. Ez nem egyszerűen egy jogi problematika, hanem a migráns élethelyzetét, lehetőségeit, jogérvényesítését, jövőjét és gyermekei státusát érintő kérdés. Hiszen a rendezetlen helyzetű migráns sem egészségügyi, sem szociális szolgáltatásokat nem tud igénybe venni, gyermekei számára az oktatási intézményekhez való hozzáférés nem biztosított.

Fontos megérteni, hogy a menekülők illegális határátlépése során az aktus, a határátlépés és tartózkodás az esetek túlnyomó többségében illegálisan történik (zöldhatáron keresztül, okmányok, ill. engedélyek nélkül), de maga a menekülő személy nem illegális. Azaz illegális határátlépést követ el a nem illegális migráns (menekülő) személy. Ameddig a nemzetközi védelem iránti kérelmének elbírálása megtörténik, illetve amennyiben pozitív elbírálást kap, a határátlépés és tartózkodás jogszerűtlen volta „felfüggesztésre kerül”, s csak amennyiben kérelme negatív elbírálásban részesül, akkor veszik e cselekményt elő.

Az illegális és irreguláris migráns fogalmakat szinonimaként használják, jelentésük enyhén eltér, de a jogszerűtlenséget hivatottak jelezni. A dokumentálatlan kifejezést akkor használják, amikor sikeres embercsempészeti tevékenység kapcsán a migráns személy megérkezik, s valójában a határokon belüli idegenrendészeti, rendőrségi ellenőrzésig nem is tudható, hogy az ország területén tartózkodik.

2.6. A migráció a számok tükrében

A migráció végigkíséri az emberiség történelmét, s ha csak az elmúlt évtizedeket is tekintjük, azt látjuk, hogy a migráció jelen van, legfeljebb a motivációja, az iránya (dél-észak, kelet-nyugat), célországai változnak. A nemzetközi intézmények egyetértenek abban, hogy transznacionális migrációban a világon több mint 65 millióan vesznek részt, s jelenleg is több mint 23 millió menekült él hazájától távol, további mintegy 40 millió azonban a hazáján belül, de otthonát elhagyva kénytelen élni.

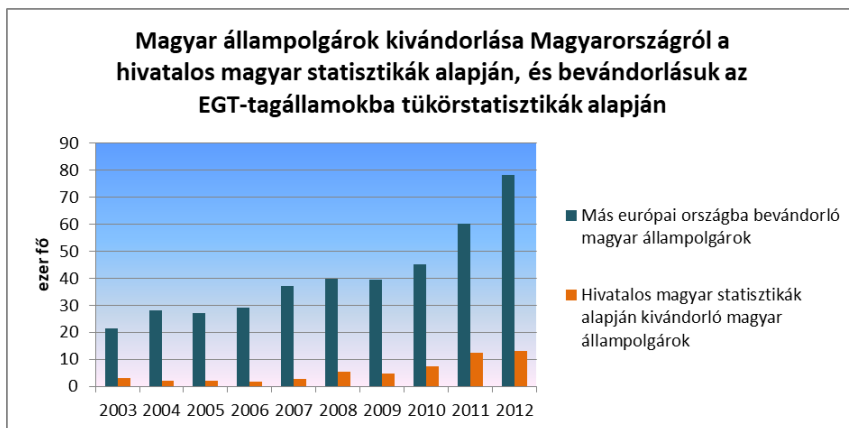
Miközben ilyen magas számokról beszélünk, érdemes áttekinteni a magyar statisztikákat is. Ezek azt mutatják, hogy jellemzően európai származású bevándorlók élnek Magyarország területén, 15000 fő körül jelennek meg az éves bevándorlási statisztikákban. Őket követik az ázsiaiak, az amerikaiak, majd az afrikaiak (bmbah.hu, ksh.hu). A számokból az is kitűnik, hogy az érkezők jellemzően tartózkodási engedéllyel tartózkodnak az országban, s 3500 főt sem éri el azok száma, akik nemzetközi védelemmel tartózkodnak Magyarországon. Amennyiben azt is megnézzük, hányan kértek és kaptak nemzetközi védelmet, az arányok még inkább meggyőzőek arra vonatkozóan, hogy Magyarország nem kiemelt célország a bevándorlóknak.

Nemzetközi védelemért, menekültként elismerésért 2015-ben kiemelkedően sokan fordultak az unió országaiban: összesen mintegy 1,032 millió bevándorló érkezett, Magyarországon keresztül ugyanebben az évben mintegy 900 ezer fő vonult. A pozitív döntések aránya két év alatt romlott 5,5%-ról 1%-ra (Magyar-

ország esetében 2013–2015), ezzel szemben az európai statisztikák jóval kedvezőbb képet mutattak 45% feletti elismerési aránnyal. A menekülthullám lecsengése után 2017-ben 185 ezer menekülő érkezett a mediterrán útvonalakon, s ebben az évben 650 ezer első kérelem érkezett, a 2017-es évben elbírált kérelmek 46%-a pozitív volt (EUROSTAT, 2018). Magyarországon 2017-ben 3397 nemzetközi védelem iránti kérelem került benyújtásra, 42%-uk afgán származású volt, 24%-a iraki és 17%-a szír. Ugyanebben az évben 106 főt ismertek el menekültként, oltalmazottként 1110 főt, további 75 fő befogadott státuszt kapott, 2880 fő kérelmét elutasították, nem kapott védelmet, emellett 2049 fő menekültügyi eljárását megszüntették (jellemzően azért, mert a döntés meghozatala előtt távoztak). Ez azt jelenti, hogy a 2017-es évben az esetek ötödében született pozitív döntés, a vizsgált kérelmek 1,7%-ban kaptak menekültstátuszt a kérelmezők.

Az előző bekezdésekből már kitűnt, hogy a bevándorlók többsége nem a nemzetközi védelem kapcsán kerül a bevándorlási hivatalok látókörébe, hanem más oknál fogva kíván Magyarországon tartózkodni: tanulás, munkavállalás, üzleti tevékenysége köti őket ide.

Különösen fontos kérdés a migrációt tükröző számok reflektált vizsgálata: amennyiben a bevándorló nem bejelentett állásban dolgozik, esetleg nem rendelkezik bejelentett lakóhellyel, vagy nem töltött még az új hazájában egy évet, esetleg más okoknál fogva nem fog látszódni a statisztikában. A kivándorlók is jellemzően nem jelentik be távozásukat, sokszor lakcímüket is fenntartják, olykor pedig abban is érdekeltek, hogy az egészségügyi–társadalombiztosítási járulékokat a kibocsátó országban is megfizessék, más esetben pedig abban, hogy rendezve legyen a külföldi helyzetük – mindkét országban. Előbbi változatok esetében nem látszódik a kivándorlók száma a statisztikákban, éppen ezért fontos, hogy a vándorlás mértékét a különböző statisztikák, összegzések egybevetésével vizsgáljuk (vagyis ún. tükröstatistikáit alkalmazzunk). Ekkor a célország és a kibocsátó ország számadatait vizsgálva látjuk a különbséget: itt az elvándorlók száma és ott a bevándorlók száma mennyire hasonlít. Természetesen ilyen adatokkal nem minden ország és nem naprakészen rendelkezik, de még így is szembeszökő, hogy a tükröstatistikák mennyivel inkább közelítenek ahhoz a képhez, amit pl. Magyarországon gondolunk a jelenlegi kivándorlás erőteljességéről.

2. ábra

Magyar állampolgárok kivándorlása Magyarországról a hivatalos magyar statisztikák alapján és bevándorlásuk az EGT-tagállamokba¹ a tükröstatistikák² alapján 2003–2012 (Forrás: KSH, saját szerkesztés)

2.7. A migrációs potenciál és az elvándorlás

Miközben a migráció fogalmait járjuk körbe, nem feledkezhetünk meg arról a kérdésről sem, hogy miért történik mindez, miért vándorolnak el egyének és csoportok, hagyják el megszokott életüket, választanak maguknak új otthonot, hazát.

A megértéshez négy fontos tényezővel kell számolnunk:

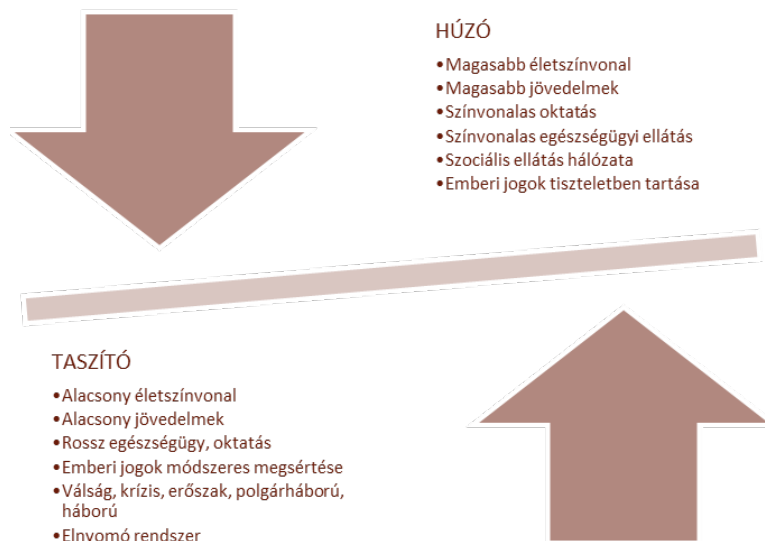
- 1) Húzó és taszító tényezők
- 2) Migrációs potenciál
- 3) Migrációs hagyományok
- 4) Közösségi erőforrások szerepe az elvándorlásban

Húzó és taszító tényezők. Az életszínvonal, az elérhető jövedelem, a hozzáférhető közszolgáltatások és azok minősége, a jóléti szolgáltatások, az emberi jogok és biztonság az, amelyet figyelembe kell vennünk, ha húzó és taszító té-

¹ Európai Gazdasági Térség (jelenleg: Ausztria, Belgium, Bulgária, Ciprus, Csehország, Dánia, Észtország, Finnország, Franciaország, Görögország, Hollandia, Horvátország, Írország, Lengyelország, Lettország, Litvánia, Luxemburg, Magyarország, Málta, Németország, Olaszország, Portugália, Románia, Spanyolország, Svédország, Szlovákia, Szlovénia, továbbá Egyesült Királyság, Izland, Liechtenstein, Norvégia).

² A bevándorlókat fogadó ország bevándorlási statisztikái, melyek pontosabb képet adnak, mint a kivándorlást (és kijelentkezést) rögzítő statisztikák.

nyezőkről szólnunk. A taszítás oldalán (a származási országban megfigyelhető) e jelzett tényezők hiánya, minőségének vagy színvonalának hiányos volta: biztonság hiánya (háború, polgárháború, üldöztetés), alacsonyabb elérhető jövedelem stb. A húzó tényezők oldalán (a célországban megfigyelhető) magasabb minőség, színvonal és az emberi jogok jelenléte lesz vonzó. Ahhoz, hogy a migráció meginduljon, nem kell sem a taszítás, sem a húzó oldalon minden feltételnek fennállnia!

3. ábra

Húzó és taszító tényezők, saját szerkesztés

Látjuk, hogy az egyes húzó és taszító tényezők megfeleltethetők a gazdasági migrációnak illetve a kényszer hatására menekülést választók migrációjának. A húzó és taszító tényezők mellett számolnunk kell azzal, hogy egyes területek, társadalmi rétegek más-más migrációs potenciállal és hagyományokkal rendelkeznek, illetve a rendelkezésükre álló közösségi erőforrások vonatkozásában is eltérőek lehetnek.

Migrációs potenciál. A migrációs potenciál egy olyan arányszámot jelent, amely megmutatja, hogy egy adott népesség mekkora hányada tervezi az elvándorlást (Nyirő, 2013 és Sik, 2003). A potenciál pontosítható, ha a rövid-, közép- és hosszútávú tervek is kérdezzük, a tervek és realitások kapcsán is vizsgálódunk, vajon tett-e már lépéseket az elvándorlás megszervezése érdekében. Ma

már azt is látjuk, hogy a különböző típusú (így az erős és gyenge³) kapcsolatoknak milyen szerepe van az elvándorlás előkészítésében, így ez irányból is vizsgálódhatunk. A migrációs potenciál nemenként, korcsoportonként, foglalkozási csoportonként, iskolai végzettség szerint, de földrajzi értelemben is eltér.

Migrációs hagyományok. Amellett, hogy vannak tipikus kibocsátó országok, egyes régiókban a szülőfalu, szülőváros elhagyása időlegesen, időszakosan vagy tartósan természetes, akár több generációban is megjelenik mint az egzisztencia megalapozását segítő tevékenység. Máshol a család egyik-másik tagja a célból vállalt munkát külföldön, hogy az otthonmaradottakat támogatni tudja, s e modell szintén része lehet a háztartásoknak. Ahol e két migrációs hagyomány fennáll, a migrációs potenciált erősíti, de új régiók is belépnek a régiék mellé.

Közösségi erőforrások szerepe az elvándorlásban. A meglévő kapcsolatok erőforrásai lehetnek a kivándorlásnak: akár információt, lehetőséget, biztonságot jelentő kapcsolatról, akár anyagiakban hozzájáruló személyről van szó, mind az otthoni, mind a célszázbeli kapcsolatokat számba kell venni, s elemzőként is figyelniük kell a meglévő erőforrások hatását a migrációs tervekre. Erről részben a migrációs burok fogalma alatt, részben a hálózatelemző módszerekkel dolgozó migrációkutatások kapcsán lehet olvasni (Tilly, 1993; Sik, 1992).

2.8. Válsággócok, kibocsátó és befogadó országok

Vannak olyan területek, amelyek időlegesen a közbeszédben is megjelennek mint olyan területek, ahol problémák merülnek fel: háború, fegyveres konfliktus, diktatúra, természeti katasztrófa. Kevesebbet beszélünk arról, hogy vannak olyan területek, ahol ezek a problémák egy hosszabb időszakot ölelnek fel, elhúzódnak, a megoldásuk várat magára, vagy a megoldás is akadályozott. Ezek a válsággócok a migráció kutatás szempontjából is kiemelten fontosak: innen indulnak ki a migrációs hullámok, elsősorban azon elvándorlások, melyet a kényszer migráció kategóriájába sorolhatunk. A válsággócok környékén alakulnak ki a belső menekültek (IDP) táborai, de innen indulnak el azok, akiknek lehetőségük van (gazdasági, kapcsolati tőkéjük) a határon túli elvándorlásra és azon túl egy európai vagy amerikai migrációra. A válsággócok között számos olyan is akad, amely tartós gazdasági nehézséggel néz szembe, elsősorban az időjárásnak kitett mezőgazdaság révén, vagy a korrupció által sújtott területeken a létfel-

³ Erős kapcsolatok: erős érzelmi töltés, intenzitás és nagy időráfordítás jellemzi, szemben a gyenge kapcsolatokkal, amelyeknek az előnye, hogy az egyén a saját világán túl is elér erőforrásokat, mert ezen ismerősök egy tágabb világhoz kapcsolják az egyént.

2. A migráció alapfogalmai

tételek tartós nehezülése miatt. Ehhez csatlakozik az új (és még nem kialakult) klímaváltozás által okozott nehézségek kapcsán elvándorlókat magába foglaló klímamigráció. A válsággócok kapcsán nem szabad elfelejtenünk a népességre robbanás hatásait, a gyermekeket, fiatalokat útnak indító családokat, akik ilyen módon képesek csak biztosítani a gyermekük számára a túlélés esélyét. (Ennek kapcsán kell megemlíteni az iskoláztatás esélyének kérdését, a félbeszakadt tanulmányokat, az otthon intimitását és szocializáló közeg elvesztését, a kizsákmányolás formáit [erőszak, gyermekmunka, prostitúció] s ezek után a kialakuló perspektívákat.)

A kibocsátó országok azonban nem csak a válsággócok köré csoportosulnak: itt találhatók mindazon országok, amelynek a vándorlási egyenlege a kivándorlás felé hajlik – s itt máris utaltunk arra, hogy alig találni olyan országot, amely egyértelműen csak kibocsátó vagy csak befogadó ország lenne. A kibocsátó országok az unió külső karéján, a harmadik országok gyűrűjén találhatók: a válságok mellett a gazdasági kihívások, a megélhetés nehézségei és általában a taszító tényezőként jellemzett sajátságok erőteljes jelenlétének köszönhető.

A befogadó országok jellemzően azok a fejlett, gazdasági teljesítőképességgel rendelkező országok, amelyek alkalmasak arra, hogy nagyobb számú migráns népesség számára munkaerőpiaci pozíciót jelöljön ki, emellett olyan országokat is e kategóriában találhatunk, ahol az elérhető életszínvonal, a szociális támogatások, egészségügyi szolgáltatások biztosítottak, vagy jó színvonalon elérhetők, továbbá elérhetőek a szabadságjogok, biztosított a békés, nyugodt élet, s talán a fejlődés, előremenetel lehetősége is. Ezen országok relatíve és objektíve is jobb helyzetben lehetnek, mint a kibocsátó országok. Fontos szempont lehet még a támogató társas közeg jelenléte, így ennek kapcsán a diaszpórákról és a diaszpórákra irányuló neointegrációról⁴ is szólnunk kell.

2.9. A migráció költsége és haszna a kibocsátó-, a tranzit- és a célországban

A migráció költsége a kibocsátó országokban elsősorban annak a költsége, amely az utazás és letelepedés költségét jelenti, emellett az első időszak költségeinek fedezetét is jelentheti. Előfordulhat azonban, hogy ezzel a vándorló személy nem rendelkezik, ekkor a szükséges tőkét kapcsolatai vagy munkaejéje révén kell, hogy megszerezze, de nem ritka, hogy a legkiszolgáltatottabbak kö-

⁴ Erős kapcsolatok: erős érzelmi töltés, intenzitás és nagy időráfordítás jellemzi, szemben a gyenge kapcsolatokkal, amelyeknek az előnye, hogy az egyén a saját világán túl is elér erőforrásokat, mert ezen ismerősök egy tágabb világhoz kapcsolják az egyént.

rében más illegális tevékenység is kapcsolódhat ide: prostitúció, szervkereskedelem, drogcsempészet és kereskedelem. A menekülők más járulékos költség-gel is számolnak: az embercsempészet, a rejtőzködés finanszírozása mellett a hosszú és időigényes úton való ellátás költségei is őket terhelik elsősorban. A kibocsátó országnak számolnia kell azzal is, hogy az általa finanszírozott képzés haszna máshol fog lecsapódni.

A tranzitországokban a migráció költsége az embercsempészeti tevékenységek (és kapcsolódó tevékenységek) feltárása mellett a humanitárius segítségnyújtás költségeit foglalják magukba. Ez utóbbi lehet az elhelyezés, szállás, ellátás, orvosi segítségnyújtás költsége, melyet az állam vagy helyi önkormányzat finanszíroz, de ha túlzott vagy kiszámíthatatlan a teher, a menekülteket segítő civil szervezetek és hálózataik is részt vállalnak a finanszírozásban.

A célországokban a humanitárius segítségnyújtás mellett az integráció költségei jelennek meg. Ez utóbbi magába foglalja az integrációs ösztöndíjakat, a képzés és átképzés költségeit, a beilleszkedést segítő társadalmi, szociális, kulturális, sportprogramokat.

A migráció érkezési pontjain, célországában megjelenő haszon a migrációt követően 3-5 évvel később jelenik meg, amikor az érkezettek a munkaerőpiacra sikerrel integrálódtak, így részt tudnak venni a termelésben, fejlesztésben stb. Ekkorra érik be a képzések, átképzések hatása, s csökkennek az integrációra fordított költségek.

A kibocsátó országok esetében a hazaküldött jövedelmek beépülése a helyi gazdaságba, fogyasztásba, megtakarításba jelenti a hasznot.

Az összefüggés adott: a migrációt támogató befektetések, költségek először a célországban térül(het)nek meg (pl. az egyén boldogul, dolgozik, adót fizet, részt vesz a helyi közösség életében). A kibocsátó ország csak közvetve érzelki a migráció hatását, így elsősorban a hazaküldött jövedelmek, a helyi fogyasztás révén. Fontos vizsgálati kérdés lehet azonban, hogy az olyan csoportok, amelyek a saját etnikai gazdaságukba (a diaszpóra világában lévő gazdasági tevékenységekbe) kapcsolódnak be, milyen hatással vannak a költségekre és hasznokra, van-e közvetett haszna a befogadó társadalomnak belőle.

E helyütt lehet és érdemes tárgyalni a brain drain (agyelszívás) és brain gain (agygyarapodás) jelenségét és kapcsolatát. A fentebbiekhez hasonlóan ez is kétoldalú, hiszen ahol az agyelszívás megjelenik, ott az veszteség, de a tudás, a képzett szakember megjelenik valahol máshol: a vonzó tényezőket biztosító országok felé vándorolnak el a tehetséges, tanult emberek, miközben a veszteséget ott kell elszámolni, ahol a képzésük-fejlesztésük megtörtént.

AJÁNLOTT IRODALOM

- Cseresnyés, F. (2005): Migráció az ezredfordulón. A népességmozgások társadalmi és politikai következményei Közép-Európában. Budapest–Pécs: Dialóg Campus Kiadó.
- Hárs Ágnes (2009): Nemzetközi migráció a számok és a statisztika tükrében. Statisztikai szemle 87. 7–8. 682–711.
- Hárs Ágnes (2015): Elvándorlás és bevándorlás Magyarországon a rendszerváltás után – nemzetközi összehasonlításban. In: Blaskó Zsuzsa (szerk.): Közelkép. Nemzetközi vándorlás. 39–53.
https://www.mtakti.hu/file/download/mt_2015_hun/kozelkep.pdf
- Hautzinger Zoltán – Hegedűs Judit – Klenner Zoltán (2014): A migráció elmélete. Budapest: Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Rendészettudományi Kar

3. A ki- és bevándoroltak élete: élet a diaszpórákban

3.1. Befogadó társadalom, diaszpórák

Az egyik irányból kivándorlónak, a másik irányból bevándorlónak tekintett migránsok a beilleszkedés folyamán a befogadó társadalomban, attól mégis elkülönülve, s annak szerves részeként, mégis megkülönböztetésekkel vesznek részt. Így a migránsok megjelenését a befogadó társadalomban a diszkrimináció, az egzotikum, a beilleszkedés, az integráció, illetve a diaszpórafókuszú megközelítésekben érdemes és lehetséges tárgyalni.

A diaszpórák a társadalom szövetében elhelyezkedő, de az önazonosság-tudatukat más forrásból merítő, legitimitását mitizált történelmi eseményből (és helyszínből, kultúrából) megalapozó társadalmi csoportok, amelyek a beilleszkedés és szegregálódás határmezsgyéjén állnak (vö. Safran, 1991. 83–84 és Clifford, 2001).

A diaszpóra kifejezés ma már egy tág szemantikai mezőt foglal magába – Fejős 2005. 10 és Clifford, 2001 –, amely magába foglalja a menekülteket, a vendégmunkásokat, a bevándorlót, a külföldit, a száműzött és tengerentúli közösséget. Írásomban a diaszpórát nemcsak származás (nemzeti és etnikai származás) vagy kultúra szempontjaiból tekintem egységnek, fontos szempont a közösség kisebbségi mássága (A. Gergely, 2005) és a terminus immanens része az, hogy a diaszpóra tagjai egymás között kapcsolatokat ápolnak. A kapcsolati aspektust is figyelembe véve Safran definíciójára kell utalni, ahol két kifelé mutató kapcsolati szempont is megjelenik: egyrészt az Otthonnal tartott folyamatos kapcsolat, amely egyúttal meghatározza a diaszpórában élők csoporttudatát és szolidaritását, valamint egy másik szempont a befogadó országra vonatkozik, pontosabban arra, hogy ott nem fogadják el tökéletesen. További – immáron nem kapcsolati – szempontok Safrannál, hogy a diaszpórák az eredeti centrumtól (Otthontól) eltérő további két helyen is fellelhető az etnikai közösség, a diaszpórabeliek pedig ápolják a szülőföld emlékét, mítoszát, a visszatérés reményét, s elkötelezettek a szülőföld iránt (Safran, 1991).

A diaszpóra tagjai kapcsolatokat ápolnak a társas környezetükkel, azonban mi és Mások határokat vonnak maguk közé, miközben az integráció pro és kontra kulturális elemeket, praxisokat szállít közöttük.

A diaszpórán belüli kapcsolatok ápolása, a hagyományok megőrzése kultúra- és szubjektumfüggő, ahogy az is, hogy a befogadó társadalomban miként és milyen intenzitással vesznek részt.

A diaszpóra tagjainak részvétele, a részvétel szabadsága a befogadó társadalomban kultúrafüggő is, s ez elsősorban a nők mozgás- és tanulási szabadságára van hatással: sokszor a világtól elzárva élnek, s csak a nemzeti/vallási homogén kapcsolatokban vehetnek részt (vö. pl. Ewing, 2006). Más szempontból éppen a nők azok, akik szelektíven ugyan, de vigyáznak az Otthon kultúrájára, hagyományaira, ez egyfajta biztonságot jelent a számukra. Clifford úgy látja, hogy a nők „a tulajdon és a vallás alapvető értékeit, a nyelvet és a társas mintákat, az étkezésre, a testre és az öltözködésre vonatkozó előírásokat megőrzik, és adaptálják a befogadó országon kívüli hálózattal való állandó kapcsolattartásban. De ahogy Maxine Hong Kingston hangsúlyozza: a diaszpóraszálakat fenntartó és újrászövő nők ezt kritikusan teszik, egy túlélési stratégia részeként az új kontextusban. [...] A közösség egyszerre lehet a támasz és az elnyomás színtere.” (Clifford, 2000).

A részvétel ezenkívül a befogadó társadalomban lehetőség és korlátfüggő is, azaz a részvétel értelmezésénél számolni kell a befogadóoldal attribútumaival, azaz, hogy milyen lehetőségeket biztosít (munkahely, letelepedés, baráti és párkapcsolat stb.) és milyen korlátokat támaszt (diszkrimináció, szegregáció stb.), ugyanakkor az is fontos, hogy a diaszpóra milyen módon fordul az újonnan érkezetthez, s milyen lehetőségei vannak. Így azt mondhatom, hogy a diaszpóra terminus szempontjából legalább ennyire fontos magának a diaszpórának az integráló ereje is. Az egyén integrációja elsősorban in-group módon (a saját kulturális közegében, a diaszpórában) történik, s csak másodsorban és feltételesen, feltételekkel és kérdőjelekkel, de kifelé történik. Ez a diaszpóra már meglévő hálóján, gazdasági és szellemi erősségén, megosztottságán (fragmentáltságán) és nem utolsósorban a diaszpóra egészének a befogadó országgal való kétoldalú kapcsolatán múlik.

A diaszpórákhoz való integrálódás mind az első, mind pedig a neointegráció értelmezésében helyet kaphat.

A diaszpórák szuverenitásának, önállóságának határait, s azt, hogy mennyire független, önellátó, a személyes hálózatok végei szabják meg. Azaz, ha a személyes hálózatok (melyek átfedésében a diaszpóra kirajzolódik) az etnikai kapcsolatokon túli világra mutatnak, mert így tudja fenntartani magát, akkor a diaszpóra kevésbé szuverén, önellátó, ha azonban az egyes hálózatok végei a diaszpórán belül végződnek, mert minden elérhető a diaszpórán belül, akkor az

3. A ki- és bevándoroltak élete: élet a diaszpórákban

erősebb függetlenséget és gyengébb integrációt eredményez. Összességében a diaszpóra erőssége széles skálán mozog, így lehet, hogy sok más közösséggel, diaszpórával szoros kapcsolatban áll, más esetben pedig olyan gyenge lábakon áll, hogy az egyének integrációja sem valósulhat meg általa.

A szuverenitással szemben az asszimilációs törekvések állnak esetlegesen, de ez utóbbról Clifford úgy gondolkodik, hogy egy nemzetállam narratívája „nem asszimilálhat olyan csoportokat, amelyek fontos lojalitást és gyakorlati kapcsolatokat tartanak fenn a szülőfölddel vagy egy máshol található szétszórt közösséggel. Az olyan népek, amelyek identitásérzését a hontalanság és az erőszakos veszteség kollektív történetei határozzák meg, nem „gyógyíthatók” egy új nemzeti közösségbe való beolvadással. Ez különösen igaz, ha folytonos, strukturális előítéletnek vannak kitéve.” (Clifford, 2000) Geertz szerint a kultúrák egymás közötti kapcsolatában jelen van az egymásra reflektálás, de ahhoz, hogy a kultúra fennmaradjon, meg is kell őriznie bizonyos alapelemeket. „A kultúráknak tudomásuk van egymás létezéséről, és szükség esetén kölcsön is vesznek ezt-azt egymástól; de ha nem akarnak elpusztulni, más kapcsolatokban némileg áthatolhatatlannak kell maradniuk egymás számára.” (Geertz, 2001. 377) Ez az áthatolhatatlanság az Otthon melegségének őrzését jelenti, s azt, hogy mindig idegenek maradnak azáltal, hogy őrzik a Hagyományokat, a kultúra esszenciáit.

Fentebbiek alapján azt mondhatjuk, hogy mind a hazafelé irányuló érzések, mind a feléjük irányuló előítélet fontos szempont. Ahogy Safran is megállapította: a diaszpóra kollektív homlokterében az Otthon képzete áll. Wiles pedig azt a szempontot veti fel, hogy miközben a diaszpóra tagjai élik a mindennapi életüket, átlépik a határokat – itt államhatárokat érve –, kommunikációs eszközöket bevetve. Az identitásuk értelmét, a tevékenységeiket, a kapcsolataikat a kollektív Otthonelképzelés szerint szervezik; maguk között (kollektíve) reprodukálják az otthon értelmét, érzetét. Távol vannak az otthonuktól, de új perspektívát nyer az otthon és az otthoni kapcsolatok. Ez azt is jelenti, hogy nemcsak a nosztalgikus múlt vagy az utópikus jövő fényében, de a konkrét mindennapi rutinok, gyakorlatok és társadalmi interakciók része is az Otthon, s ez egyben azt is jelzi, hogy az egyének részesei a közösségnek, még akkor is, ha más tapasztalatok iránt érdeklődnek. (Ld. mindehhez Wiles, 2008.)

A diaszpóra „a máshová való kötődés érzését nyújthatja, egy másféle időérzéklet és elképzelést, egy más irányú modernitást” (Clifford, 2000), s ezzel mintegy állandóan túlnéz a befogadó ország realitásain, ahol megpróbálja rekonstruálni az Otthon esszenciáit, remélve, hogy a hazatérés számára vagy a következő generáció számára realitás lehet.

3.1.1. A diaszpóra, mint Idegen a befogadó társadalom testében

A diaszpórák a befogadó társadalom belsejében jelennek meg, úgy, hogy folyamatosan – még ha nem is kihívóan – az idegenség, az egzotikum jelenik meg általuk. Az idegen mindig kérdést hordoz: gyakran ő maga kérdez rá a befogadó kultúra valóságaira, de sokszor az idegensége ébreszt kérdéseket (Derrida, 2004), s így az Idegen (a Diaszpóra) és a Befogadók egy egymásra reflektáló kapcsolatban állnak, a kapcsolataikat az egymás iránti kíváncsiság is átszínezi. Derrida a vendégszeretetről, annak hagyományairól gondolkodva írja: „A jog szempontjából a vendég, még ha jól is fogadják, először is idegen, idegennek kell maradnia. A vendégszeretet az idegennek jár, bizonyos, de a vendégszeretet is, mint a jog, feltételes marad, és annak feltétlenségétől függ, ami a jogot megalapozza.” (Derrida, 2004. 29) Ez azt is jelenti, hogy amíg az idegenség mint entitás jelenvaló, addig a definíciók, az öndefiníciók reflexíve jönnek létre. A vendégszeretet pedig annak az idegennek jár, aki idegen, más, aki az öndefiníciók vonatkozásában másként aposztrofáltatott, s aki a vendégjog alkalmazására alkalmas.

Az idegen, a diaszpóra felé irányuló érdeklődés viszonzásra talál az ellentét oldalról, s ahogy fentebb is bemutattam, a kérdések tükröződése fennáll, amíg a diaszpóra megőrzi másságát és kíváncsiságát. Az idegensége, a kérdésfelvetései egyfajta külső szempontokat hozhatnak a befogadó társadalom számára. Azonban az – ahogy Simmel fogalmaz –, hogy ez objektivitást jelentene, kevésbé hihető. A „szabadság, melynek köszönhetően az idegen még a közeli viszonyokat is madártávlatból élheti meg és kezelheti, természetesen mindenféle vészterhes lehetőséget is magában foglal. [...] ő a szabadabb mind elméletben, mind a gyakorlatban, hiszen előítéletektől mentesebben képes áttekinteni a viszonyokat, amelyeket általánosabb, objektívebb ideálokhoz mér, valamint cselekvésében sem köti megszokás, kegyelet vagy bármilyen előzmény” – írja Simmel (2004, 58). Azonban ez a feltételezett, tulajdonított objektivitás aligha tartható a posztmodern antropológiai és kultúrakutatói elméletek fényében, ha hisszük, hogy a bármely idegen is élettapasztalatokkal rendelkezik, melyek szubjektívek voltak, szubjektíve átélte azokat, s még akkor is, ha csak azt tekintjük, hogy a tapasztalatokat kategóriákba rendezi, kötődik hagyományaihoz, saját kultúrájához. A befogadó, vendégszeretettel fogadó közösség felé, ha nincsenek is előzetes élményei vele kapcsolatban, nem tabula rasaként fordul.

Összefoglalva ez azt jelenti, hogy a kölcsönös kíváncsiság rajzolja ki a Más-ság határát, a kultúra, hagyomány a diaszpórabefogadó társadalom határát, s így a befogadó társadalom szövetében Idegenként maradhat meg, miközben a befogadás és beilleszkedés kérdései jelennek meg.

3.1.2. A diaszpóra és a kultúrák, a diaszpóra és a diaszpórák

A diaszpórák számossága a kultúrák számának is megfelelő, vagy egyértelműben: megfelelően nagy. Az európai vagy magyar szemszögből néhány különböző tömböt lehet látni, de beljebb hatolva a diaszpórák világába, azt láthatjuk, hogy sokfélék, egymástól önmagukat is határozottan elkülönítik, hiszen az az esszencia, amely az Otthon lényegét, kultúráját, világát hordozza, annyiféle, ahányféle otthonkonceptiót tudnánk számolni körükben.

A diaszpórák a szociológia látóterébe a migrációkutatások, a transznacionalizmus, a transznacionális/multikulturális közösségek, az identitás vizsgálata kapcsán kerültek. Új szempontként merülhetnek fel a hibrid kulturális formációk és a globalizmus, globális migráció kérdései, valamint a globalizáció ilyen vonatkozásainak gyakorlati hatásai, de a korábbi szempontok is fennmaradtak.

Östen Wahlbeck (2002) mértékadó megközelítésében az etnikai kapcsolatokat, ha kisebbség és többség vonatkozásában vizsgálják, inadekvátnak tekinti, s úgy véli, a mélyebb megértéshez a transznacionális társadalmi szervezeteként kell értelmezni a diaszpórákat – a kibocsátó és befogadó országokban egyaránt. A növekvő migrációt és a technológiai fejlődést összekapcsolja, s megállapítja, hogy a transznacionális kapcsolatok (migránsok és menekültek tekintetében is) egyszerűsödtek, a társas kapcsolatokat a határok nem befolyásolják (ld. Wahlbeck, 2002. 221-223). A klasszikus megközelítésben az etnikai kapcsolatok és etnikai csoportok szoros összefüggésben vizsgálatnak, belső és külső kapcsolatok, a kapcsolatok csoportképző szerepe szerint. Bousquet megállapítása szerint (idézi Wahlbeck, 2002. 224) az etnikai kapcsolatok elméleteit nehéz adaptálni a menekültek világára, az etnikus kapcsolatok a csoporttagok megmozdítását segítik, pontosan kivethetőek az önmeghatározott etnikai csoportok. Wahlbeck amellett foglalt állást, hogy az etnikai, lokális szempontokat bele kell foglalni az etnikai kérdésekbe, s így a kibocsátó ország felé (és felől) mutató kapcsolatokat is.

Emellett úgy vélem, hogy az etnikailag homogén kapcsolatok értelmezésébe be kell emelni a hasonlóság különböző immanens/in-group értelmezéseit, azaz azt, hogy az egyes helyi közösségek, diaszpórák mit tekintenek hasonlónak, mely hasonlóságot tudják elfogadni, kamatoztatni. Így elsősorban a vallási hasonlóságot, másrészt a származási területet (nagyrégión), a közös kulturális gyökerek kérdéseit, a kultúrában, a történelemben gyökerező hasonlóság- és különbségtétel aprólékos értelmezését emelik be, így ennek figyelembevétele segítheti az etnikai kapcsolatok meglétének, hiányának interpretációját. Ez a gondolatmenet hiányzik Wahlbeck munkájából, amikor a kurdok diaszpórábeli, diaszpóráközi, hazairányuló és más etnikai csoportok felé mutató kapcsolatairól ír.

A diaszpórákapcsolatok mind személyes kapcsolattartással, mind utazással, mind pedig technikai eszközök segítségével valósulnak meg, s nemcsak baráti vagy családi kapcsolatokat ápolnak a migránsok és menekültek (itt politikai és háborús menekülteket, nem gazdasági migránsokat kell érteni), hanem politikai hozadéka is van: azaz nemcsak az Otthon mítikumával, hanem jelenével és jövőjével, a diaszpórák sorsával is foglalkoznak (ld. Wahlbeck, 2002. 227). A diaszpórák sorsával való foglalatosság, illetve a diaszpórán kívülre mutató, a befogadó társadalomra irányuló kapcsolatok a rasszizmus, diszkrimináció, kizárás és különbségtétel entitásaival is számol – ahogy az nagyon sok tanulmányban is megjelenik.

Said Orientalizmus c. munkájában (Said 2000) megfogalmazottakkal szemben a diaszpórák önképe leginkább úgy jellemezhető, hogy magukat, a saját kultúrájukat látják másnak. E tekintetből teret engedhetünk az olyan elméleteknek, amelyek kultúrafüggőnek tekintik a tapasztalást, s így szubszaharai, kelet-afrikai, maghrebi és más tapasztalásról beszélhetünk. A diaszpóra kultúrája egy teoretikus megközelítésben a derridai differAnce kifejezéssel is illelhető, de kultúrakutatói szempontokból a diverzitás, hibriditás fogalmi előkelőbb helyet foglalnak el az értelmezési keretekben. Wahlbeck idézett munkájában diaszpórábeli tudatnak titulálja a kutatási tapasztalataiból kirajzolódó más-tudatot, s Cliffordot idézve írja, hogy e tudat látenszen magába foglalja a veszteség, a marginalitás, a menekülés tapasztalatait, s ezeket megerősítik a szisztematikus kizsákmányolás és a gátolt előrelépés élményei (Wahlbeck, 2002. 234).

3.1.3. Diaszpórák és hálózatok

Tilly úgy véli, hogy a migráció a kapcsolatháló áthelyezése egy célországba – nem az egyén, hanem rokonok, ismerősök csoportja indul el, s ez a mozgás sok kockázatot jelent: „a személyes biztonság, a kényelem, a jövedelem, a kielégítő társadalmi kapcsolatok elvesztésének kockázatát” (Tilly, 2001. 92).

A kockázat mértékének növekedése szűkíti a célnak tekintett területeket, azonban annál inkább erősítik a korábbi kapcsolatokat. A kapcsolatok kölcsönös segítségnyújtási, szolidaritási hálót jelentenek – hazaküldött támogatás, átmeneti szállás, munkalehetőség vagy információ formájában.

Tilly megemlíti még, hogy a diaszpóra identitása függ a háló nagyságától és sűrűségétől, valamint a kifelé mutató kapcsolatoktól. A Tilly által használt tipológiát (Tilly, 2001a. 96-98) alkalmazva a telepes és kényszermigráció típusai jöhetnek szóba témám szempontjából, azzal kiegészítve, hogy a kapcsolatok a kommunikációs eszközök széles körben való elterjedtségét tekintve már nem jelentik természetszerűleg, hogy a kapcsolatok felszámolódnak, esetleg intimitásuk és intenzitásuk csökken, de aktualizálhatóak.

3. A ki- és bevándoroltak élete: élet a diaszpórákban

A migráció-megközelítések közül a kumulált okságot feltételezők vizsgálják a diaszpórát olyan komplexen, amelyet elégségesnek, vagy megközelítendőnek tartok, s amely eleget tesz Feyerabend komplex közegekre vonatkozó posztulátumának is.

A migráns hálózatok az első tényező a kumulált okságot (Massey és mtsai, 2001. 28–29 és 38) feltételezők körében, ami kiegészül a háztartás-jövedelem, a (föld)birtoklás, a kultúra (viselkedésformák, értékek, szokások) tényezőivel, melyeket külön-külön részletesen, de együttesen összefüggéseiben ajánlanak vizsgálatra. Véleményem szerint e tényezők sorát ki kell egészíteni olyan szubjektív értékelésekkel, amelyek a társadalmi státusszal való elégedettséget mérik, avagy amelyeket az inter- és intragenerációs mobilitásból vezetnek le, de ezen túlmenően a földbirtoklás összetevőt nemcsak a megélhetés dimenziójára korlátoznom, hanem bővíteném a hatalom birtoklásának dimenziójára, csakúgy, ahogy az oksági értelmezésnél szükségesnek látszik, hogy bevonjuk az esetleges háború, inség, üldözés stb. meglétének kérdését.

3.1.4. Diaszpórák és menekült közösségek

A diaszpórák nem azonosak a menekült közösségekkel, hiszen más módon érkezett, azonos nemzeti-etnikai közösségből származó egyéneket is magába foglalnak. A menekültek a diaszpórán belül alkotnak csoportot, de a diaszpóraértelmező teoretikus megközelítések iránymutatással lehetnek a menekültlét megértéséhez. Néhány attribútum azonban speciálisan a menekültekre, a menekültek közösségére jellemző.

A diaszpórán belül a menekültek nemcsak érkezési módjuk, hanem társadalmi-gazdasági státuszuk szerint is különböznek. Emellett a hasonló tapasztalatok miatt egymás között sokszor még inkább szorosabb kapcsolatokat ápolnak, mint akárcsak a saját diaszpórabeliekkel. Ennek két okát különítettem el: egyrészt a jobb helyzetűek részben vagy teljesen elzárkóznak a kapcsolattartástól a rosszabb helyzetűekkel, másrészt a menekültek közös tapasztalatai is határvonalakat húznak. Sokszor ezt kiegészíti, hogy azok, akik legális utazásra módot találhattak, más etnikai/vallási/társadalmi csoportból érkeznek, mint azok, akik ugyanazon országból, de menekültként érkeznek.

A diaszpóra és a diaszpórán belüli menekült közösség minden különbség ellenére kapcsolatokat ápol, az ünnepek, nemzeti ünnepek idején intenzívebben, de sokszor patrónus-kliensi kapcsolatba, ritkábban askriptív kapcsolatokba kerülnek egymással, elsősorban munka- vagy vállalkozásbeli kapcsolatok révén. A kapcsolatok temporalitását tekintve a hétköznapi és ünnepek különbségtétele mellé be kell emelnünk azt is, hogy a kapcsolatok funkcionalitása folytán gyak-

ran időlegesesek, de az azonos etnikai csoportok, vagy a kifelé mutató kapcsolatok közül a hasonlóak között – a vallási, nemzeti, nagyrégióbeli hasonlóságot értve itt – olyan módon ápolják a kapcsolatokat, hogy azok aktualizálhatók, szükség szerint feléleszthetők legyenek.

A menekültekre jellemzőként jeleníti meg Gaim Kibreab azt, hogy a menekültek traumatizálódtak, részképeség–zavarokkal bírnak (Kibreab, 2006. 21–22), ami sokakra igaz, de az érkezés pillanatában nem minden menekültre. Úgy gondolom, sokan a kulturális sokk átélése során, az elhúzódó kilátástalanságban élnek át olyan élményeket, amely a pszichés egészségre károsak. Kibreab kiemeli, hogy a szituációk ismeretének hiányában sokan nem találnak megoldást problémáikra, bizonytalanságban élnek. Kellert idézve a menekültlét három fázisát különbözteti el (Kibreab, 2006. 22): a megérkezéskor átélt bánat, a túlélés felett érzett büntudat és az agresszió szakaszai követik egymást.

A menekültek hasonlítanak a saját diaszpórában élőkhez, illetve a más diaszpórában élőkhez is egy kissé absztraktabb szinten: abban, hogy az otthon mítoszát megidézik, az otthonra irányuló figyelmük nemcsak az otthonmaradotok felé, hanem politikai-gazdasági-történelmi vonatkozásokban is él.

A menekültek érkezésükkor számítanak a már korábban érkezettek információira, patronálására. Massey és mtsai (2001) úgy vélik, hogy a potenciális költség annál kisebb, minél többen érkeztek (s jelzem: maradtak is) a befogadó országba. A gazdasági vonatkozásokat tekintve ki kell emelnem azt is, hogy nemcsak a migráció költségei, hanem a várható jövedelem is fontos szempont az érkezők számára. S habár Masseyék úgy vélik, hogy az elérhető jövedelem ha kisebb is, ha a befogadó országban elérhető státusz alacsonyabb is (Massey és mtsai, 2001. 18–19), ez még mindig jelentékenyebbnek tűnik a szemükben, mint az otthon elérhető jövedelem, s a státuszesés sem okoz gondot, hiszen az otthoni társadalom (virtuális) tagjai maradnak. Úgy vélem, hogy ezt a megközelítést, ha nagyvonalakban el is fogadhatjuk, érdemes specifikálni. A magyarországi jövedelem a Nyugaton elérhető jövedelem viszonylatában már nem tűnik olyan szerencsésnek, s ez egy kissé befolyásolja a motivációikat, elsősorban a migrációs potenciált növeli körükben. Az alacsony státusz pedig a három vonatkoztatási csoport függvényében értelmezendő: az otthoni státusznál gyakran alacsonyabb státuszt érnek el, a befogadó társadalmon belüli társadalmon belül pedig szinte konzekvensen alacsonyabb státuszt láthatunk. Ami a diaszpórán belüli státusz vonatkozásait illeti, ezt is fel kell bontanunk: egyrészt sokszor hosszú időbe telik, amíg előrelépés érhető el, másrészt a diaszpóra helyzete (társadalmi-gazdasági helyzete) a diaszpórák között és a befogadó társadalomban szintén befolyásolja azt, hogy mi az, ami elérhető. Gondolok itt arra, hogy egy kicsiny, erőtlen diaszpóra nem kínálhat fel jelentős karriert, habár a csoporton belüli presztízs ettől nem függ. Az is jelentős szempont, hogy a presztízsfüggő

3. A ki- és bevándoroltak élete: élet a diaszpórákban

megbízások, amelyek a státuszmegszerzésben szerepet játszhatnak – vallás-oktatás, vállalkozásba való társulás stb. – az in-group szinten jelenlévő előítéletek, diszkrimináció, intenzív kapcsolatok függvényei is.

Meagher (2005) etnikus kereskedelmi kapcsolatokról, klientúráról és korrupcióról ír – nem véletlen, hogy ezen szempontok felmerültek vizsgálatában, s úgy vélem, e szempontok szerepet játszanak a diaszpórán (vallási közösségen) belüli státuszmegszerzésben, annak értelmezésében. A morális szempontok egyébként is elsősorban az aktuálisan homogénként értelmezett kapcsolatokban jelennek meg (Froese és Bader, 2008. 710; Honneth, 1997. 164), olyanként, amelyek az elismerést, a kölcsönös segítségnyújtást aktivizálják. De nem olyan egyértelmű, hogy mit is tekintünk homogénnek: etnikai homogenitás feltételezése, vizsgálata esetén szembeüthet, hogy a kisebb diaszpórák tagjai lazábban veszik ezt, s a területi, vallási hasonlóság mentén nyitnak más etnikumok felé, míg a nagyobb diaszpórák sokkal inkább szétválnak etnikai-nyelvi, politikai, vallási, generációs belső határok mentén. Így amikor a homogenitást, hasonlóságot figyelembe véve vizsgálódunk, a hasonlóságok sokféleségét, az egyes emberek, csoportok interpretációját kell szem előtt tartani, s azt alapul venni, amelyet adott közösség a kapcsolataiban homogénnek tekint. Ha ez minden etiópot, vagy minden kelet-afrikait vagy minden kelet-afrikai muszlimot foglal magába, akkor ezt a homogenitásészelést kell alapul vennünk.

3.2. Diaszpóra és diaszpórahálózatok

A *diaszpórák* közös jellemzője a kibocsátó országtól távol való megtelepedés (vagy másképpen: szétszóródás) mellett az otthon felé mutató orientáció (Safran, 1991), a határvonalak karbantartása – hiszen ez biztosítja a fennmaradást –, valamint az állandó küzdelem, amelyben a társadalmi, kulturális megmaradás és az érdekérvényesítés terének növelése a tét (Brubaker, 2005). Safran jellemzése szerint: ápolják szülőföldjük emlékét; úgy érzik, hogy a befogadó ország nem fogadja el őket tökéletesen; hazájukra úgy tekintenek, ahova esetlegesen visszatérhetnek; elkötelezettek a szülőföld iránt; csoportöntudat és csoportszolidaritás a szülőfölddel fenntartott folyamatos kapcsolatrendszer által létezik (Safran, 1991. 83-84). Minden diaszpórának vannak szervező, vezető vagy véleményvezér alakjai, akiknek a holdudvarát a potenciális követők és egyben kulturális vagy tudáserőforrásai alkotják, s ezen kívül számos olyan szereplő is megjelenik, akik gyengébben, kevésbé aktívabban kötődnek a diaszpórához, de a tranzitívásban szerepet játszanak. A diaszpórákhoz kötődnek azok is, akik számon tartják a gyökereiket, de a diaszpóra aktivitásaiban nem vesznek részt.

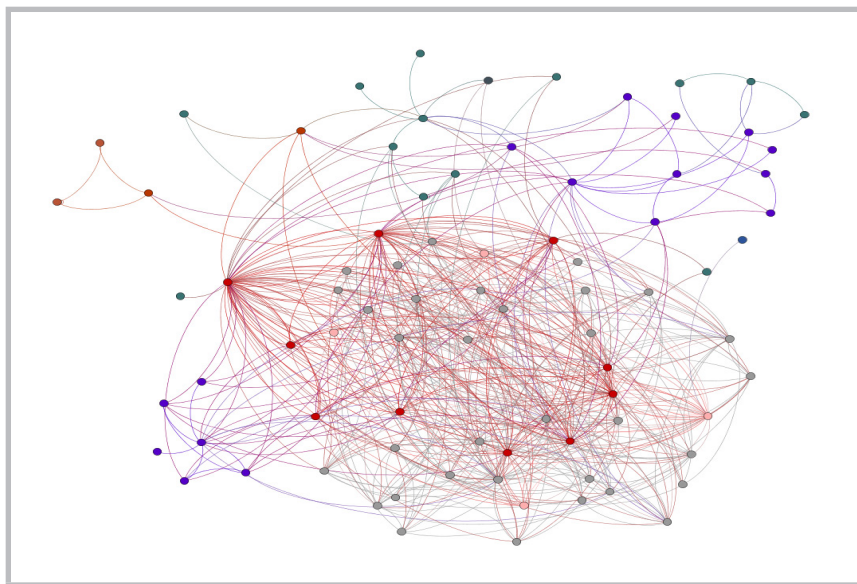
A *diaszpóra peremén* – közel a befogadó társadalomhoz – történnek a transznacionális kapcsolatok, a hibriditás folyamata indul meg a relatív egzotikusra való rácsodálkozás mentén (Nagy, 2009 és 2011). Ennek különösen jelentőséget ad a hagyományos autoritások (család, kibocsátó országbeli közösség, vallási közösség autoritásai) elvesztése, a befogadó környezet elfogadására való törekvés, az asszimilációs törekvés, melynek keretében egy elfogadható egzotikumot mutatnak be az integráció sikere érdekében. Azaz, miközben etnikai-vallási homogenitás felé irányulnak a bizalmas kapcsolatok, megjelennek a transznacionális/interkulturális törekvések. E törekvések jellemzően kulturális tapasztalatokban nyilvánulnak meg, amelyek a migráns – egyébként is reflexív, dichotomizált – valóságával találkoznak, azaz az otthoni és a jelenbeli kulturális sajátságok új tapasztalatokkal való értelmezésével mintegy dinamikusan változik. Tekintettel azonban arra, hogy a kulturális találkozások nehezen fordíthatók át gazdasági tőkévé, s számos kudarccal is kiegészülnek, a próbálkozások gyakorisága idővel csökken, és az eredményes kapcsolatok száma alacsony marad.

A nemzetközi védelemben részesített személyek a társas kapcsolataik és kapcsolati kudarcaik révén a diaszpóra belseje felé irányuló kapcsolatokat építenek ki, a diaszpórákban találják meg az egzisztenciális fennmaradáshoz szükséges kapcsolatokat, melyek közvetlenül a diaszpórafókuszot erősítik és csak közvetetten kapcsolják a befogadó társadalomhoz.

EGY PÉLDA

A szomáli diaszpóra helyi és globális diaszpórapcsolatai, a befogadó társadalom felé irányuló kapcsolatai – az üzleti kapcsolatok dimenziója

A magyarországi szomálik (piros pöttyök az ábrán) helyi és távoli kapcsolatokat is ápolnak. A helyi kapcsolatok jellemzően szomálikra (piros pöttyök), más kelet-afrikai (szürke pötty) vagy muszlim (zöld) személyekre irányulnak, ugyanakkor kevés helyi, a befogadó (magyar) társadalom tagja (rózsaszín) felé irányuló kapcsolattal is rendelkeznek. Élénk, kölcsönös kapcsolatokat ápolnak más, nyugat- és dél-európai szomáli diaszpórákkal (kék) és néhány közel-keleti, illetve szomáliai szomáli közösséggel (tégla-barna) is. Az alábbi ábrán a kapcsolatok közül csak az üzleti kapcsolatokat ábrázoltam, azaz olyan kapcsolatokat, ahol a két fél között üzleti siker, haszon reményében anyagi javak gazdát cseréltek. Ezek az anyagi javak autók, autóalkatrészek, ruhanemű, ékszer, de néha a szomálik számára fontos kulturális árucikkek voltak.

4. ábra

A szomáli diaszpóra helyi és globális diaszpórákapcsolatai, saját szerkesztés

Pédául a szomáli diaszpóra üzleti kapcsolatain jól látható (ld. Egy példa), hogy több kisebb klikk szerveződik egy sűrű diaszpóraszövetté, mely távolabbi kapcsolatokkal és kisszámú, a magyar társadalom tagjai felé irányuló kapcsolattal rendelkezik. Ezen kapcsolatokat egészítik ki a reciprocitás elvén nyugvó támogató kapcsolatok, a baráti és szabadidős, valamint a családi-rokoni kapcsolatok. Ez utóbbi kapcsolatok kisszámúak, részben a kibocsátó ország és szomszéd országok felé irányulnak, részben tranzitországok felé, részben az eredeti célország és más nyugat-európai ország felé, de egy-egy aktor rendelkezik magyarországi családi kapcsolattal is. A funkcionalitásában eltérő kapcsolatok átfedik egymást, de közös még az előbb leírt térbeli sajátság is, hiszen miközben helyben – pl. főképp Budapesten – szervezik a mindennapjaikat, az otthoni maradványhálózatokhoz, a tranzitországba maradt vagy épp odaérkező barátok, családtagok irányába, valamint más országok diaszpóráihoz is, szintén barátok, családtagok, rokonok révén, sok szempontból kötődnek. A sűrű kapcsolatok mellett, melyek a helyi diaszpórát jellemzik, számos távolabbi kapcsolatot is ápolnak, amely többnyire etnohomogén globális diaszpórahálóként működik (ld. A kapcsolatok térképen...).

A KAPCSOLATOK TÉRKÉPEN...

A főképp budapesten élő magyarországi szomáli közösség kapcsolatait az alábbi térképen sematikusabban ábrázoltam. E vizuális megjelenítés oka, hogy így még inkább kitűnik, hogy egyetlen diaszpóra is hányféle irányba kapcsolódik... A globális diaszpóraháló a személyes, bizalmi kapcsolatokon alapul úgy, hogy az alapja az otthoni (ez esetben szomáliai) kapcsolat, ismerősi kör, klánkapcsolat, amely lehetővé teszi a kapcsolatok gazdasági tőkévé, politikai tőkévé válását, s amely kapcsolatok erővel és értékkel bírnak, így a „körön belül” kölcsönözhetőek is (ld. a Globális diaszpórahálózat című fejezet).

5. ábra

A magyar szomáli diaszpórahálózata, saját szerkesztés

3.2.1. Globális diaszpórahálózat

A globális diaszpórahálózat működtetése online térben és utazó diaszpóratagok révén (Nagy, 2011. 30) valósul meg, célja lehet emocionális vagy instrumentális, azaz a baráti-rokoni kapcsolatok fenntartása, ápolása vagy az etnikai erőforrások kiaknázása. Ez utóbbira lehet példa a kameruni-nigériai hálózat kereskedelmi viszonyai (használt autóktól a drogokig), melyek alapja az otthoni bizalmi kap-

3. A ki- és bevándoroltak élete: élet a diaszpórákban

csolatok áttelepítése (az áttelepített hálózatokról ld. még Tilly, 2001), valamint az egzotikum árusításához kapcsolódó kereskedelmi viszonyok a közel-keletiek és maghrebiek körében. Ez utóbbira példa mindazon kereskedelem, amelynek tárgya a közel-keleti és maghrebi gasztronómia (a pitától a datolyán át a fűszereig), az ottani életstílus (lakberendezési tárgyaktól a vízipipáig), öltözködés (férfi és női kendők, bőrtermékek stb.), de mindaz is, ami áruvá válhat, mint autentikus, különleges, természetes, netán ősi, muszlim.

A globális diaszpórahálózatban való részvétel előkészíti a hálózatban való utazást, költözést, azaz a sikertelen integrációt, kudarcokat követő áttelepülést. Ehhez azonban egy területhez kötődő részhálózatba való becsatornázást kell feltételeznünk, amelyben mindkét fél érdekelt, azaz az új terület, város diaszpórája is és a továbbvándorló is. A 2015-ös év menekülthullámát megelőzően a munkaerőpiaci mobilitásban is szerepet játszott a hálózat, bizalmas kapcsolatok révén jelezte a helyi munkaerőpiaci fogadókészséget, az információk pedig a lokális diaszpórákat – annak egy-egy klikkjét – tudták megmozgatni szintén a bizalmi kapcsolatok révén. A globális diaszpórahálózat aktív szereplője a hiteles információkereskedelemnek és a kulturális elemek cseréjének, az egzisztencia biztosításának, de a kibocsátó ország kiterjesztett közéletében, gazdaságában is szerepet játszanak. Az információkereskedelem hálózatában a véleménybörkérek szerepe kiemelkedő, de meg kell jegyeznünk, hogy nem csak a megélhetéssel (munkalehetőségek, szociális támogatások, befogadás, diszkrimináció stb.) kapcsolatos információknak, hanem a nacionalista narratíváknak és a hittérítésnek is helyet adnak a hálózatok.

A hálózatok kiveszik a részüket a kulturális javak áramoltatásából, még akkor is, ha az infokommunikációs eszközök fejlődése lehetővé teszi, hogy alternatív módon jelenjenek meg (pl. hazai online hírforrások, fájlmegosztó oldalak, közösségi oldalak, titkosított kommunikációs platformok).

Miközben a globális diaszpóraháló jelentős erőforrás a nemzetközi védelemben részesített személyek, a menedékkérők, a bevándorlók számára, a *lokális diaszpóra* a mindennapi élet színterei maradnak. A lokális, helyhez kötött, olykor helyi identitással is rendelkező migráns közösségek a helyi gazdasági-társadalmi színtereken jelennek meg, a helyi erőforrásokat mozgatják meg. E helyi közösségek lehetnek annyira kicsinyek is, hogy nem képesek nagyobb számú diaszpórapcsolatot mozgatni, így a helyi befogadó társadalomhoz kapcsolódnak, esetleg máshonnan érkezett migránsokkal tartanak kapcsolatot, de helyben mozognak, terveznek, tevékenykednek. A létszámában, gazdasági erőforrásaiban jelentősebb diaszpórák képesek a tagjaik számára egzisztenciális lehetőségeket biztosítani – akár legálisan, féllegálisan vagy illegálisan – sőt, esetleg a helyi diaszpórák közti hálózatban a „szomszédos” diaszpóráknak is. De a legtöbb diaszpóra erőtlen, nemcsak gazdasági szempontokból, de érdekérvényesítési képességük gyenge, a hatalmi eszközökhöz való hozzáférésük korlátozott, tár-

sadalmi presztízsük alacsony (vö. Martiniello, 2005). Megjegyzendő, hogy a nemzetközi védelemben részesített személyek jelentős hányada státusz- és presztízsvesztésként írja le aktuális helyzetét, még akkor is, ha a nemzetközi védelemre okot adó tényező (háború, polgárháború, politikai, vallási, etnikai üldöztetés) is negatívan befolyásolta otthoni státuszát. Azaz az otthonát elhagyni kényszerülő személy otthoni státusza, amely diszkriminációval, üldöztetéssel terhelt, még ez a státusz is egy *szubjektív* ítéletben magasabb, erősebb, mint a befogadó társadalomban elért presztízs vagy státusz.

A lokális diaszpórák többsége az említett gyengeségeiknél fogva önállóan nem képesek megteremteni a tagjaik megélhetését, s ezért az aktorok részben a diaszpórák közti hálózatban, részben a befogadó társadalomban találják azt meg. A diaszpóra centruma felé mutató fókusz azonban megmarad a szabadidő, ki-kapcsolódás és pihenés szféráiban, a kulturális–vallási közösségek révén.

3.2.2. Diaszpórahálózatok, transznacionális találkozások

Úgy vélem, hogy az utazás, amelyen a menekültek, migránsok keresztülmennek, nem egy lineáris folyamat, hanem a közbenső állomások, az információszerzés során sokszorosan egy transznacionális térben történik, s ezt a dinamikus alakulást, a mozgást és változékonyságot a tanulmányok sokszor nem adják vissza, mert egy statikussá tett lokális jelenséggel foglalkoznak. Ezzel szemben azt kívánom bemutatni, hogy a megtelepedés gazdasági-társadalmi-kulturális dinamikája egy transznacionális térben történik, ráadásul egy olyan közegben, ahol sokaknak sokrétű transznacionális tapasztalata van (patrónusok, embercsempészek, munkaadók, hivatalok vagy segélyszervezetek munkatársai stb. révén). Emellett fontos az is, hogy a tapasztalatok a saját vallási és kulturális hagyományok által befolyásoltak, azaz más tapasztalattal érkeznek a más kvalitásokkal, más családi háttérrel rendelkezők, de a nők és a férfiak is. Az utazás végén pedig egy olyan diaszpórához kapcsolódnak, s teszik hozzá a maguk tapasztalatait, amely egy sokszerzős kitalálás, konstrukció, s amely maga folyamatosan gyártja az értelmezéseket, reflektált, de erősen befolyásolja a belső és külső kapcsolatokat.

A diaszpórák által létrehozott miliók szerepe a menekültek, migránsok neoinTEGRÁCIÓJÁBAN nagyon fontos, ugyanakkor egy hatalmi, gazdasági, hálózati praxis is, amelyet a preferenciák is meghatároznak: középpontjában az újrateremtendő Otthon mítikuma áll, törekszik a homogenításra, de ha erőtlen, akkor megtalálja a hasonlóságokat, s ezen keresztül a diaszpórák közti hálózatokat és a globális diaszpórahálózatokat építi. Így egy olyan, dinamikus, komparatív, reflexív mező jön létre, amely lehetőséget ad az interakciókra, de a középpontjában

3. A ki- és bevándoroltak élete: élet a diaszpórákban

egy, a hasonlóságot megteremtő praxis áll. Ez lehetőséget teremt arra, hogy az interszekcionalitás⁵ nézőpontjából értelmezzük a transznacionális kapcsolatokat, hiszen az etnikai, vallási, nagyrégiós, valamint a nyelvi és nemi hovatartozás befolyásolja a diaszpórákközi / transznacionális kapcsolatokat, e tekintetben a különbségtevések mentén rajzolódnak ki a diaszpórák és kis közösségek belső és külső körei. A diaszpórák peremén jelennek meg mintegy kapcsolódási pontként a performance-szerű bemutatkozások (például közel-keleti étterem és hástáncbemutatóik, az afrika napok, amelyeken a kultúra egy-egy eladható szeletét adják elő, ez esetben nem a turistáknak, hanem épp fordítva, a befogadó társadalom számára), amelyeket úgy is láthatunk, mint fogyasztásra felkínált egzotikumok. Mindezek összességében a diaszpóra potenciáit növelik: kapcsolatokat teremt, ismerőssé teszi az ismeretlent, áruvá és fogyasztási javakká teszi az addig csak birtokolt tudást és tárgyakat, így kapcsolati és gazdasági tőkévé is válhat. De eközben a távolságtartás a helyi befogadó társadalomtól és a globális diaszpórahálózatban való mozgás létrehozza a neointegráció sajátos formáját: a befogadó társadalmakon belül a diaszpórákközi hálózatokat, amely elősegíti az áttepülést, de amely életformákat, információkat is közvetít.

3.2.3. A diaszpóra nem csak elkülönül, hanem jelen van és részt vesz

Azért, hogy mégse csak az elkülönződésről, a kultúrák és diaszpórák egymásra sandításáról beszéljünk, meg kell mutatnunk azt is, hogy a határok nemcsak kiépülnek egy-egy területen belül, a kultúrák körül, hanem azok átjárhatóak és nyitottak is.

A diaszpórák nyilvánosak, megtekinthetők, bejárhatók, a vendégszeretet joga megmutatkozik – örömmel fogadják és megtartani igyekeznek a kívülről érkezetteket. A megmutatás terein a határok leomlanak. Igaz, hogy az valóban csak a diaszpóra előterét jelenti, a nyilvános szférát – az éttermet, az etnikai hagyományok bemutatását, a megmutatást. Egyben jelenti a kívülről megközelítést is.

Másfelől egy globálisan kiterjedt háló szövi át az államokat: a diaszpórák egymás között és a szülőfölddel folyamatos és intenzív kapcsolatban állnak. A menekültek az otthonmaradottakkal, azokkal, akik messzebb jutottak Nyugatra, a le-

⁵ Az interszekcionalitás szempontja az egyenlőtlenség különböző dimenzióinak egymásra hatását, egymást erősítő hatását vonja be az elméleti/módszertani megközelítésekbe. Jelen esetben az interszekcionális nézőpont elősegítheti, hogy a transznacionális, diaszpórákközi kapcsolatokat befolyásoló hatásokat (a gender, az etnikai-vallási megkülönböztetés, a nyelvi korlátok) együttesen szemléljük.

telepedettek etnikai és gazdasági kapcsolataik révén is infokommunikációs eszközökkel és a tradicionális vendéglátás gesztusaival folyamatosan bővítik hálózataikat, s önálló tereket nyitnak a társadalom látens mezejében. Egy hierarchikus rendszer jön létre a maga szellemi autoritásaival, s gazdasági/szellemi/társas segítők állnak a hálózat különböző pontjain. A cinkos összekacsintás, a magunk-közt-lét érzete az Idegenség érzetét csökkenti. Egy globális méretű networkhoz kapcsolódva megteremthetik az államhatárokon átívelő diaszpórá-közösséget, mely azáltal, hogy nem kényszerülnek a külső kapcsolatok létesítésére (az egzisztenciális-esztétikai problémák a közösségen belül megoldható-ak), látens Határokat emel. A másik oldal, a kvázi-befogadó országok társadalmának oldala hasonlóképpen nem érez kényszert a kapcsolatok kiépítésére, s ez ugyanúgy kiépítheti a sztereotípiákból, az idegenségből emelhető Határokat.

3.3. Utazó kultúrák és a kultúrák letelepedése

Amikor migrációról, menekültekről, diaszpórákról esik szó, egy térbeli mobilitást (Nagy 2009 és 2010; Tilly 2001) és egy (szintén) térbeli megtelepedést szoktunk vizsgálni. Azaz azt, ahogy egy diffúz folyamat eredményeként némely kultúra képviselői áttelepülnek a világ másik részébe, és ott keresik megélhetésüket – de a vándorlás közbeni állomásait és a „megtelepedés” kulturális-társadalmi hozadékait korlátozott mértékben tártuk az érdeklődő olvasó, a társadalomtudományok értő olvasói elé. Pedig az antropológia által vizsgált kultúrák legtöbbje (s maguk a kutatók is) érintettek voltak – ha nem is olyan mértékben, mint a diaszpórák – az utazás és megtelepedés kihívásaiban. Számos vonatkozásban vizsgálták a migráció- és diaszpóra-fogalmakkal leírt jelenségeket: politikai, gazdasági, társadalmi, kulturális szempontok sora volt bevonva az értelmezési keretbe (vö. Bauböck és Faist által szerkesztett kötet [Bauböck és Faist 2010] tanulmányait). Jelenleg arra keresem a választ, hogy az olyan posztmodern/posztkoloniális (Bhabha 1996) fogalom, mint a hibriditás (Buden 1996; Hannerz 1997, 1999 és 2004) és az utazás hogyan kapcsolható össze, akkor, amikor menekültek vagy diaszpórák megtelepedéséről beszélünk. Az olyan értelmezéseknek, mint hibrid identitás, az interkulturális (vagy épp multikulturális) kapcsolatok és színterek, már van hagyománya, de ezek mindig egy statikussá tett (lokalizált) jelenség kapcsán merültek fel, s a fogalmak dinamizmusa tűnt el egy olyan vizsgált tárgy esetében, amelynek legfőbb attribútumai a dinamizmus, a mozgás és változás.

Az egyének kulturális elhelyezkedése kapcsán Clifford megjegyzi, hogy az utazást tekintve a „belső-külső kapcsolatok különböző módzatait kellene hangsúlyozni, azt, hogy az utazás vagy helyváltztatás nagy súllyal átvonuló erőket is

3. A ki- és bevándoroltak élete: élet a diaszpórákban

magában foglalhat – mint televízió, rádió, turisták, áruk, hadseregek” (Clifford 2001, 7). Az utazás számára egyszerre jelent átmenetiséget, felületességet, turizmust, száműzöttséget és gyökértelenséget valamint felfedezést, kutatást, átalakító hatású találkozást (Clifford 2001). Egyszerre sokszerzős diaszpórákultúra jön létre, amely magában hordozza a viszonylagosan homogén származású migránsok kultúráit, az útközben felszededetett kulturális mintákat, azok értelmezését, fordítását, állandóan reflektáló valóságkonstrukciókat. A diaszpóra végül nem egy kultúra színhelye lesz, hanem egy állandóan változó, interkulturális/transznacionális interakciókban gazdag komparatív, reflexív mező, melynek a centrumában az Otthon mítikuma, kulturális elemei, s a meghitt, etnikailag homogén kapcsolatok állnak (ld. Safran 1991 és Wahlbeck 2002). Állandó interakcióban áll a környező kultúrával (esetünkben a magyar, az európai, az európai keresztény stb. kultúrával), az otthoni kultúrával, a diaszpórákban élők kultúrájával – lett légyen az egy távoli, de etnikailag azonos vagy épp egy közeli, de nem-azonos kultúrájú diaszpóra (ld. Clifford 2000). Egy olyan mező, ahová a kulturális elemek érkeznek, de a transznacionális találkozásokból úgy kerülnek ki, hogy elsődlegesen az azonos felé hajolnak, s úgy tűnik, erősen különböznek a környező (és egyben a befogadó) kultúráktól, de végül az Otthoni kultúrától is különbözik a diaszpóra világa. Clifford (2007) úgy véli, hogy a diaszpóra és a bennszülött kultúrák között a kontinuitás érzékelésében rejlik a különbség – utóbbinál a hely, a rokonság, a nyelv és a tradíciók folytonosságát láthatjuk, de a diaszpórákban fellelhető törések és kötődések (az elveszett Otthon, a részleges hazatérés, a relációs identitás, a globális kapcsolatháló) már részei a „bennszülött” tapasztalatoknak. S bennszülöttként értelmezhetjük a befogadó kultúrát is: a cliffordi oppozíció, illetve annak feloldása érvényes. Korábbi könyvében (Clifford 1997) a diaszpórákat a nemzetállam normatív területén és időbeliségén kívül állóknak ábrázolja, egy törzsként, akiknek bonyolult a politikai és kulturális státuszuk, s akiknek a legfőbb jellemzője, hogy itt élnek, de egy másik helyre emlékeznek/vágyódnak (Clifford 1997, 255 és Clifford 2000). A kontinuitás hiánya, az Otthon távolléte további két gondolatot vet fel: vajon a távollétnek (az Otthontól való eltávolodásnak) ez csupán egy állomása-e, s vajon az utazó kultúrák megállapodnak-e, vagy az utazás a diaszpóralét eleme.

Megfordítva, illetve kiszélesítve Clifford gondolatait az utazókról, akik szeretnek helyeken áthaladni, azt láthatjuk, hogy a migránsok, menekültek sokszor nem szeretnek, de áthaladnak helyeken, határokon, országokon. S szemben a klasszikus utazó képével nem az élmények miatt látogatják meg e helyek többségét, hanem a túlélés vagy egzisztenciateremtés reményében. Az is fontos szempont – Clifford az antropológus mint utazó kapcsán írja le (Clifford 2001) –, hogy a lokalizáció során kitörlődik néhány fontos határterület, amely nélkül a migránst mint utazót vagy a migrációt mint utazást sem értelmezhetjük, így azokat a

kontextusokat sem, amelyek az utazást kísérik. Az eszközöket, amelyek lehetővé teszik, hogy a térben haladjanak, illetve azok a helyek, amelyeken keresztül eljut a migráns oda, ahol azután a társadalomtudomány diaszpóra tagként értelmezheti. Nemcsak a már-már romantikus, de hátborzongató kép a vonat alján, kamionokba bezárt vagy más módon rejtegetett menekültek vagy épp legálisan utazó migránsok képe kell, hogy megjelenjen az értelmezésben, hanem azok a transznacionális találkozások, amelyek az Otthontól a megérkezés helyéig – nevezzük átmenetileg így –, elvezetnek: az embercsempészek, a tranzitországokban megjelenő patrónusok, munkaadók, bolti eladók vagy épp humanitárius segítség-szervezetek munkatársaival való találkozások. Ezek eszközei is az útnak, amennyiben pénzzel, élelemmel vagy épp egy-egy információval segítik a továbbjutást, vagy épp a további (távolabbi) célok kitűzését. Tágabb értelemben ilyenek tekinthetők az utazást előkészítő terveket előhívó narratívák is, amelyek arról szólnak, hogy azon a másik helyen jobb. Az utazás során számos transznacionális/kultúrák közti kapcsolatot építenek ki, számos kultúrával találkoznak, ami még egy klasszikus értelemben vett utazó képzetét is megmozgatja. Gondoljunk arra, hogy mire a legtöbb szubszaharai menekült Kelet-Európába elér, érinti a maghrebi, közel-keleti, török, görög és balkáni területeket, s ott-tartózkodása során számos tapasztalattal gazdagodik, amelyek egy része a kulturális különbségek áthidalását teszik szükségessé.

Az utazás így magában foglalja az interkulturális/transznacionális praxisokat (vö. Hannerz 2004a és 2004b), az internalizált kulturális elemek – a származási kultúrából és a közbelső állomásokon megismert elemek – szállítását, s végül a letelepedést vagy átmeneti megállást, a marasztaló vagy továbbutazásra serkentő vágyakat és kudarcokat.

3.3.1.1. Utazó kulturális minták

Amint egy távoli kultúra képviselője – ha nem is kinevezett tisztségében, csak épp migránsként – megérkezik egy országba, számos kulturális élménnyel gazdagabb: nemcsak saját, születési kultúráját hozza magával, hanem számos kulturális elemet is ötvöz, melyeket útközben vagy a megérkezése után ismer meg, fogad be. Amikor azonban letelepszik, s megkeresi az etnikailag homogén közösséget, a sok megismert kulturális elem (sokszor) háttérbe szorul, s csak az interkulturális gyakorlatban való jártasságában nyilvánul meg.

A saját kultúra két szintéren jelenik meg – a diaszpóra otthonos melegében és a befogadó társadalom (illetve a diaszpórák világa) felé mutató kultúrák közti találkozáskor. E megkülönböztetés nem véletlen, hiszen a befogadó társadalom felé „csökkentett mértékű idegenséget” kívánnak mutatni, illetve olyan egzotikus kulturális elemeket, amelyek elfogadhatóak, s vonzóvá tehetik őket.

3. A ki- és bevándoroltak élete: élet a diaszpórákban

Az utazó kulturális minták egy része üzleti céllal kel útra: a vízipipától a perzsa szőnyegen át a djembékig⁶ sokféle áru érkezik, amelyek jelentős része a befogadó társadalom otthonában végzi, de ilyen áru egy-egy törzsi szokás, hagyomány vagy tánc egyszerűsített kínálata is, amelyekről a „felesleges”, azaz bonyodalmakat, értelmezési nehézségeket jelentő, szimbolikus jelentéseket eltávolítják, s fogyaszthatóvá teszik.

A diaszpórán belül azonban meg nyilvánulnak azon kulturális különbségek is, amelyeket kifelé nem szívesen mutatnak, hiszen nehezen értelmezhetők, pl. egy távoli nemzeten belüli etnikai/politikai/nyelvi különbségtételek. Így a diaszpórán belülre differenciáltan érkeznek a kulturális elemek, a hazai politikáról, gazdasági ügyekről szóló információk.

3.4. Integráció, neointegráció, asszimiláció

Az integráció fogalmilag egy csoporthoz való tartozást, kapcsolódást fejez ki, mely kapcsolódásban kifejeződik az integrálódott egyének közös értékrendszere, nyelve, szabályai, lojalitása. Az integráció a társadalmi csoportokat összekötő erő, amely a kollektív tudatban, a közös cél- és értékrendszerben, a communitas (vö. Turner 1977 és 1998) érzésében nyilvánul meg. Az integráció szolidáris közösséget teremt, amelynek a hatóköre addig a határig terjed, ameddig a normatív kontroll befolyásolni tudja az individuumokat. Lojalitást feltételez a csoporton belül a tagok között és a közös értékek irányában. Nem zárja ki az egyéni motivációkat sem, ha azok a csoport habitusával megegyező irányba mutatnak. Megszűnik azonban az integráció, ha a csoport habitusa által meghatározott területen kívülre irányul (dezintegráció folyamata indulhat el). Ha azonban a habitus bizonyos rugalmasságra is képes, akkor az integráló erő képes cirkuláris reprodukció során létrehozni egy új lojalitást a fentebbi tulajdonságokkal.

A neointegráció fogalma az integráció terminusából indul ki, amelyet dinamikusságában kell szemlélnünk az individuum szempontjából. A neointegráció a szocializáló közeg integrációjának elvesztése után hosszabb-rövidebb idővel alakulhat ki új társas kapcsolatokon keresztül. Sajátsága azonban, hogy az új lojalitás reflexív viszonyban áll a korábbi kudarccal, veszteséggel: minden új kapcsolódás, kapcsolat mögött ott húzódik a veszteség árnya, a miképp-másképp kérdése, így az új közösségbe belépve a normatív kontroll elfogadása nem-természetes, nem-ösztönyszerű, hanem szintén reflektált és megkérdőjelezett. Azaz, amikor az új közösségben az új szabályokkal ismerkedik az egyén,

⁶ Djembe vagy dzsembé: Nyugat-Afrikában elterjedt dobtípus, melynek jellegzetes alakja (lentől felfelé szűkül, majd egy öblös, kerekded forma követi, azon feszül az állatbőrből készült ütőfelület) adja a hangzását.

már van előzetes tapasztalata, amely miatt a szabályok, kapcsolatok, értékek elfogadása előtt döntési folyamaton megy keresztül, szelektál, egyeztet a régi tapasztalatokkal, mérleget. Más tulajdonságaiban az integrációval azonos a neointegráció, csupán a reflektáltságában más.

Az életútinterjúkból kirajzolódik, ahogy egy egzisztenciális és/vagy esztétikai válság kvázi kívülállóvá teszi a későbbi menekültet a saját családi, társadalmi és kulturális környezetében. Ez lehet politikai szembenállás, nagyobb tervek (tanulás, vállalkozás) – azaz nem elégszik⁷ meg azzal, amelyet a környezet fel tud kínálni. Ezt követheti a kapcsolatok leépülése⁸, amelyet a kapcsolatháló-elemzés és az integráció értelmezése szempontjából is kiszakadásnak tekinthetünk.

Akik a fizikai, geográfiai értelemben való eltávolodást választják, azokkal találkozzatunk Európában.

Úgy tűnik, hogy a legtöbbjük egy integrációs kísérlettel vág neki az útnak, s csak ideérve tapasztalja, hogy az otthoni készségek nem elegendők, s azt, hogy kapcsolatok hiányában nehezen találnak munkát. Az európai és/vagy magyar kulturális és gazdasági környezetben saját idegenségével szembesül, miközben idegennek és egzotikusnak találja a környezetét. Éppúgy, ahogy a velük találkozók, ők maguk is elfogadnak és elutasítanak bizonyos kulturális elemeket (pl. párkapcsolat – házasság szokásai, étkezési és szórakozási szokások), s ez az, amely kijelöli a helyüket a társadalomban – az eltérő szokások okán kívülre rekednek. Ugyanakkor a saját etnikai és/vagy vallási szigetén pedig megtalálja azon lehetőségeket, amelyre szüksége van, s így ezen belül építi ki életét (ld. Marton, 2000; Olomoofe, 2000; Tilly, 2001a). Ahhoz, hogy túléljék a kulturális és gazdasági különbségeket, olyan stratégiákat kell kidolgozniuk, amelyek kapcsolatban állnak az európai habitussal, vagy pedig a diaszpórához kapcsolják őket. Így a kevés legális lehetőség mellett két valós lehetőséget tudnak megragadni: a feketemunka piacára való belépést, illetve a diaszpórához való kötődések megerősítését. Mindkettőt az egzisztenciális bázis kiépítésére tudják alkalmazni, mely kinyithatja az utat a legális munkavégzés felé, esetlegesen az önállóvá válás felé, ugyanakkor az utóbbi a gazdasági rehabilitáció mellett (jórészt) kizárja az egót a körülvevő társadalom integrációjából.

Amellett, hogy gazdaságilag megtalálja a számítását a diaszpórán belül, a kulturális és vallási különbségek a diaszpóra in-group kommunikációjához kapcsolják, s egyúttal a mitikus otthon egy változatában találja magát – ahol olyan kérdésekkel foglalkoznak, amelyek otthon nem voltak kérdések. Létrejön egy

⁷ Elsősorban választásról beszélek, mert a kényszer ritkán jelenik meg a narratívákban – ennek egyik oka, hogy ezek retrospektíve megkonstruált elbeszélések, illetve a kényszer (pl. politikai) ritkán eredményez egy ilyen hosszú utat, bár erre is van példa.

⁸ Ritkán előfordul ellentétes irányban: a társas „kitaszítottság” érzetét követi az esztétikai és egzisztenciális eltávolodás.

3. A ki- és bevándoroltak élete: élet a diaszpórákban

európai-muszlim⁹, illetve egy afrikai-európai intertextus, amely az otthon esszenciáit is magában hordozza, valamint annak európai változatát, illetve a családok sorát. A diaszpóra kollektív tudata, a közös értékrendszer összekapcsolja őket, létrejön a neointegráció, amely reflexív viszonyban van az otthon elhagyásával, az átélt családásokkal és az otthon diaszpórikus változatával. A lojalitása azonban ez utóbbihoz köti.

Az asszimiláció¹⁰ fogalma e fejezetben azért fontos, mert mindazzal, amit a diaszpóra kapcsán leírnunk, miszerint a diaszpóra őrzi a másságát, határait, újratemti az eredeti kultúráját, az asszimiláció kapcsán minderről nem ejthetünk szót, sőt a beolvadás egy olyan fokáról szólnánk, amelynek során az eredeti kultúra értékeinek megtartására az egyén vagy közösség már nem is képes. Szemben azzal, hogy az integráció az értékek megőrzésével, beemelésével „illeszti” az újonnan érkezett kultúrát a többségi kulturális mezejébe, az asszimiláció – akár az érkezők, akár a befogadó oldaláról indul el – a megőréssel, az értékekkel ilyen módon nem számol. Erről A. Gergely András a következőképpen ír:

„A minálunk évtizedekig hangoztatott felfogás szerint a demokratikus társadalom teret enged a szűkebb közösségek másságának, nyelvi-kulturális vagy jogi sajátosságainak. A még megértőbb, de szinte kihívóan teoretikus követelések pedig úgy hangoztak nálunk a hetvenes években, hogy a kisebbségnek meg kell adni a jogot ahhoz, hogy többséggé válhasson..., ami jellegzetesen a politikai asszimiláció egy burkolt, de korántsem kevésbé erőltetett formája.” (A. Gergely, 1997)

Az asszimiláció és akkulturáció¹¹ fogalmait ugyan meg kell említenünk, hiszen minden transznacionális, interkulturális találkozásban történnek átvételek, szintetizmusok, hasonulások, hibridizáció jön létre, de a diaszpóra fogalmi meghatározottsága mégis inkább más megközelítéseknek ad teret.

⁹ Ezen intertextusban megjelenő európaizálódást, iszlamizálódást és multikulturális vonásokat a brit muszlimok körében tapasztaltak alapján írja le Tahir Abbas (2007), e műben megjelenő attribútumokkal még nem vethető össze a magyar helyzet minden vonatkozásban – elsősorban amiatt, hogy egy nem ennyire látható, nem ennyire nagyméretű közösség él Magyarországon.

¹⁰ Az asszimiláció aktív és passzív mozzanatokból összetevődő folyamat, melynek során az egyén, csoport, közösség beilleszkedik a befogadó társadalomba. Az asszimiláció kutatói kiemelik a folyamat aszimmetrikus hatalmi viszonyait, az identitásban bekövetkező változásokat, a két oldal (pl. ekként: befogadó és idegen) szerepét, a rájuk gyakorolt hatást. Az asszimiláció nem csak etnikai dimenzióban értelmezhető, megkülönböztethető az adaptációtól, az akkulturációtól, de a fogalom része a transznacionális, interkulturális találkozásokról szóló diskurzusoknak.

¹¹ Az akkulturáció során az egyén, csoport önként vagy kényszer hatására a domináns befogadó társadalomba (és kultúrába) illeszkedik be úgy, hogy a folyamat során a saját kultúrájukkal felhagyjanak, a kulturális gyakorlatokat elhagyják, lecserélik.

3.5. A transznacionalitás, interkulturalitás és az egzotikum

A migráció és a diaszpórák világa kapcsán fontos megértenünk a kulturális kapcsolódások sokszínűségét: az interkulturális találkozásokat, a transznacionális tapasztalatokat, a multikulturális terek megjelenését, az egzotikum távoltartó és közelítő szerepét.

Herzfeld (2005) bevezette a kulturális meghittség (cultural intimacy) fogalmát, hogy jellemezze azt a folyamatot, amelyben a nemzethez való tartozás a birtokolt, helyi, lokális társadalmi környezeten keresztül valósul meg. Ennek az elképzelésnek része az állandóság, a homogenitás. Véltetően eme megközelítés egyszerűen leírhatja a homogén környezetben az individuum számára kialakuló lehetőséget az identifikációra. Ez azonban a kulturális integrációnak egy individuális szinten reflektálatlan megoldása, hiszen nem érkezik olyan kihívás, amely ezt megkérdőjelezheti. Herzfeld ír arról is, hogy a hegemon ideológiák lefordítása a mindennapokra amolyan hétköznapi gyakorlat (Herzfeld, 2005. 134), de ahol fordítás van, ott reflexió is van, ahol reflexió van, ott kérdés is. A kérdés a herzfeldi gondolatmenetben az Idegen és a befogadó kultúra találkozásának határán keletkezik. Ezekre a szituációkra a multikulturalizmus, a transznacionalizmus teoretikus megközelítései, a hibriditás fogalmának érzékeny használata együttesen hozhatnak választ.

A transznacionalitás az az életforma, amelyet az egyének több kultúrával érintkezve élnek (Bretell, 2003; Hannerz, 2004), de azt is jelenti, hogy olyan konstrukció, amely nem lokalizálható, hiszen bárhol létrejöhet, kihívásokat jelent a benne élők számára, s a kihívásokra adott válaszok formájában jön létre az a társadalmi-kulturális valóság, amely folyamatosan változik, s amely e fogalommal írható le. Konstrukciós folyamat, melynek következtében diszkurzív valóságok születnek, ha úgy tetszik, intertextusok. Pluralitás, komplexitás, változékony-ság, érzékenység jellemzi. Megközelítésében szükséges azt is megjegyezni – amely a diaszpóra-megközelítésben is fontos szerepet játszik –, hogy a több kultúra határán álló egyének/kultúrák védekeznek, őrzik a tradícióikat (A. Gergely 2006b), avagy Bowman (2002) szerint az antagonizmusuk megvédi az ön-megvalósítást a kultúrák találkozásánál. A szuverenitás diskurzusa így mindig felbukkan ott, ahol transznacionalizmusról beszélünk (Rabinow, 2003. 25).

Ulf Hannerz (1989 és 1997) utal arra, hogy a globális kulturális áramlásban (global cultural flows) a kulturális jelentések, a társadalmi- és kulturális tudás, a mindennapi élet meghatározó mintái kevésbé lokalizálhatók, részévé válnak a transznacionális valóság(ok)nak. Ugyancsak ő azt is konzekvensen végigvezeti, hogy a kultúrakutatók, pontosabban a transznacionális valóságokat kutatók hogyan használták az áramlás, a határok, a szinkretizmus és a hibriditás fogalmait

3. A ki- és bevándoroltak élete: élet a diaszpórákban

(Hannerz, 1997). Szempontunkból a leglényegesebb vonásai ezen fogalmak használatának, de általánosabban a transznacionális valóságoknak, hogy a világban növekvő reflexivitásban alkalmazzuk (Hannerz, 1997. 15).

A transznacionális társadalmi térre jellemző, hogy az otthon és a migráció aspektusai kölcsönösen egymástól függőek, az otthon fogalma többértékű – a fizikai teret is, de a családot és a társas kapcsolatokat is jelenti, valamint a szimbólumokat, a politikai kapcsolatokat az Ismerős felé (Wiles, 2008). Mau és mtsai (2008) a transznacionális kapcsolatban állók másik oldaláról szólva azt állítják, hogy a (transznacionális) határokon átnyúló tapasztalatokkal, társadalmi kapcsolatokkal rendelkezők kozmopolita attitűdöket adaptálnak, melyben immanensen benne rejlik az idegenek tisztelete. A napjaink politikájának, növekvő xenofóbiájának ismeretében ezt csak részleges igazságnak tekinthetjük, habár tény, hogy ezen jelenség sem ismeretlen.

A fentebbi fogalmak mind a kulturális meghittség, mind pedig az integráció kérdéseit, empirikus megközelítéseit segítik.

A vizsgált területre, a diaszpórákra, a menekültek világára fókuszálva azt mondhatom, hogy figyelembe kell és lehet venni a transznacionalizmus szempontjait, s az identifikációt segítő kulturális meghittség fogalmát. Talán éppen a transznacionális szituációban, a diaszpórában felmerülő kérdésekre a diaszpórán belül megszülető válaszok és a honvágy az, amely a kulturális meghittségben keresi az identitást. Az Otthon érzete, a misztikus Otthon, a saját kultúra otthonos melegsége, de az is mind, amellyel Safran jellemezte a diaszpórákat (Safran 1991. 83-84.) is afelé mutat, hogy a kulturális hasonlóság, a közös gyökerek határozzák meg az identifikációt – de ez esetben a befogadó társadalmon kívülre, a diaszpórán és az eredeti Hazán belülrre vonatkoztatva. E megközelítésben az integráció, a kapcsolati megközelítések hangsúlyosak, e szempontból a kulturális meghittség, a transznacionalitás elméleti megközelítéséből két attribútumot kell hangsúlyoznom: a meghittség, a saját kultúra iránti elfogultság és annak a védelme az in-group kapcsolatokat növelik, de ugyanakkor állandó reflexív viszonyban állnak a szomszédos kultúrák.

Az említett hibriditás fogalma nem a kulturális identitások egyszerű keveredését jelenti, hanem egyfajta meghasadást (Bhabhára hivatkozik Buden, 2004; ld. még Sharaby, 2007), különbözést az eredetitől, s e különbözőséggel együtt reprodukálódik. Amennyiben a különbözőség megértésének, fordításának vonatkozásait elevenítjük fel az elgondolásból, érdemes vele foglalkoznunk, amennyiben a pluralizmus egy részleges elutasítására, politikai vonatkozására gondolunk, a hibriditás fogalma jelen munkában nem alkalmazható. Továbbgondolva a hibriditás fogalmát, az összetettség, komplexitás, diverzitás attribútumaira, a hatalom által befolyásolt percepcióra gondolunk – az a megközelítés, amelyet fentebb vázoltam, s amely magába foglalja a teoretikus oldalról a transznaciona-

lizmus és diaszpórák megközelítését, valamint az interpretáció lehetőségeit, szükséges, azaz a kultúrák közti fordítás nélkülözhetetlen, s egyúttal kritikai megközelítésre is lehetőséget teremtet.

Miközben a menekültekről, idegenekről beszélünk, fel kell ismerni, hogy a kultúra határai lezáratlanok, a határokon szinkretizmusok jönnek létre (Schiffauer 2004), amelyek Ulf Hannerz megfogalmazásában a **globális mozaikok végét** jelentik a globális világban, ahol a megismerés és elfogadás/elutasítás nem privilegizált, mert a kultúrák között kommunikáció és egymásra hatás van (Hannerz 2004). A kulturális elemek dinamikusak, a kultúrán belül törések és átfedések vannak. A másság már nem egyértelműen körülhatárolható nyelvileg, területileg vagy más kemény attribútumokkal, de határait kiszabja a koherens, saját struktúrával rendelkező kultúra. Az antropológusok szerint az idegen, a Más a rámutatás által kel életre, egyfajta interpretáció által, amely a különösségre és a másásra fókuszál. (In: Bhabha 1996) A Más interpretációja ezáltal egy fordítássá vált, melynek során „egyre hibridebb identitásokat teremtünk, egyre többet fogadunk be a kívül rekedtekből, a szabadság egyre újabb horizontját nyitjuk meg, és ezzel mindig újra meg újra átlépünk egy vonalat... »de mögöttünk rögtön újra bezárul, mint a felejtés hulláma, és újból visszaáramlik az átléphetetlen társadalmi antagonizmus és a kikezdetetlen hatalom horizontjává«” (Buden 2004).

A globalizációs folyamatoknak köszönhetően a társadalmi-kulturális tér megváltozott, az identitás (re)konstruálása folyamatossá lett, az azonosság és különbség dinamizmusa felgyorsult. A menekültek maguk újrakonstruálják identitásukat, s e konstrukció során reflexív viszonyba kerülnek a körülvevő társadalommal és kultúrával (számukra: „európai–amerikai kultúrával”). Elfogadnak, elutasítanak, létrehozzák az eredeti diaszpórikus változatát, amely néha „eredetibb” az eredeténél, lévén, hogy szembeszegülve a globális áramlatoknak, megőrzi a Hagyományost. A hagyomány őrzésével, a diaszpórába való nyelvi és kulturális bezáródás mellett, az otthonosság érzete is fogva tartja őket, miközben az Idegennel folyamatosan szembesülnek, s ezzel párhuzamosan a diaszpórán kívül saját idegenségükkel is szembesülniük kell. A társadalmi kirekesztés és befogadás (Kronauer 1998) kulturális és nyelvi szimbólumokon keresztül, a kultúra sajátosságai révén, a kapcsolatokhoz, az információkhoz való hozzáférés akceptálása révén működik, a két vagy több fél interakciójában, folyamatosan és egymásra hatva is egyben. Ezáltal nyelvileg, kulturálisan körülhatárolt, a kulturális távolság szerint egymáshoz közelebb állók egymással interakcióban állva ugyan, de szigeteket alkotnak, s megőrzik az Idegen és az Otthon szembenállását.

ÉRDEKESSÉG**Kulturális szigetek a befogadás és kirekesztés keresztútjában**

Ahogy e fejezetben említettem, az interkulturális kapcsolatokon keresztül számos tapasztalattal gazdagodnak a migránsok, s ebben a befogadás és a kirekesztés is megjelenik. Az érkező migránsok számára kapaszkodót jelent a saját kultúra, a hasonló értelmezések, viselkedések mezeje, s ezt elsősorban a saját etnikai közegében, a diaszpórában, másodsorban pedig a diaszpórájához közel álló más diaszpórákban találja meg, azaz olyanok körében, akik hasonló nyelvet beszélnek, ugyanazon vallást követik, hasonló tapasztalatokkal rendelkeznek, hasonló ünnepeket ülnék stb. De legalább ennyire fontosak a befogadó társadalom felé irányuló kapcsolatok is, amelyek egy része kudarcba fullad, a közös nyelv, érdeklődés, elfogadás stb. hiányában. Így a legfőbb támasz a migráns számára a migránsok közege, azok közül is inkább olyan csoportokkal tud élénkebb kapcsolatot kialakítani, amelyek valamilyen hasonlósággal bírnak, amely alapja lehet a kölcsönös bizalomnak. Így a befogadó társadalmon belül a hasonlóságon alapuló kulturális szigetek alakulnak ki: a kelet-afrikai keresztényeké, a kelet-afrikai muszlimoké, a nigériai-kameruniaké, a pastu nyelvet beszélőké. E csoportok nem különülnek el határozottan, de minél fontosabb vagy érzékenyebb információra (magasabb bizalomra) van szükség, annál fontosabb a bizalmat megalapozó hasonlóság. Így a migrációs ügyintézés, az üzleti partnerség esetében a hasonlóság magasabb foka (vagy több hasonlóság együttes megléte) szükséges, míg egyszerűbb feladatokhoz (bevásárlás, beszerzés) elegendő egy kisebb fokú bizalom és szimpátia.

3.5.1. Félelem a másságtól – mindkét oldalon

E fentebbieket úgy is összefoglalhatjuk, hogy az Idegenség feszül egymásnak mindkét oldalon, építi fel kulturális határait, záródik be egy kulturálisan és társadalmilag eltérő világba, s létrehozza a diaszpórát, amely magában hordozza az Otthon esszenciáit. Ugyanakkor nemcsak az Otthont, hanem az Idegen világ imaginárius képét is magában hordozza. Ez által sajátos intertextusok jönnek létre, melyben a másikról alkotott képek (kvázi-sztereotípiák), valamint a saját (diaszpóra-) kultúrabeli válaszok is megjelennek. Létrejön egy európai-muszlim, illetve egy afrikai-európai intertextus.

Egy intertextus jön létre, melyben a jelentések korábban megszülettek (maga az iszlám, a fundamentalizmus és más szempontból a születési kultúra, valamint az európai kultúra), de sajátos tartalmi burokkal ruházódnak fel, az egyéni beszédmód részévé válnak. Az eredendő textusok megtermékenyítik az argumentációs sémát. A diaszpóra tagjai létrehoznak egy viszonylag egységes, konszenzusos intertextust: ahogyan legitimálják a választásukat önmaguk és a társas környezetük előtt. Ahogy megindokolják önmaguk számára, hogy miért is nem a

többségi kultúrához integrálódtak, ahogy azt érkezésük körüli időben tervezték. Választásaik során referálnak mindazokra a kérdésekre, amelyek felmerültek bennük, és amelyekre választ találtak. Relatívvá válik az egzotikum, kifelé figyelve reflektálnak, s a különbségek hangsúlyosabbakká, ill. statikusabbá válnak.

A különbözőség nyilvánvalósága egy olyan társadalomban jelenik meg, amely nem régóta találkozik afrikaiakkal, muszlimokkal, és mitikus ködbe vész a tudása róluk. A magyarok egzotikumképe és az afrikaiak, dél-ázsiaiak Európáról alkotott képe átszövi egymást, segítik és gátolják a megértést, a kapcsolódások kialakulását.

A félelem a különbségektől erősebb, mint a megismerési vágy. A megismerésnek gátat vetnek a kialakult, a hozott, a diaszpórától, a médiából leszűrt képe a másik félnek. Gátat vet továbbá az, hogy egzisztenciálisan csak korlátozottan kötődnek a másik félhez.

Egyik oldalról nyitottságot, kíváncsiságot, különböző mértékű xenofóbiát, nyelvi korlátokat jelent, míg a másik (afrikai) oldalról az Európai Álmot, s vele szemben a magyar valóságot, amely mind Európától, mind pedig az Álomtól különbözik. Továbbá benne lelhető fel a diaszpórák által közvetített kép a magyarokról (akik a pénzért, a gyors és kielégítő kapcsolatokért mindent megadnak, s akik számára a vallás és transzcendencia, a meleg barátság és szeretet nagyon távoli fogalmak). Így nem csupán különbségek megállapításáról, hanem a valamitől való elkülönbözödésről (differAnce) is beszélhetünk. Az elkülönböződés kulturális mintái, a kulturális olvasatok értelmének korlátai és a kijelentések abszolút volta határozza meg a kapcsolatokat.

3.5.2. A látható és a megmutatandó egzotikum

A látható dolgokon belül külön meg kell említeni a diaszpóra azon attribútumait és eseményeit, amelyeket a „megmutatandó egzotikum” kifejezéssel is illethetnénk.

A nyugat- és kelet-afrikai, a dél-ázsiai, a közel-keleti és a maghrebi térségből érkezett menekültek esetében a szembeötlő különbségek mellett a magyarokétól eltérő kulturális és vallási sajátosságokról, kötődésekről beszélhetünk. A sokszínű Afrika különböző részeiből érkezett menekültek, vagy épp a legkülönbözőbb iszlám területekről érkezettek esetében az értelmező érdeklődő a diaszpórán belüli differenciáltságot fedezheti fel. Azonban ahogy arról a menekültek beszámolnak, sokszor csak az afrikai vagy a muszlim attribútumukat tekintik, s ez alapján viszonyulnak hozzájuk. Az afrikaiakat még a kulturális megmutatkozásnak helyt adó eseményeken is együttesen kezelik, még akkor is, ha az esemény során etnospecifikus jellegzetességeiket kívánják megmutatni.

3. A ki- és bevándoroltak élete: élet a diaszpórákban

A már-már performance értékű bemutatkozásokat – lett légyen az egy kulturális est, egy kávézó vagy egy étterem –, amelyek során ugyan kiemelik különlegességeiket (Nagy 2008), de ugyanakkor azon elemeket válogatják ki, amelyek feltételezhetően befogadásra találnak – és amelyek megfelelnek annak a kritériumnak, amellyel a láthatót jellemeztük. Ilyen az étel, a zene, a vízipipa, a kalandos történetek interpretációi. Az afrikaiak zenéje, a konga és a darbuka hangja, az arab zene és a hastánc olyasmí, amely könnyen elfogadható.

Az iszlám – más „egzotikus” termékekhez hasonlóan – bemutatásra és felkínálásra kerül (ld. *dawa'*, azaz hitre hívás gyakorlata). Az iszlám megmutatásának kapcsán ugyanazon jellegzetességekről beszélhetünk, mint amikor az Otthonról beszélnek. (A hasonlóság alól egyetlen kivétel az iszlám európai sztereotípiáira [mint pl. a fundamentalizmus, a dzsihád, tálibok kapcsán kialakult sztereotípiákra] irányuló dekonstruktív felvetések.)

Mind a fogyasztásra felkínált interpretációban, mind pedig a „belső” szférában az Otthon, a haza mitikus interpretációja jelenik meg. Permanens interpretációban és narrációban jelenik meg az Otthon, amely felruházódik a szépség, a tisztaság, a becsületesség, az ősi tradíciók, a kölcsönös szeretet és tisztelet jellegzetességeivel.

3.6. A hátramaradott család: támogatástól a családegyesítésig

A diaszpórák tagjai nemcsak a befogadó társadalmon belül és azon belül a diaszpóra világán belül rendelkeznek kapcsolatokkal, hanem megőriznek kapcsolatokat a múltból is, ezeken belül barátok, ismerősök és családtagok is megőrződnek mint kapcsolatok. E helyütt nem részletezném az egyének kapcsolati hálójának átalakulását, amely az elszakadástól a neointegrációig vezet, de meg kell említenem, hogy ha számosságában és minőségében át is alakul az otthoni kapcsolatok világa, kölcsönös támogatást képesek nyújtani egymás számára, sőt erősíthetik az egymáshoz való közeledést is. Külön érdekes azon diaszpórák helyzete, akik törekednek az otthoni házasságkötésre, a gyermekek otthoni (illetve kettős) környezethez való kapcsolódására.

A kapcsolódás egyik módja a támogatás biztosítása, célhoz kötötten, időszakosan vagy folytatólagosan. Ez jellemzően a szűk családi körben valósul meg, a felnőtt (vagy fiatal felnőtt) támogatja az otthon maradt szüleit és testvéreit a megélhetésben, az iskoláztatásban, a felmerülő helyzetek megoldásában. A migráció célja lehetett is ez, de folyamatában is alakulhat ekként, sőt a későbbiekben alakulhat úgy, hogy további családtagok migrációját készítik vele elő.

A családegyesítés folyamata akkor indulhat meg, ha a célországban élő migráns rendezett jogi státusszal bír, birtokolja azokat az anyagi eszközöket, amelyek ahhoz szükségesek, hogy további személyeket el tudjon tartani, ez rendszeres jövedelmet és megtakarítást is kell, hogy jelentsen. E tekintetben a friss menekültek kedvezményeket kapnak, s számukra egy nagyon szűk időkorlát is rendelkezésre áll, melynek során az otthonról elindulók utazási papírjait és utazását rendezni tudja. A családegyesítés az egyenes ági rokonok számára nyitott, biztosítja a család kapcsolattartáshoz való jogát. A családegyesítés során érkező családtagok mellett olyan családtagok, rokonok és barátok is érkezhetnek, akik maguk nem jogosultak a már itt élő migráns személyhez családegyesítéssel kapcsolódni, de hozzá hasonlóan gazdasági migránsként vagy menedékkérőként érkezhetnek. Ezek az új kapcsolatok lesznek a diaszpóra „növekményei”, az egohálóban megjelenő kapcsolati tőkék és a korábban érkezettek által támogatott, vezetett, foglalkoztatott stb. újonnan érkezettek.

AJÁNLOTT IRODALOM

- Glick Schiller, Nina (2010): A global perspective on transnational migration: Theorising migration without methodological nationalism. in Baubock, R., Faist, Th. (eds.): *Diaspora and Transnationalism. Concepts, Theories and Methods*. Amsterdam University Press, Amsterdam. 109–130.
- Kováts András (2013): A bevándorlók társadalmi integrációja – koncepciók és indikátorok. In: Kováts András (szerk.): *Bevándorlás és integráció. Magyarországi adatok, európai indikátorok*. Budapest: MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, Kisebbségkutató Intézet. 9–24.
- Nagy, T. (2011): Utazó kultúrák és a diaszpórák letelepedése. *Tér és Társadalom*, 4. 20–37.
- Safran, William (1991): *Diasporas in Modern Societies. Myths of Homeland and Return*. *Diaspora* 1. 83–99.

4. A gazdasági migráció sajátosságai

A gazdasági migráció a migráció egyik legnagyobb, legfontosabb területe: ide tartoznak mindazon ideiglenes vagy állandóra tervezetten szokásos lakóhelyükről távozók, akik a magasabb jövedelem, magasabb életszínvonal, jobb megélhetés reményében egy új helyen telepednek le, függetlenül attól, hogy ez határon átívelő módon történik-e, vagy a saját országukon belül egy prosperálóbb terület felé mozdulnak el. Mégis azt tapasztaljuk, hogy a gazdasági migráció kapcsán elsősorban a határ(ok)on átívelő mozgást figyelhetjük meg, bár az is igaz, hogy a migrációs nyomás kapcsán az is legalább ilyen sokszor felmerül, hogy mindazon személyek, akik valamely oknál fogva menekülőként jelennek meg Európa határain, már nem a háború elől menekülnek, mert akkor megálltak volna az első biztonságos területen, hanem a jobb élet reményében jönnek el Európáig. Ez a megközelítés elfelejtkezik arról, hogy a menekülőnek (1) joga van megválasztani azt az országot, ahol a nemzetközi védelem iránt folyamodik és ehhez a szokásos úti okmányok és engedélyek sem kellenek, (2) amennyiben valaki az egzisztenciáját hátrahagyva menekül, többnyire olyan helyen szeretné azt újratekdeni, ahol van arra remény, hogy az egzisztenciáját visszaszerezheti, így prosperálóbb területeket, tömör-támogató kapcsolatokat választanak maguk számára. Éppen ezért e kérdéssel e fejezetben nem foglalkozunk, az egyéni elbírálás folyamatában úgymint eldöntik, hogy a kérelmező valóban menekülő vagy sem.

E fejezetben tehát azokkal foglalkozunk röviden, akik valamely egzisztenciális oknál fogva választanak maguk számára új helyet, ahol új lehetőségeket szerezhetnek a maguk és a velük költöző vagy otthon maradó családtagjaik számára.

4.1. Gazdasági migráció a határon belül

A szabad munkaerő megfelelő feltételek mellett hagyományosan vándorol az ország egyik területéről a másikra, a falu irányából a város felé, s minden irányból a megyeszékhelyek és főváros felé, hiszen e területeken nagyobb eséllyel

tudja eladni a munkaerejét, nagyobb eséllyel szerez meg olyan jövedelmet, amely

- 1) magasabb jövedelmi és megélhetési szintet jelent, mint az otthon megszerzhető,
- 2) biztosítja a megélhetést és esetlegesen a fejlődést,
- 3) a munkába járás vagy a munkahelyhez közeli lakóhely fenntartásának költségeit is fedezi,
- 4) hozzájárul az elégedettséghez,
- 5) hozzájárul a rekreációs tevékenységekhez,
- 6) + nem rombolja a hagyományokhoz, családhoz való kötődéseket.

A vándorlás a legkisebb befektetés mellett kíván nagy hatékonyságot elérni: a belátható távolság, az elfogadható mértékű távollét a családtól a biztonság-érzethez kell, hogy hozzájáruljon. Azaz lehetőséget kell teremtenie arra, hogy a veszteségek mellett biztos vagy biztosabb legyen a megélhetése. Tekintsünk most el attól az esettől, amikor a túlélésre valóban nincs más mód, csak a vándorlás. Fontos kérdés ugyanakkor, hogy a leszakadó térségek, perifériák számára az ingázás megoldható-e (van-e és megfelelő időben van-e tömegközlekedés a lakóhely és a munkahely között), illetve, hogy a távolléttel megszerzett munka

- 1) megfelelő mértékben több jövedelmet jelent-e, mint a közmunkával/segéllyel megszerzhető bevétel
- 2) kompenzálja-e a távollét azt, hogy elesik a feketemunka során megszerzhető jövedelemtől
- 3) milyen mértékben viseli meg a családi kötelességeket és felelősségeket, kapcsolatokat.

A határon belüli migráció kockázata alacsonyabb, a kapcsolatháló biztonságot nyújt (nem szakad el tőle messzire), ugyanakkor a nyelvtudás megléte, a hasonló adminisztrációs-bürokratikus környezet sem csökkenti a komfortérzetet.

A gazdasági migráció a határon belül lehet egyéni, de a mezőgazdasági, ipari munkák esetében megfigyelhető, hogy csoportosan, brigádostól vándorolnak a munkalehetőség irányába.

Azok, akik nem kívánnak állandóan távol lenni szülőhelyüktől (vagy szokásos lakóhelyüktől), választhatják az ingázás módjait: a napi, heti vagy havi ingázást, melynek során a munkanapokat a munkahelyen és az ott bérelt munkásszállói vagy albérleti helyen töltik, a szabadnapokat pedig otthon. Az ingázás problematikusságát a családi szerepek felborulása, a megszokott munka-szórakozás-pihenés ritmusa, gyakori ingázás esetén a munkaidőre ráakadó utazási idő együttesen jelenti, s ez vagy a társas közeg változását, társas kötődések morfológiájának változását hozzák magukkal vagy az ingázás feladását. Érdemes az

ingázás vonatkozásában a klasszikus szociográfiáktól a jelenlegi folyamatokat vizsgáló szociológiai elemzésekig elővenni a recens tanulmányokat.

AJÁNLOTT IRODALOM

Ajánlott irodalom az ingázásról

- Bóhm Antal – Pál László (1985): Társadalmunk ingázói – az ingázók társadalma. Kossuth Könyvkiadó, Budapest
- Csalog Zsolt (1976): Kilenc cigány. Kozmosz Kiadó, Budapest
- Csoba Judit (1987): Két osztály határán. Kétlakiság, ingázás, bejárás Homokmégyen és a környező szállásokon. Országos Közművelődési Központ, Budapest
- Dövényi Zoltán (2009): A belső vándormozgalom Magyarországon: folyamatok és struktúrák. Statisztikai Szemle, 87(7–8), 748–762.
- Kertesi Gábor (2000): Ingázás a falusi Magyarországon. Egy megoldatlan probléma. Közgazdasági szemle. vol. 0 (10). 775–798.
- Korniss Péter (1988): A vendégmunkás. Fényképregény. Mezőgazdasági Kiadó
- Láng Katalin – Nyilas György (1987): Ideiglenes állandóság. Tanulmány a munkásszálláson élők életkörülményeiről és rétegződéséről. In Utasi Á. (szerk.): Peremhelyzetek. Műhelytanulmányok. Rétegződés-modell vizsgálat VIII. Társadalomtudományi Intézet, Budapest. 33–100.
- Mátyus Alíz (1978): Lakóhely és életmód. Kultúra és közösség. 4. sz. 49–55.
- Váradi Monika Mária – Virág Tünde (2015): A térbeli kirekesztés változó mintái vidéki terekben. Szociológiai Szemle 25(1): 89–113.
- Veres Sándor (1979): A munkásszálló – kérdőjelekkel. Valóság. 4. sz. 66–79.

4.2. Vendégmunkások, ideiglenes és állandó tartózkodás, gazdasági migráció

A gazdasági migráció kapcsán felmerülő elképzelés jellemzően a határon átnyúló migrációról beszél: amikor a jobb élet reményében közép-amerikaiak észak felé indulnak el, amikor a volt gyarmatbirodalmak országaiból a volt anyaország területére indulnak el, s amikor kelet-európaiak (így magyarok) Nyugat-Európába vándorolnak.

A gazdasági migráció fontos kérdése az állandóság, a képzettség, a munkaerőpiaci integráció, a családtagokkal való kapcsolat és a családtagok, barátok és ismerősök áthelyeződése az új lakóhely felé, továbbá mindazon gazdasági és

társadalmi hatások, melyet az ingázás a szűkebb és tágabb környezetre kifejt. Az állandóság kapcsán felmerül, hogy mennyi időre tervezi a külföldi tartózkodást és munkavállalást az egyén. Van, hogy egy-egy cél elérésére, van, hogy meghatározott időtartamra vállalkoznak, mások azonban a teljes váltást tudják csak elképzelni. Fontos kérdés az is, hogy a gazdasági migráns milyen képzettséggel rendelkezik, s így az új munkaerőpiacon hova tud betagozódni, s ezt hogyan konvertálja át a migráns státuszból presztízzsé, ranggá. Ehhez nagyban hozzájárul a nyelvtudás, a szándék, a kapcsolatok, s minden olyan tényező, amely a sikeres elhelyezkedést támogatja, így azon képzések, tevékenységek, önkéntes munkák is, melyet a migráns a letelepedés után vállal.

A diaszpórákról szóló fejezetben már kitértünk arra, hogy a munkaerőpiaci integráció mutathat a befogadó társadalom felé, de lehet, hogy a diaszpórákra irányul. Így a munkaerőpiac szempontjából lehet, hogy hiányfoglalkozásuként jól tud integrálódni, avagy megtalálja a szerepét, helyét, talál állást, legyen az betanított munka vagy jól képzett diplomás állás (orvos, nővér, informatikus stb.), de ha egyik sem adott, még akkor is a diaszpóra sajátos munkaerőpiacán el tud helyezkedni, vagy vállalkozást indíthat. A vállalkozások csak részben alapoznak a migráns kulturális hátterére, egzotikumára (ilyenek például a kebabosok, pizériák, arab és afrikai boltok, hajstúdiók, perzsa szőnyegkereskedések stb.), sokszor azonban a diaszpóra és az egzotikum határán túlmutatnak (kezdve a pénzváltó, mobiltelefon-alkatrész, autószerelő-műhely vállalkozásoknál és minden más, a migráns személy ismereteihez kötődő vállalkozásig). Különösen fontos itt is megemlítenünk az agyelszívás jelenségét, melynek keretében magasan képzett szakemberek és vezetők, tudósok és a kultúra–művészet jeles képviselői időlegesen vagy tartósan elfogadnak egy külföldi ajánlatot, s az új hazában kamatoztatják megszerzett tudásukat.

De itt kell megemlíteni azokat a migráns munkavállalókat is, akik a megélhetés reményében, de kiszolgáltatottan érkeznek, s az ipar, építő- és feldolgozóipar, valamint a mezőgazdaság betanított munkásaiként dolgoznak, sokszor feketén, még inkább veszítve a biztonságukból. S ezen belül kell szólnunk a prostitúcióról is, ez alkalommal röviden, mert önálló munkát érdemelve a téma. Az anyagi helyzetükön javítani kívánó, külföldön munkát vállalók többsége mérlegelet követően, önkéntesen utazik ki, s helyezkedik el, a kapcsolatok és a nyelvtudás hiányában sokszor kiszolgáltatottan. Szerencsés esetben segítő hálózathoz csatlakozva, így a kezdeti nehézségeket áthidalva, más esetben pedig annyira szervezett körülmények közé, hogy a munkahely vagy a közvetítő intézi az összes hivatali teendőt (ha így tesz, de vannak számosan ellenpéldák), a munkásszálláson élnek, s csak a szabadidő felhasználását kell önállóan intézni. Sokan vannak olyanok, akik kényszer hatására kerülnek külföldre, s modernkori rab-szolgaként (háztartásban, mezőgazdaságban stb.), prostituáltként dolgoznak, a

4. A gazdasági migráció sajátosságai

kiszolgáltatottságukat nemcsak az illegális tevékenység, a bizonytalanság, hanem a közvetítők, tulajdonosok hálózata is jelenti, mely elveszi a személyes okmányokat, a szabadságot, s a jövedelem nagy részét. Természetesen a prostituáltak (és más személyi szolgáltatást végzők) között is akadnak olyanok, akik saját döntésüket követve, a kizsákmányoló kerítőket, futtatókat elkerülve dolgoznak külföldön.

4.3. A migráció gazdasági és társadalmi hatásai

A migráció egyik nagyon fontos hatása a sokszínűség mértékének növelése, a nagyvárosi terekben megjelenő multikulturális jegyek és jellegek, melyek hozzátartoznak a metropolisok-nagyvárosok életéhez, s melyek alakítják-formálják a helyi kultúrát – a gasztronómiától a zenei ízlésig. Éppen ezért a kultúratudományok oldaláról roppant izgalmas a multikulturális terek és termékek megismerése: mindaz, amit a diaszpóra mitikus otthona megenged, s mindaz, amire lehetősége van a migránsnak újratерemteni, de ide tartozik mindaz, amit felkínál eladásra az egzotikumából.

A sokszínűség mellett meg kell említeni a migráció azon hatását, mely a magasan kvalifikált migráns munkavállalók kapcsán merül fel: ez elsősorban a multikulturális munkahelyi légkör kialakítása kapcsán jelenik meg, de számukra és általuk jön létre a fogyasztás változása is – igaz, világpolgárként számukra könnyebben és sokkal több helyen elérhető az az életérzés és életstílus, melyet világpolgárként kialakítottak.

A kultúrára gyakorolt hatásként említhetjük az otthonmaradott kultúra változását, mely mind a megszerzendő javakkal, mind a fogyasztási javakkal leírható, de ugyanennyire fontos a családi szerepek változása, a kommunikáció digitális térbe való áthelyeződése, az emocionális-instrumentális kapcsolatok helytállásának kérdése.

A migráció gazdasági hatásai közül elsősorban a munkaerőpiaci optimalizációt kell megemlíteni, másodsorban azonban a hiányfoglalkozások betöltését, az alacsonyabb státuszú munkavállalókra való igényt és a magasabb státuszú, a multinacionális cégek alkalmazottait és vezetőit a piacra hívó keresletet. A migráns vállalkozások nemcsak a helyi adóbevételeket vagy a gazdaság teljesítőképességét növelik, hanem hatással vannak/lehetnek a vállalkozói kultúrára is (mind a termékkínálat, marketing, de az üzleti kapcsolat, bizalom és hitelezés területén is).

A migrációnak azonban nem csak a célországban van mérhető gazdasági hatása, hanem a kibocsátó országban is, hiszen a hazautalt (nem kevés) jövedelem otthon kerül felhasználásra és megtakarításra, netán válik működő tőkévé.

A hazautalt pénzmenyiség csökkenti a családok deprivaltságát, példaértékű a környezet számára – és esetlegesen mások vándorlását is előkészíti.

4.4. Genderkérdés és a migráció feminizációja

A migráció kapcsán általánosan, de a gazdasági migráció kapcsán is felmerülnek genderkérdések, melyek részben azt fedik le, hogy a család női vagy férfitagja válik-e migránssá, ha csupán egyetlen családtag vándorol ki. Részben pedig az otthoni, hagyományos családi szerepekre is hatással van, hiszen sem az otthon töltött idő, sem a részvétel nem azonos a kivándorlás pillanatától kezdődően, ugyanakkor a kivándorló fél magasabb jövedelemre tehet szert. Miután látható, hogy egyes foglalkozási csoport kapcsán a nők magas számban válnak a külföldi kenyérkeresővé, rögtön adottá válik a kérdés a női szerepekkel összeegyeztethető munkával kapcsolatban: a hagyományos női háztartási szerepek hogyan változnak meg, a kapcsolataik hogyan alakulnak, hogyan hat az identitásukra, életmódjukra, szerepeikre. (Ld. Váradi 2018, Németh 2018.)

AJÁNLOTT IRODALOM

- Gödri I. (2005): A bevándorlók migrációs céljai, motivációi és ezek makro- és mikrostrukturális háttere. In: Gödri Irén – Tóth Pál Péter (szerk.): Bevándorlás és beilleszkedés. A szomszédos országokból Magyarországra irányuló bevándorlás az ezredfordulón. Budapest: KSH Népeségtudományi Kutatóintézet. 69–128. <http://www.demografia.hu/kiadvanyokonline/index.php/kutatasijelentések/article/viewFile/389/147>
- Fleischer Tamás (2017): A migráció és társadalmi-gazdasági összefüggései: az MTA KRTK vándorszemináriumára. Tér és Társadalom 31/1. 147–157. doi:10.17649/TET.31.1.2834
- Váradi Monika Mária (2018): Elméleti kaleidoszkóp – a migrációs tapasztalatok értelmezési lehetőségei. In: Váradi Monika Mária (szerk.) Migráció alulnézetből. Budapest: MTA KRTK-RKI – Argumentum Kiadó. 13–42.
- Blaskó Zsuzsa – Gödri Irén (2014): Kivándorlás Magyarországról: Szelekció és célország-választás az „új migránsok” körében. Demográfia 57/4. 271–307.
- Függ Zsanett Mária – Függ Zsolt Péter – Nagy Terézia – Pásztor Péter – Szilágyi Tamás (2016): Az életvitelszerűen külföldön tartózkodó magyar fiatalok munkavállalási és migrációs stratégiái. Eurotender Egyesület – PAGEO.

5. Menekülők, menekültek a világban és Európában

5.1. Menekülő, menedékkérő

Amikor egy személy (vagy család, vagy csoport) úgy érzi, érzékeli, hogy veszélynek van kitéve, üldöztetést szenved el (politikai, vallási, etnikai, szexuális hovatartozása vagy más okoknál fogva), akkor dönthet úgy, hogy otthonát, lakóhelyét hátrahagyva menekülni fog, s máshol keres biztonságot, megélhetést, egzisztenciát. Azonban attól, hogy hátrahagyja lakóhelyét, netán menekültként tekint magára vagy ekként érzékelik mások, még nem válik menekültté: ez a kategória akkor nyílik meg számára, ha a nemzetközi védelemben részesítés feltételeinek megfelel, s menekültként elismerik. Mindaddig menekülőnek tekintjük, míg egy számára elfogadható helyet találva menedékkérelmet benyújtva menedékkérőnek nem minősül, onnan pedig, a döntéshozatalt követően elismert menekült, oltalmazott, menedékes lesz, vagy menedékkérelme elutasításra kerül. Mielőtt rátérnénk a fejezetcímben jelzett menekültek helyzetének értékelésére, meg kell jegyeznünk, hogy a menedékkérelme elutasítása akkor történik, ha valaki nem felel meg az üldöztetés kritériumának, nem tudja alátámasztani a személyes üldöztetés, fenyegetettség fennállását, s ahhoz, hogy menekültként (vagy oltalmazottként, menedékesként) elismerjenek valakit, nem elegendő az egzisztenciális válság, az anyagi nehézségek, azaz nem elegendő, ha valaki gazdasági migránsként kér menedéket. Fontos azonban megjegyezni, hogy az előttünk álló globális felmelegedés hatására kialakuló, illetve kiszélesedő „éhségzónák”, másképpen tekintve a klímamigráció olyan hatást kelthet, amikor a nemzetközi védelem kategóriája lehet, hogy tágításra fog szorulni.

A fogalom minden vonatkozásában nem azonos a belső menekült vagy lakóhelyüket elhagyni kényszerült emberek csoportja fogalmával, hiszen ők az üldöztetés, gondok elől nem egy másik, hanem saját országukon belül, otthonuktól távol keresnek biztonságot és megélhetést¹². A világon 40 millió főnél is több

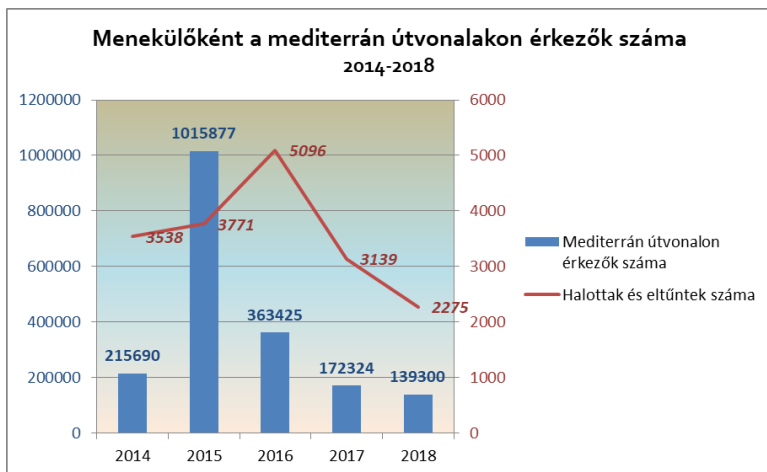
¹² Körülbelül 40 millió főről van szó, helyzetükre reflektál a kampalai egyezmény: African Union Convention for the Protection and Assistance of Internally Displaced Persons in Africa (Kampala Convention), <https://au.int/en/treaties/african-union-convention-protection-and-assistance-internally-displaced-persons-africa>

belső menekült él (UNHCR, 2017), gondoljunk a válságócokra a harmadik világban Szíriától Kongói, Dél-Szudántól Afganisztánig.

5.2. Nemzetközi védelemben részesültek: a menekült, az oltalmazott, és a menedékes (befogadott)

A menedékkérelem benyújtását követő döntéshozatal eredményeképp a nemzetközi védelem biztosítása bármely országban megtörténhet. A nemzetközi védelemben részesülő emberek száma 25 millió fő körül van, a legtöbb Szíriából (6,3 millió fő), Afganisztánból (2,6 millió fő), illetve Dél-Szudánból (2,4 millió fő) származnak, s miközben Európa érzékeli a menekültek jelenlétét, mégsem kerül a legnagyobb befogadó régiók listájára, mert ott olyan országok szerepelnek, mint Törökország, Uganda, Pakisztán, Libanon vagy Irán.

Az Európába érkező menekültek nagy többsége tengeri útvonalon érkezik (Spanyolországba, Olaszországba vagy Görögországba, ritkán Ciprusra), a szárazföldi és légi közlekedés mértéke elenyésző. A jelentősebb célországok már korábban, a tranzitországok – így Magyarország is – 2015 óta érzékeli az ún. migrációs nyomást. Ahogy azt jeleztük, arányaiban, létszámában jelentősen kisebb az Európába érkező menekültek száma (ld. 6. ábra. Menekülőként érkezettek száma, mediterrán útvonalak, 2014–2018), mégis mind a médiában, mind a politikai beszédekben jelentős súlyt kapnak.

6. ábra

Menekülőként érkezettek száma, mediterrán útvonalak, 2014–2018

Forrás: IOM és UNHCR, saját szerkesztés

5. Menekülők, menekültek a világban és Európában

A menekülők nemzetközi védelemért folyamodhatnak: a genfi egyezmény értelmében bárhol, a CEAS (Közös Európai Menekültügyi Rendszer) értelmében elsősorban az európai belépési pontokon, a külső határokon, a gyakorlatban pedig akár több ország területén is, míg a célországot elérik – persze ez utóbbi hívja elő a magasabb fokú egységesítési és biztonsági igényeket, melyre a CEAS reagál.

Ahogy az a **Menekülő, menedékkérő, menekült, oltalmazott, menedékes, befogadott** c. alfejezetben is bemutatásra kerül, a menedékkérők pozitív elbírálás esetén 3 szintű nemzetközi védelmet kaphatnak, amelyet az alábbi táblázatban foglalva mutatunk be:

1. táblázat

Fogalommeghatározás. Menekült, oltalmazott, menedékes

FOGALOMMEGHATÁROZÁS	
Menekült	Aki faji, illetőleg vallási okok, nemzetiségi, vagy meghatározott társadalmi csoporthoz tartozása, avagy politikai meggyőződése miatt hazájában üldöztetést szenvedett el, vagy ilyen üldöztetéstől megalapozottan fél, jelenleg Magyarország területén tartózkodik, és menekültstátusz iránti kérelmet terjesztett elő. A menekültstátusz az állampolgársághoz nagyon hasonló jogokat és kötelességeket biztosít, visszavonásig vagy az állampolgárság megszerzéséig tart.
Oltalmazott	Nem felel meg a menekültként való elismerés feltételeinek, de fennáll a veszélye, hogy a származási országában – visszatérése esetén – súlyos sérelem érné, s nem tudja hazája védelmét igénybe venni. Legalább 3 évente felülvizsgálják.
Menedékes	Ideiglenes védelem azok számára, akik a tömegesen menekülők csoportjába tartoznak, a csoportoknak a hazájából fegyveres konfliktus, polgárháború, etnikai összeecsapás, illetve az emberi jogok általános, módszeres, durva megsértése – így különösen kínzás, kegyetlen, embertelen vagy megalázó bánásmód – miatt kényszerültek elmenekülni. A megjelölt időpontig tart a védelem, de egy évvel meghosszabbítható.

A nemzetközi védelem megadása, biztosítása nemzetközi egyezményeken és jelenleg a Közös Európai Menekültügyi Rendszer eljárásához való igazodásán alapul. A korábbi gyakorlatokhoz képest olyan újításokat vezettek be, mely lehetővé teszi (vagy megközelíti) a tisztességes eljárás kritériumát, azaz a kérelmezés helyétől függetlenül hasonló eredményre vezet, s amely biztosítja a kérelmezők biztonságos és emberséges elhelyezését, így a szálláshely és élelmezés vonatkozásában is előírásokat fogalmaz meg. A törekvés, hogy tisztességes eljáráshoz fér hozzá minden menedékkérő, azt is eredményezi, hogy ott kell kérnie és végigvárnia a döntéshozatalt, ahol először az Európai Unió területére lép. Ez

azonban a gyakorlatban az elmúlt években nem valósult meg minden esetben, így a máshol ismét kérő (s ezt az ujjlenyomat alapján is visszaigazolt) menekülő visszafordításra kerülne (felelős ország meghatározása, Dublini rendelet), kivéve abban az esetben, ha bizonyítani tudta, hogy a belépési helye szerinti országban nem jutott tisztességes eljáráshoz. Azonban – jellemzően a 2015-ös menekülthullám következtében – a belépési országoknál olyan magas volt a kérelmezők száma, annyira túlterhelődtek a helyi hivatalok (és persze a szálláshelyül kijelölt táborok), hogy a visszavétellel szemben inkább a tehermentesítést szorgalmazták, azaz azt, hogy a szolidaritás jegyében más – jellemzően nem belépési – országok vegyenek át valamennyi („kvóta”) előzetes nemzetbiztonsági szűrésen átesett menedékkérőt, és folytassák le az eljárást. A szolidaritás elve alapján vállalt kvóták teljesítése kezdetben nem volt sikeres.

Amennyiben a menekültügyi eljárás során igazolódik, hogy a kérelmező jogosult a nemzetközi védelemre, a kvalifikációs irányelv (ld. KEMR, 2014) alapján jogosulttá válik tartózkodásra, munkavállalásra, egészségügyi szolgáltatás igénybevételére, oktatásban való részvételre.

Azonban ha a döntés negatív tartalmú, sem a menekültstátuszt, sem pedig a kiegészítő védelmet nem kaphatja meg a menedékkérő, visszaküldhető a származási országába vagy a tranzitországba, a visszaküldésig azonban jellemzően őrizetben kell tartózkodniuk. Kis mértékben hozzáférhetőek a visszaintegrálást támogató projektek, az önkéntes hazatérést segítő támogatások, jellemzőbb azonban a kiutasítás és kitoloncolás. Amennyiben az elutasított menedékkérő élne a fellebbezés jogával, bírósághoz fordulhat, amely megváltoztathatja az első döntést.

A hontalanok és különleges segítségre szorulóak (kísérő nélküli kiskorúak, fogyatékkal élők, várandós anyák, nők, bántalmazást, erőszakot elszenvedett, traumatizálódott személyek, homoszexuális irányultságúak) speciális kedvezményeket élveznek. A hontalanok, ha az eljárás során tudják bizonyítani hontalanságuk tényét, azaz nem lesz olyan állam, mely polgárának ismerné el, ezáltal védelmet biztosítana nekik, jogosulttá válnak arra, hogy tartózkodási engedélyt és védelmet kapjanak. A különleges bánásmódot igénylők csoportjai támogatást kell, hogy kapjanak abban, hogy ki tudják fejteni a menedékkérelmükhöz kapcsolódó tényeket.

5.3. A befogadástól a letelepedésig

A nemzetközi védelem biztosítása azok számára elérhető, akik üldöztetésnek vagy súlyos sérelemnek vannak kitéve hazájukban. A menekültügyi eljárások ennek bizonyítását teszik lehetővé. A menekültügyi eljárások lefolytatása – a ké-

5. Menekülők, menekültek a világban és Európában

relmezéstől az első, ill. másodfokú döntésig – úgy történik, hogy a menedékkérő intézményi elszállásolása, ellátása, egészségügyi ellátása, előintegrációs támogatása (nyelvtanulás, kulturális- és sportprogramok) az állam erre a célra fenntartott táborhelyein valósul meg. Ez Magyarországon nyílt tábort jelentett, amelyet sokszor – egy kockázatfelmérés után – a menekültügyi eljárás lefolytatása érdekében zárt elhelyezésre cseréltek (ún. menekültügyi őrzött szállás), s habár a nemzetközi ítések ezt elítélték, hiszen sok esetben nem volt kellően indokolt az őrizetbevétel, s az őrizet alkalmatlan volt a traumatikus esetek kezelésére, a kockázatcsökkentésre (nemzetbiztonsági, biztonsági, egészségügyi, pszichésmentális kockázatok csökkentésére), a 2015. évi menekülthullámot követően a menekültügyi eljárások lefolytatása a zárt tranzitónákban történik. Itt kerülnek elhelyezésre a családdal érkezett kiskorúak is, a kísérő nélküli kiskorúak azonban nem. A tranzitónákat is számos kritika éri, legfőképpen azonban azért, mert a nagyon alacsony beléptetési szám mellett is rendkívül alacsony a pozitív döntés, a nemzetközi védelemben vétel, elsősorban a „biztonságos harmadik ország” szabályra hivatkozva.

A korábbi elfogadhatóbb, de még mindig kisarányú pozitív döntés tehát tovább csökkent, ennek ellenére beszélünk kell a pozitív döntést követő eseményekről is egy korábbi, illetve egy későbbi időszakot tekintve. A korábbi időszakban ugyanis az integrációs támogatás magába foglalta a menekülttábori elhelyezés biztosítását továbbra is, a nyelvtanulás támogatását, a szakképzésben, átképzésben való részvételt, valamint egy szakaszosan csökkenő ösztöndíjat is. Jelenleg azonban az integrációs támogatások nagyobb része megszűnt, s ezeket csak részben tudják a civil szervezetek pótolni. S ha már civil szervezetek: mind a menekültkrízis idején, mind azon kívül elévülhetetlen érdemeik vannak a civileknek és a magánszemélyeknek abban, hogy támogatások valósulnak meg, a nemzetközi védelemben részesülők vagy menekülők integrációfejlesztése, illetve a befogadási feltételek, a befogadó társadalom – azon belül pedig a munkaerőpiac – befogadóképessége növekedett.

Hiába azonban a támogatás, ha az egzisztenciális lehetőségek, a társadalmi befogadás és a diszkrimináció összességében, az etnikai–családi kapcsolatokkal kísérve együttesen azt eredményezi, hogy a nemzetközi védelemben részesülők nagy többsége nyugati országokban keresi a boldogulását. A letelepedésnek a szűk és drága albérleti piac mellett az is akadálya, hogy a magyarul nem tudó nemzetközi védelemben részesült személyek az amúgy is diszkrimináló munkaerőpiacon nehezen érvényesülnek, ráadásul a szaktudásuk – ha van ilyen – nehezen konvertálható, így nehezen teremtenek önálló egzisztenciát. Alternatívaként a nagyobb diaszpórák szűk munkaerőpiaca áll rendelkezésre: ezek részben az egzotikumra építenek (kebabos, szőnyegárus), részben pedig a diaszpórák világához igazodó szolgáltatások (mobiltelefon, pénzváltás, használt-

autó-kereskedés), részben pedig ezektől független termelő–szolgáltató vállalkozás. A diaszpórán (vagy a diaszpórákon) belüli munkavállalás megteremti annak a lehetőségét, hogy csoportosan albérletbe tudjanak menni, és onnan lassan kialakuljanak a helyi kötődések és kapcsolatok, amelyek a letelepedést kiszélesítik. Gyakorlatilag a diaszpóra kapcsolatrendszerére kapcsolódva képesek sikerre vinni a letelepedést, de ugyanez a hálózat az, amely a diaszpórahálózaton keresztül a más országban való letelepedést is előkészítheti.

5.4. Integráció és az integráció esélyei, kudarcai

Magyarországra 2-5 ezer menekülő érkezett a menekülthullámig, amikor a balkáni útvonalon (és így Magyarországon is) mintegy milliós tömeg vonult át, amelyet egy jelentős visszaesés követett: mind a jogszabályi változások, mind a fellépő nemzetközi egyezmények azt eredményezték, hogy jelentősen visszaesett a balkáni útvonalon érkezők száma. A balkáni útvonalon érkező menekülőknek csak kis része fordul a magyar határ felé, az ún. jogi határzár, azaz a többségben elutasító, visszafordító gyakorlat mögött álló rendelkezések reménytelené teszik azt, hogy Magyarországon a menekülők sikeresek legyenek egy menekültügyi eljárásban. Az embercsempész útvonalak, amelyeknek nem a végpontja Magyarország, továbbra is működnek. A Magyarországra érkező menekülők (menedékkérők) és részben a gazdasági migránsok számára nem célország Magyarország, így amint a lehetőségeik engedik, továbbállnak – erről bővebben a diaszpórák kapcsán szólnunk.

Mindazonáltal egy kisszámú menekülő (menedékkérő, később menekült vagy oltalmazott) letelepedése, integrációjának kihívása évről évre felmerül. Az egyes individuumok különböző kompetenciákkal, különböző elképzelésekkel és vágyakkal rendelkeznek – de szempontunkból két fontos attribútum emelkedik ki a sok jellemző közül. Egyfelől az, hogy a frissen érkezők találnak-e összetartó diaszpórát, lehetőleg gazdaságilag erőset, vagy épp befogadó vallási közösséget, vagy nem. Másfelől, hogy a menekültként érkezők milyen elképzelésekkel vágnak neki az útnak – erre milyen módon készülnek fel – és megérkezésükkor milyen integrációs kísérleteket tesznek. Mindezek mellett az sem elhanyagolható – és kapcsolati szempontból különösen fontos –, hogy az új helyen kialakuló kapcsolatok építését milyen hatások erősítik, illetve gyengítik.

Az integrációs kísérlet folyamatában különböző szerepe van a magyar (befogadó) társadalom egy-egy aktorának (a diaszpórákat is ekként tekintve), illetve magának a befogadó társadalomnak, s ez hogyan befolyásolja az általam neo-integrációként jelölt folyamatot és állapotot.

5. Menekülők, menekültek a világban és Európában

Az integráció első lépéseként az irányvonalak meghatározása történik: a hasonlóságok és különbségek, a befogadás és elutasítás megértése, a tapasztalatok és a bizalmasabb kapcsolatok elbeszélései alapján. A migránsok jó néhány dimenzió mentén fogalmazzák meg a különbségeket és hasonlóságokat, s ezen különbségtételek jelölik ki a kapcsolatépítés, a bizalom határait is. Az első és legfontosabb meghatározás a befogadó társadalomtól való sokrétű eltérés, s csak ezek után következnek a harmadik világbeli menekültek (migránsok) szféráján/körén belüli dinamikusan változó különbségtételek. A dinamikát a fellépő problémák (megélhetés, munkavállalás, kulturális és vallási különbségtevések) jelentik, de bizonyos választóvonalak állandósulni is képesek. Ilyen állandósult határ fedezhető fel az etiópok és szomálik, a szunnita és síita muszlimok, vagy épp maghrebi és szubszaharai muszlimok között. Mindezekből az is látszik, hogy a diaszpórát nemcsak a származás (nemzeti és etnikai származás) vagy kultúra szempontjaiból kell egységnek tekinteni, hanem fontos szempont a közösség kisebbségi mássága (A. Gergely, 2005), valamint az, hogy a diaszpórák tagjai egymás között kapcsolatokat ápolnak.

A diaszpórának kiemelten fontos szerep jut az integráció folyamatában: etnogenetikus kapcsolatokat, bizalmas viszonyokat biztosít, létrehozza a diaszpóra közös tudását a helyi viszonyokról, a befogadó társadalomról, biztosítja a kapcsolatot más diaszpórák felé (helyben más etnikai közösségek felé és távolabb azonos etnikai csoportok felé). A befogadó társadalom elsősorban munkalehetőséget jelent, és a létező diaszpóra mellett mintegy másodlagosan jelenti csak a társas kötődéseket, kivéve, ha a diaszpóra olyan kicsi, erőtlenségre, hogy van lehetőség és esély a kapcsolatok ilyen irányú feltöltésére. Ha kicsi és erőtlenségre, akkor más hasonlóságok mentén – ún. származási régió, beszélt közös nyelv, vallás – alakulnak ki kis közösségek.

A befogadó társadalom felé való kötődést több dolog is befolyásolja (Id. Nagy, 2009 és Nagy, 2011):

- a befogadó társadalom nyitottsága, kapcsolódási készsége, nyelvismerete
- a befogadó munkaerőpiac állapota
- a menekült/oltalmazott
 - korábbi tapasztalatai más kultúrákkal
 - diaszpórájának narratívái a befogadó társadalomról
 - kapcsolati sikerességei és kudarcai (differenciáltan az erős és gyenge kötéseivel kapcsolatban)
 - hazatérésének eszméje
 - integrációjának motivációja (ha van ilyen).

A kiindulási országbeli szocializáló közeg integrációjának elvesztése után hosszabb-rövidebb idővel alakulhat ki egy új integráció: új társas kapcsolatokon

keresztül formálódik, de egyes sajátásaiban eltér az integrációtól: a kialakuló új lojalitás reflexív viszonyban áll a korábbi kudarccal, a normatív kontroll elfogadása nem-természetes, hanem reflektált és megkérdőjelezett, éppen ezt a viszonylagosságot jelölöm a 'neo-' előtaggal, s nevezem neointegrációnak azt az integrációt, amely sokkal több reflexivitással, megfontolással, előítélettel, elfordulással jön létre. A migránsok és ezen belül a menekültek, oltalmazottak neointegrációja elsősorban az Otthon reprodukciója, a diaszpóra felé vezet, s csak néhány kapcsolat irányul funkcionálisan a befogadó, magyar társadalom felé.

A korábbi kapcsolatokban megélt kudarcok elutasító értékelése az, amely befolyással van az integrációra, mégpedig negatívan hat rá. A múltbeli és a neointegrációban megfigyelhető kapcsolati kudarc, valamint a diaszpórák homogenitáson alapuló bizalmassága az a kettősség, amely a menekülteket a diaszpórához, illetve a diaszpórákat egybefogó szférához kapcsolja. A befogadó társadalom felé jórészt funkcionális (jövedelemszerző, szociális segítséget igénylő) kapcsolatok irányulnak, de elsősorban azon esetekben, ha a diaszpóra gazdasági potenciálja nem olyan jelentékeny, hogy az eget integrálni tudja. Abefogadó társadalom felé irányuló kapcsolatok intenzitását korlátozza a kapcsolati hiányok és kapcsolati kudarcok, a (nem-kapcsolati szempontú) csalódottság, az előítéletek, a diszkrimináció tapasztalatai a kialakuló kapcsolatokban.

A társadalmi integráció mérésére a társas-társadalmi aktivitások számát, a társadalmi kapcsolatokat, a kapcsolatok gyakoriságát, az aktivitások gyakoriságát, a csoporttagságot, az önkéntességet, a szomszédsággal való kapcsolattartás intenzitását, a közösségi részvételt, valamint a társadalmi helyzet értékelését és a közösséggel való azonosulást használhatjuk (Brissette – Cohen – Seeman, 2000.). Ez meglehetősen komplex mérőeszköz, azonban a célját és a szemléletét jól megérthetjük: egyszerre akarja a kapcsolatok sokszínűségét és a kontaktusok gyakoriságát megragadni a maga statikusságában.

5.5. A nemzetközi védelemben részesített személyek integrációjának kihívásai

A kihívásokat, melyeket a nemzetközi védelemben részesített személyek integrációja kapcsán felderíthetünk, az integráló és az integrálandó oldaláról is körülírhatjuk, habár a probléma ugyanaz: új, idegen személy keresi a helyét egy individualizálódott társadalomban, amely számára új és idegen. A társadalom, ahol a helyét keresi az új személy vagy csoport, a befogadó; azonban az egyes szereplői nem egyformán motiváltak, tájékozottak, elkötelezettek: akár részben, akár teljes egészében elutasító lehet. A nemzetközi védelemben részesített (menekült, oltalmazott, befogadott) személy esetében a motiváció, tájékozottság, elkö-

5. Menekülők, menekültek a világban és Európában

telezettség tekintetében ugyanúgy differenciáltak, s találkoznak egy befogadásra valamilyen mértékben nyitott társadalommal és az otthon sajátos leképeződésének tekinthető diaszpórával. Látjuk, ez egy többszereplős és több alternatívával kecsegtető jelenség, azonban problematizálva az integráció kihívásait a következőképpen foglalhatjuk össze:

2. táblázat

Az integráció kihívásainak áttekintése

	Befogadó társadalom	Diaszpóra	Nemzetközi védelemben részesített személy
Nyelv, szokás, norma	Általában nem jelent problémát	Részben problémát jelenthet	Nagyobbrészt problémát jelent
Munkaerőpiaci megjelenés, mobilitás	Részben problémát jelenthet	Részben problémát jelenthet	Nagyobbrészt problémát jelent
Társadalmi kapcsolatok	Részben problémát jelenthet	Általában nem jelent problémát, de homogenitásra törekszik	Részben problémát jelenthet
Résztétel	Általában nem jelent problémát	Részben problémát jelenthet	Nagyobbrészt problémát jelent
Azonosulás	Általában nem jelent problémát	Nagyobbrészt problémát jelent	Nagyobbrészt problémát jelent
Jogok, kötelezettségek, diszkrimináció	Részben problémát jelenthet	Részben problémát jelenthet	Nagyobbrészt problémát jelent

Azaz, miközben a befogadó országnak biztosítania kell a gazdasági, társadalmi, jogi és civil életben való részvételt, s a bevándorló közösségeknek és azon belül a nemzetközi védelemben részesített személyeknek el kell sajátítania az adott ország értékeit, aktívan részt venni az integrációs folyamatban, miközben megőrzi saját identitását, eközben szétartó folyamatok indulnak meg. Egyrészt problematikus a társadalmi, munkaerőpiaci, részvételi integráció, másrészt számos diszkriminációval szembesülnek a bevándorlók. Ezzel párhuzamosan azonban egy alternatíva is felmerül, mégpedig a diaszpórában: amely biztosítja a társadalmi kapcsolatokat, azon keresztül a gazdasági részvételt, belső mobilitást és a rekreáció formáit, miközben a nyelvi, habitusproblémák nem merülnek fel.

Összességében tehát a kihívás, mely a nemzetközi védelemben részesített személyek – és tágabb értelemben a harmadik világbeli vagy nem magyar anya-

nyelvű migránsok – társadalmi integrációja vonatkozásában felmerül, az alábbiakat foglalja magába:

- 1) a befogadó ország társadalmának, munkaerőpiacának integrációs szándéka vagy annak hiánya
- 2) a nemzetközi védelemben részesített személyek, közösségeik készségét, képességét és szándékát az integrációra
- 3) alternatív integráló közeg (pl. vallási közösség, diaszpóra) beiktatódása az integrációs folyamatokba.

A média, a közvélemény és a politikai csoportosulások érzékelik ezen problémákat, és vérmérsékletüknek megfelelően reagálnak is arra: felvetik a párhuzamos társadalom problémáját, a félelmeket, a kulturális különbségeket és a kulturális hegemonia kérdéseit, valamint a biztonság (és nemzetbiztonság, terrorizmus) kérdéseit, ahogy azt is, hogy a munkaerőpiaci stabilitásukat, társadalmi pozícióikat féltik. Ezzel szemben a diaszpórák és a diaszpórák tagjai is megfogalmaznak ezen félelmek másik oldalát: az elutasítást, a kirekesztést, a diszkriminációt, a biztonság és jövő/karrier hiányának vonatkozásait. A társadalmi integráció folyamatainak erre a két egymásnak feszülő narratívára kell reagálnia annak érdekében, hogy megértse mind a szakpolitika, mind pedig a társadalom aktív szereplője, hogy strukturálisan milyen hatással van a bevándorlás, s milyen problémákat vet fel az integráció és az integráció hiánya.

A társadalmi integráció – és a befogadás – mikroközösségeken keresztül valósul meg, ezen közösségek átfedhetik egymást, az egyes egyének között számtalan kapcsolat valósulhat meg a családi kötelékektől az üzleti kapcsolatokig, s ezek egy része együttesen vagy egyenként alakítják az egyén identitását, befolyásolják a habitusát, s becsatornazzák a mikroközösség normatív közösségébe.

A társadalmi integráció hiánya nem csak a befogadó társadalom részéről megnyilvánuló társas támogatás hiányát jelenti, de a legtöbb esetben a munkanélküliség és feketemunka kockázatát is (akár a következő generációra is átörökítődve), a felhalmozott tudás nem csatornázódik be a befogadó társadalom tudástranszferébe, a szociális ellátórendszerben jelennek meg az érintett nemzetközi védelemben részesített személyek. Fontos megjegyeznünk, hogy a társadalmi integráció hiányában erőteljesebbé váló diaszpórafókuszú integráció olyan alternatívát jelent, amely a nemzetközi védelemben részesített személy számára az egzisztenciális túlélést és az ismerős kultúrát, normát, mindennapi praxisokat jelent, de az etnohomogén elhatárolódás szegregációhoz, izolációhoz vezet (ld. Dahinden, 2010), amely miatt mindkét oldalon azt érezhetik, hogy különálló, térben közelálló világban élnek, s a forrásaik, problémáik és prob-

léamegoldásaik egymástól elkülönülhetnek. Ezt problematizálják a párhuzamos társadalmat, gettókat és félelemövezeteket vizionáló megközelítések is.

A nemzetközi védelemben részesített személyek integrációjának hiánya kedvez a problémák tartóssá válásának, a muszlimok iszlamizálódásának és a terrorizmus, más szélsőséges nézetek térnyerésének, de az illegális tevékenységek rögzülésének is. Ez utóbbiban az embercsempészetet is meg kell említeni, melyben strómanként és szervezőként is megjelennek a migránsok. Meg kell említenünk továbbá az emberkereskedelem és a legkiszolgáltatottabbak kizsákmányolásának formáit (prostitúció, rabszolgamunka, uzsora), az illegális kereskedelem formáinak (az adózatlan jövedelmet hozó kereskedelem, árucsempészet) hálózatosodását, valamint a drogkereskedelem formáit. Ezek ugyanis olyan alternatívát jelentenek, amelyek erőteljesebb egzisztenciát teremtenek (még ha a bűn árnyékában bizonytalanabbat is), kapcsolatokat, alternatív presztízst teremtenek. A befogadó társadalmon kívüli alternatív presztízsek – pl. a diaszpórában, az illegális kereskedelem hálózatában –, megerősítik a diaszpóra különállását. Mindez, ha számszerűségében még nem is jelentős kihívás, olyan terület, amely a nemzetközi védelemben részesített személyek vagy tágabb értelemben a migránsok integrációjával foglalkozó szakemberek számára folyamatosan napirenden kell, hogy maradjon.

5.6. Integrációs stratégiák

A nemzetközi védelemben részesített személyek előtörténetében az elmozdulás vágya és egy új otthon megtalálása rajzolódik ki a narratív interjúk során. Számukra a geográfiai értelemben történő elmozdulást egzisztenciális biztonságot és prosperálást feltételező motiváció egészíti ki. Az elmozdulást megelőzően a személyes hálózatuk morfológiája megváltozik: a felkészülés időszakában a családi–baráti kapcsolatok lecsökkennek, s a migrációt segítő ismerősök hálózata bővül, s ez nem csak a háborús traumák miatt fordulhat elő, hanem a felkészülés során kialakuló preferenciák miatt is. A tranzitországokban ismét bővülnek az ismerősök hálózatai, a migrációt segítő hálózat a kibocsátó országtól a célországig ritkább, de fontos hálózatot jelent, s a tartózkodási helyen (tranzitállomáson) etnikailag homogén kapcsolatai bővülnek mindaddig, amíg a továbbutazás feltételei fenn nem állnak, anyagi és kapcsolati szempontból is.

A tranzitországokban szerzett tapasztalataik olyan interkulturális, transznacionális tapasztalatokat jelentenek, amelyek elősegítik az átmeneti tartózkodáshoz való adaptálódást, de ugyanakkor a diaszpóralét biztonságáról és a befogadó társadalomtól való szeparációt is megtapasztalják. Így mire az unió egyik tag-

államában vagy a célországban jogi védelemre lelnek, az eredeti integrációs elképzelések relativizálódnak:

- 1) a kulturális kapcsolatok kudarcai egzisztenciális sikertelenségekkel egészülnek ki
- 2) az etnoinhomogén kapcsolatok transzferáló képességének értékelése felerősödik
- 3) a globális diaszpórahálózat szerepe megerősödik.

Így összességében a jogi védelem mellett fennálló egzisztenciális bizonytalanság, a kapcsolati kudarckok, valamint a pozitív etnoinhomogén tapasztalatok előjelzik a neointegráció irányát: a többé-kevésbé elutasító attitűddel rendelkező befogadó társadalom helyett a megélhetést, biztonságot és az otthoni kulturális praxisokat jelentő diaszpóra felé mozdulnak el (ld. bővebben Nagy, 2009 és 2011).

Terepmunkám során azt tapasztaltam, hogy a nemzetközi védelemben részesített személyek – és más, menedékkérelmet benyújtók – integrációs stratégiájukat az elképzelt Európa képére alapozzák. Azaz a bennük élő, a szocializáció során, a filmkultúra és szocializációs közegük által közvetített tudásra alapoznak akkor, amikor megtervezik az európai jövőjüket, s ezt a képet elsősorban a tapasztalataik befolyásolják, másodsorban a diaszpóratagok narratívái, melyek az eredeti, integrációra irányuló stratégiától elfordítja őket (Nagy, 2009 és 2011).

Miközben a stratégia egy relatíve racionális döntési folyamat, nagyon sok irracionális elem is keveredik bele – részben a vallásból fakadó determinizmus, részben pedig az elképzelt (imaginárius) Európa-kép révén. Ugyanakkor a stratégia eleme a nyelv elsajátítása – amely a nemzetközi védelemben részesített személyek esetében is sokszor változik az eredeti célország nyelvének elsajátításra irányuló intencióvá –, továbbá a tartós kapcsolat, házasság létrehozása¹³, az európai norma, szokás és divat elsajátítása (ld. bővebben Nagy, 2008).

A nemzetközi védelemben részesített személyek integrációs stratégiáiban szerepet játszik az etnikai erőforrásokra épített vállalkozások gazdasági-kapcsolati potenciálja, de az ehhez szükséges tőkét általában hosszabb idő alatt, elsősorban a diaszpórákon belüli üzleti kapcsolatokon keresztül szerzik meg. Az etnikai erőforrások két típusát el kell különíteni: (1) az egzotikum kiárusítását (kebabos, perzsa szőnyegárús stb.), (2) a diaszpórabeli network elérése és kiaknázása. E két típus azonban egyaránt a gazdasági túlélésre irányul, s miközben megindulnak az intézményesülés útján, lehetőséget biztosítanak az újonnan érkezőknek arra, hogy diaszpórafókuszú integrációs stratégiákat tanuljanak meg, s bekapcsolódjanak a működő tevékenységekbe. Mind az egzotikum termékei

¹³ Amely lehet a pre-migrációs stratégia része is.

és szolgáltatásai, mind pedig a diaszpórabeli/diaszpóráközi hálózat erőforrásainak kiaknázása olyan pragmatikus gyakorlatok, amelyek az egzisztencia megteremtése mellett a kapcsolatok szintjén megerősítik a befogadó társadalom szövetében az elkülönülést, izolációt.

5.7. Állampolgárság

Az állampolgárság kérdése – a már megszokott módon – összetett: a bevándorlók saját állampolgársága mellett az állampolgársággal nem rendelkezőkről (hontalanokról) is szólhatunk, de e helyen a megszerzendő állampolgárságról is beszélnünk kell, azaz arról a hosszútávú célról, amely lényegében a legmagasabb szintű integrációt is jelenti. E legmagasabb szintű integráció magába foglalja a jogi, társadalmi és nyelvi integrációt is, hiszen nem csak a jogi aktusról van szó, hanem arról, hogy az állampolgárságért folyamodó már tartósan „megkapaszkodott” az új, választott országában, ott sikerrel integrálódott a munkaerőpiacra (s feltehetően társas kötődései is kialakultak, de ezt ez a kérdés nem vizsgálja), illetve a nyelvi és állampolgársági ismeretek vizsgára fel tudott készülni.

AJÁNLOTT IRODALOM

- Csuka Gyöngyi – Török Ádám (szerk.) (2015): Az Európába irányuló és 2015-től felgyorsult migráció tényezői, irányai és kilátásai. A Magyar Tudományos Akadémia Migrációs Munkacsoportjának elemzése.
http://mta.hu/data/cikk/13/70/8/cikk_137008/_europabairanyulo.pdf
- Marton, K. (2006): Az afgán menekültközösség integrációja. MTA PTI Etno-regionális Kutatóközpont Dokumentum-füzetek 23.
- Wahlbeck, O. (2002): The concept of diaspora as an analytical tool in the study of refugee communities. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 2., 221–238.

6. Bevándorlás és terrorizmus

6.1. Hogyan kapcsolódik a terrorizmus a migrációhoz?

A terrorizmusról azért kell e helyen beszélnünk, mert egyrészt a közbeszéd a migrációban és a terrorizmusban összefüggést lát, másrészt azért, mert a migráció egyes sajátosságai lehetőséget, teret, érkezési pontot biztosítanak az iszlamista (és politikai) szélsőségeknek, és a szélsőségeken belül a terrorizmus aktív vagy passzív támogatása is megjelenik. Még ha nem is markáns a szélsőséges eszmék jelenléte a migráns közösségekben, ezen belül a muszlim migráns közösségekben, s még akkor is, ha ezen jelzett sajátságok más „megoldásokat” is hozhatnak, mint a terrorizmus, továbbá nem csupán muszlimok, migránsok és muszlim migránsok körében jelenhet meg a terrorizmus, részét képezi a migrációról szóló tudományos közbeszédnek, kutatásoknak is. Látjuk, több módon próbálom a reflektáltságot kialakítani: nem minden migráns muszlim és nem minden muszlim terrorista, a leszakadás, az integráció hiánya vagy kudarc nem szükségszerűen és egyértelműen vezet a szélsőségekhez, s a szélsőségek között bármely más ideológia, életmód mellett jelenik meg az iszlamizmus és az iszlám terrorizmus.

Visszakanyarodva a „migráció egyes sajátosságai” kitételhez, el kell mondanunk, hogy a migráció hatására létrejövő diaszpórák elkülönülése, a migránsok neointegrációja a többségi társadalom számára integrációs kudarcot is jelenthet: az újonnan érkezettek (első generációs) migránsok integrációja a különböző korszakokban eltérő módszereket alkalmazott, amellyel párhuzamosan a diszkrimináció, valamint a diaszpórán belüli kötődések alakították a neointegrációt. A neointegráció pedig a sérüléseknek, a munkaerőpiaci, társadalmi, kapcsolati kudarcok hatására sokszor a homogenitások felé mutatott: a befogadó társadalom helyett a diaszpóra felé. A második generáció már ide születik: a diaszpórák mezejébe, a vallási közösségbe, és a sokszor diszkrimináló iskolai közegben tapasztalja, hogyan lehet boldogulni: a diaszpórán belül felvállalva a másságot vagy éppen a teljes asszimiláció felé haladva. Mindkét megoldás konfliktusokkal terhelt, a mindkét helyre tartozás helyett a gyökértelenség, a kudarcok és a re-

ménytelenség is osztályrészük lehet. Az első generáció még ismeri az otthon ízét, azt, hogy miért hagyta el a hazáját, milyen volt a fogadtatása, de a második vagy többedgenerációs migránsok, illetve a migráns háttérűek jószerével nem rendelkeznek hasonló tapasztalatokkal, éppen ezért válnak kiszolgáltatottá és érkezési pontjaivá az iszlám szélsőséges eszméknek (is).

6.1.1. Az integráció kudarcai

Az integráció kudarca nem csak a gyengén kapcsolódók körében érhető tetten, hanem a diaszpórafókuszú, magas fokszerű aktorok, a hubok esetében is. A gyengén kapcsolódók esetében a multilaterális kapcsolatok hiánya, a kevés patrónus–kliens kapcsolat léte mellett a társadalmi, mikroközösségi integráció a nyelvi, etnikai homogenitás felé mutató kapcsolattal és a közvetve elérhető befogadó társadalmi kapcsolatokkal jellemezhető. Azaz, míg a kevés kapcsolat a nyelvi-etnikai közeg felé köti, azok között találunk olyat, amely a befogadó társadalomhoz kapcsolja. A kevés munkaerőpiaci kapcsolat – különösen az újonnan érkező nemzetközi védelemben részesített személyek esetében – nem jelent olyan potenciált, amely kulturális, kapcsolati vagy gazdasági erőforrássá konvertálható, hiszen néha ez a kapcsolat csupán egy időleges feketemunkát jelent egy olyan környezetben, amikor az egyén munkaereje könnyen lecserélhető egy másik személyére, mert nem kapcsolódik hozzá szakértelem, közös történet vagy közös ismerős. A feketemunka kiszolgáltatottsága a nemzetközi védelemben részesített személyeket fokozottabban érinti azon társadalmi csoportokhoz képest, akik valamely erőforrásukon keresztül érdekérvényesítési erővel bírnak, a magyar nyelvet anyanyelvi szinten beszélik, szaktudással rendelkeznek. A munkaerőpiaci bizonytalanság, az alacsony és bizonytalan jövedelem, az alacsony státusz és presztízs, a társadalmi aktivitás és részvétel hiánya a befogadó társadalom szövetében egyértelmű, de a diaszpórán belül sem feltétlenül mutat erőteljesebb diaszpórafókuszú integrációt. Ekkor a preferenciális választások hálózatelméleti megközelítését kell bevonnunk: a kapcsolódások nem véletlenszerűek, hanem a nagy fokszerű aktorok vonzóbbak, azaz a hálózat erősebb szereplői vonzóbbak, mint a periférián lévők, s ez nem csak a hálózati sajátosságuk, hanem az amögött álló tudás, készségek, potenciál miatt is lehetséges. Azaz a preferencia nemcsak a kulturális homogenitást jelzi, hanem azt is, hogy az adott aktorban mennyi potenciális erőforrást, kapcsolatot látnak a hálózat további szereplői és az újonnan belépők. (A nagy fokszerű aktorok a kapcsolatainak nagy száma mellett azért is fontosak, mert nem csak a diaszpórán belül, hanem annak határain kívül, a befogadó társadalom felé is rendelkeznek kapcsolatokkal, illetve a globális diaszpórahálózat felé is.)

A preferenciák nem csak a kapcsolat megválasztásában, hanem a felvetődő egzisztenciális-esztétikai kihívásokra adott válaszok megválasztásában is fontos szerepet játszanak. Amennyiben a kudarc, a sikertelenség olyan kulturális választ generál, amely az integráció ellenében hat, még akkor is lehet az olyan konszolidált megoldás, mely a diaszpórán belül tartja az aktorokat, de a preferenciák, korábbi tapasztalatok, egyéni sikercélok kijelölése meghatározhatnak egy olyan vonatkoztatási pontot, amely lehetővé teszi a szélsőséges eszmék érkezését. Ahhoz azonban, hogy ez általánosan elterjedjen, az érkezési pont (aktor) kapcsolati potenciáljának kell elég erősnek lennie. Jellemzően azonban a szélsőséges eszmék olyan periférikus szereplőt tudnak elérni, akik gyenge kapcsolati potenciállal rendelkeznek, s így a diaszpóra központi szereplőéhez jó eséllyel nem tudja eljuttatni a szélsőséges eszmét, egyedül vagy diádtársával válhat a befogadóvá, s izolálódik.

A magas foksámú aktorok (hubok) integrációjának kudarcát jelzi, hogy a diaszpórán belüli, a diaszpóraközi és a globális diaszpórabeli kapcsolathálója dominánsabb, mint a befogadó társadalom felé mutató kapcsolatai. Miközben referenciális pont (véleményvezető vagy véleménybróker) a diaszpórak tagjai számára, s mintegy híd szerepüként közvetíti a befogadó társadalom értékeit, miközben kihasználja az abban rejlő erőforrásokat, éppen a kapcsolatai, tudása és készségei miatt rendkívül mobil. Azaz képes arra, hogy a hálózatában ne csak erőforrásokat, információkat és árukat továbbítson, hanem meg tudja teremteni a saját térbeli mobilitásának kapcsolati bázisát. Pedig a hubok alkalmassak lennének arra is, hogy a diaszpóra erőforrásait a befogadó társadalom, gazdaság terébe bevonják, ezzel szemben az egyéni és közösségi kudarcok, a lehetőségek hiánya mint szűrő tényezők, s a kapcsolatháló pozitív narratívái mint vonzó tényezők együttesen az elszakadást mozdíthatják elő, s sok hub-szerepű aktor él is e lehetőséggel.

A magyar diaszpórákban nem jellemző, de a tematikánkhoz kapcsolódóan meg kell említeni a másodgenerációs hazatérők esetét (ld. pl. King, R. és Christou, A. 2008), akik egyszerre jelzik azt, hogy az integráció mennyire volt sikeres az első generációban, a második generációnak milyen kihívásokkal kell szembenéznie, s milyen mértékben építette fel a diaszpóra az Otthon mítosztát.

Az első-, másod- és harmadgeneráció integrációja külön – és eltérő természetű – figyelmet érdemel. Az eltérő tapasztalás, a kirekesztés és befogadás dinamikus környezete, az iskolai- és munkahelyi diszkrimináció, az identitás elemei (etnikum, nemzeti hovatartozás, vallás) differenciálják a képet. Az asszimilálódás formáival párhuzamosan kialakulnak olyan identitások a bevándorló háttérű újabb generációkban, melyben kisebb szerepet kap a szülők, nagyszülők kulturális gyökere, származási országa, a visszatérés vágya, s nagyobbat a helyi kötődések. Azonban a diszkriminációk hatására ez az egyensúly megbil-

lenhet, a választott közösség értékei szerint rendeződnek, s sokfélék: terjedhet a teljes tagadástól a teljes elfogadásig, a beilleszkedéstől a kirekesztettségig, a normakövetéstől a szélsőségesekig. Éppen ezért a migráns közösségeket érdemes differenciált megközelítésben értelmezni, s látni az élethelyzetek, kötődések, kapcsolatok sokszínűségét.

6.1.2. Interakciók, szerepek valós térben, kibertérben

A valós és kibertér közötti átjárás az iszlám szélsőséges hálózataiban is fontos szerepet játszik. Részben a kortárs kommunikációs csatornák miatt, részben társasági igények kielégítése végett a legtöbb aktor jelen van a kibertérben is. Miközben óvatos jelenlétük tudatos, IT-biztonság tudatossága a hálózat legtöbb szereplőjének nincs. Több, gyakran összekapcsolt profillal, több néven jelennek meg, aktív véleménynyilvánítók, s csak kevesen veszik figyelembe a digitális lenyomat szempontjait. A hálózatok legtöbbje számára az az informatikai tudás, amely a terrorizmus központi sejtjeinek védelmét, kódolt üzeneteit és a kibertámadásokat jelentik, nem hozzáférhető. Így, amikor audiovizuális elemeket posztolnak/tweetelnek, megjelenést biztosítanak, véleményt formálnak, akkor olyan digitális nyomokat hagynak, amelyből adatbányász módszerek segítségével személyhez köthető profil rajzolható ki. Természetesen a digitális biztonság a szélsőséges hálózatok részéről sem teljesen elmaradott, de sokan vannak a hálózataikban, akik digitális analfabéták, miközben online jelen vannak, s óhatatlanul is részt vesznek üzenetek továbbításában, a hibásan használt felületeken szélesebb körben osztanak meg információkat stb.

A hálózatok teljes vertikuma nem, de egyre több folyamat jelenik meg a dark web csatornáin, ezzel is kiszélesítve azon palettát, ahol értékes információforrásokat találhatunk.

A közösségi oldalakon, fájl- és videómegosztó portálokon való aktivitás a népszerű csomópontok (hubok) köré koncentrálódó kapcsolatokat idézik: kevés szereplő (imám, véleményvezetők, véleménybrókerek) relatíve nagy elérést „teljesítenek”, miközben néhányan még produkálnak egy közepesen jó elérést, kapcsolódást, a toborzók relatíve kis létszámmal dolgoznak (de stabilabban). A radikalizációt segíti, hogy sok ismeretlen körében a korábbi normatív kontroll nem működik, ellenben új normák alakulnak ki, amelyek lehetővé teszik a dzsihád „lájkolását”, radikális imámok előadásából részletek megosztását és kommentelését az illegálitás határán túl is.

A kockázatot két dolog jelenti: egyrészt a kiegyensúlyozatlanság – néha épp a kevésbé észrevehető elemek a fontosak, a kibertér tele van információkkal,

lényeges és lényegtelenekkel egyaránt. Másrészt a radikalizálódó személyeknek fontos, hogy olyan kapcsolatokat tudjanak teremteni, amelyek hozzásegítik a céljaik eléréséhez, azaz hasonló személyeket tudjanak bevonni, vagy elkötelezett, de más tudással bíró egyéneket. Ehhez kapcsolódik az is, hogy a kibertérben fel-felbukkanak olyan szereplők, akik ugyan kisszámú kapcsolattal rendelkeznek (a valós és a kibertérben egyaránt), ugyanakkor befogadói tudnak lenni az extrémításoknak, szélsőséges ideológiáknak, s eszméikhez meg is tudják találni a befogadó közeget, amely ismét csak befogadója lehet a szélsőséges elképzeléseknek, s így a befolyásolás terei bővülnek. A kiszolgáltatottságot növeli a fiatal életkor, az izoláltság, a közösségi és családi normatív kontroll hiánya, a vallási vezető és más szereplők iránti tisztelet és elkötelezettség, az egzisztenciális válság (Liang, 2015; Nagy, 2011).

Egyszerre több jelenség is számot tarthat a kutatói érdeklődésünkre: a közvetítő médium (kibertér, az internet és azon belül a dark web) sajátságai (Stieglitz és Dang-Xuan, 2012; Ahn és mtsai, 2010; Darmon és mtsai, 2015) és az üzeneteket megfogalmazó és közvetítő egyének, jellemzően hubok (Cilluffo és mtsai, 2007; Grandjean, 2015), továbbá érdeklődésre tarthat számot maga az ok is, ami miatt az üzenetek megjelennek (a társadalmi válságoktól a kirekesztésen keresztül az egyéni életútból kirajzolódó lehetőségekig) (Cilluffo és mtsai, 2007. 5). Hálózatelemzési szempontból azonban elsősorban a kibertér attraktivitására, működésére és a radikalizációra fogékony szereplők hálózati szerepére (helyzetére, erőforrásaira) érdemes koncentrálni, de a módszer elősegítheti a beavatkozási pontok meghatározását is.

MEGFONTOLANDÓ

Bevándorlók és terrorizmus – kutatási szempontok

Úgy vélem, a terrorizmust elvileg, anyagilag vagy tettekkel is támogató aktorok azonosítása azon a belátáson múlik, hogy elismerjük, az ultrakonzervatív ideológiák nagyon is modern technológiákon keresztül, de rejtőzködve vannak jelen. A korábbi szuverenitás és területiség szemlélettel (Elden, 2007) szemben a globalizálódott muszlim közösség sajátságait kell figyelemmel kísérni, azaz azt, hogy az elképzelések egy globális network közös tudásaként születnek meg, a terjedése a bizalmas kapcsolatokon keresztül valósul meg, az esetleges akciók kivitelezése pedig jelentős földrajzi távolságokat gyűr le, miközben a cél az ellenség szimbolikus sérelme (amely emberáldozattal is jár). A terrorizmus esélyének felismerése módszertani sokszínűséget kíván, itt még inkább fontos a hálózatelemzés módszere, a kibertér és valós tér közötti kapcsolat felismerése, a dark webtől a közösségi aktivitásokig terjedő kutatás.

6.2. Terrorizmus – mit jelent

A terrorizmus az erőszakkal való fenyegetés vagy tett olyan formája, melynek során a megfogalmazott politikai, vallási, kulturális célok elérése érdekében félelmet keltő, a kiszámíthatatlanságra építő stratégiát alkalmazó erőszakos aktus jellemzően szimbolikus célpontokat céloz meg.

A bevándorlás kapcsán nem egyszer merül fel a terrorizmus kockázatának növekedésének kérdése – nem ok nélkül, hiszen tapasztalhattuk az elmúlt években felmerülő terrorakciók kapcsán a bevándorláshoz való kötődéseket. Ugyanakkor nem szabad elfelejteni, hogy az elkövetett terrorakciók kis része irányul európai és amerikai célpontokra, kis részét követi el frissen érkezett bevándorló, s a terrorakciók egy jelentős része nem kapcsolható az iszlamista akciókhoz, melyek viszont csak korlátozottan kötődnek az iszlámhoz. A kizáró klauzulák megtétele után azonban indokoltnak tűnik, hogy megmagyarázzuk, akkor miért is foglalkozunk ezzel a bevándorlás kapcsán: a kisszámú, valóban a migrációhoz kapcsolódó eset nem elhanyagolható, a kockázat növekedése az integráció kudarcával párhuzamosan növekszik, s ráadásul magyarázatot is kell adnunk arra, hogyan következik a bevándorlásból, a muszlimok bevándorlásából az az összefüggés, amelyet a közbeszéd a terrorizmushoz kapcsol.

6.2.1. A dzsihád értelmezései

A dzsihád a Korán Al-Baqarah szúrájában jelenik meg először, s további helyeken mint valamifajta harc megjelenik (9.24; 22.78; 25;52 stb.). A Korán ezen ayatjai, valamint az értelmezések, a Hadith-ok rajzolják ki azon főbb értelmezéseket, melyek a szív, a nyelv, a toll, a kéz és a kard dzsihádjait megalapozzák.

A szív dzsihádja a hívő önnön lelkiéletére irányul, azaz a gonosz, sától való dolgok ellen kell munkálkodnia. A nyelv dzsihádja a jóról, iszlámról való beszéd, ide tartozik a dawa (a térítés), melyről még lesz szó, de ide tartozik a khutba (a beszéd) is. A toll dzsihádja az iszlám tudományra irányul, az érvelésre, valamint a tanulmányozásra. A kéz dzsihádja az adakozásra, segítsére, elesettek gondozására irányul, de ide sorolják a dzsihád(ok) finanszírozását és az iszlámra fogékony politizálást is – habár egyes értelmezések ezt inkább a toll dzsihádjához sorolják –, de a zárandoklatot (hadzsot) is.

Az utolsó a sorban a kard dzsihádja, ez jelenti a tényleges harcot. Ennek azonban több értelmezését vehetjük, mielőtt rátérnénk a legpopulárisabb értelmezésére. A tényleges harc lehet támadó és védekező. A muszlimok többsége amellet érvel, hogy az élet, az iszlám védelmére irányul elsősorban, de védelmi dzsihádnak tekintik a külső szemmel agresszív fellépéseket is (ld. Mohamed-

karikatúrák megjelenése utáni történések). A védelem és a támadó dzsihad közötti határmezsgye igen vékony, s amikor a védelem aktivitást jelent, nagyon nehéz is megkülönböztetni. Védekező dzsihad a facebook egyes oldalainak törlésére irányuló csoportok fellépése. Védekezés mindaz, amikor az iszlámot mint vallást, Mohamedet mint prófétát, az iszlám törvényeket és hagyományokat (a sariától a fejkendőviselésig) ért vélt vagy valós sérelem esetén tesznek.

Támadás az iszlám tudósok és kutatók (Abdullah Azzam, Eikmeier, Q. Wiktorowicz, J. Kaltner, K. Armstrong, G. Kepel és mások) megállapítása szerint akkor lehetséges, ha azt a vallási vezető (újabb értelmezésekben államfő is) rendeli el, s a harcos ugyan életét áldozza, de nem lehet célja mások életének kioltása. Ennek ellenére azt mondhatjuk, hogy a támadó dzsihad a mai formájában nemcsak harcoló felek között zajló csata, hanem akár szimbólikus sérelmek esetén is, egy kisebb közösség által (tehát nem az egész muszlim közösség által) elismert vallási vezető által kiadott fatva alapján is megindulhat, s szimbólumok és civilek ellen irányul.

6.2.1.1. A kard dzsihadja mint az iszlám fundamentalisták értelmezése

A fundamentalisták számára a kard dzsihadja (dzsihad bi-sz-szajf) a szent háború/felfegyverkezett harc az isteni úton, melynek földi és túlvilági jutalmai lesznek, s melynek nemcsak a védekezés, hanem a támadás is része. A hagyományos értelmezés szerint e tevékenységnek minden körülmények között igazságosnak kell lennie, nem irányulhat védtelenek ellen, s ezen túlmenően is, aki kéri, annak menedéket kell biztosítani. Ez utóbbi attribútumok nem figyelhetők meg a terrorcselekményeknél. S minél inkább szétagolódnak az ismert terroristaszervezetek, annál valószínűbb, hogy a kis közösségekben megszülető döntésekben a szimbólumok „elejtése”, az ellenség jelképes testén esett sérelem felülírja a hagyományos előírások autoritását.

A fundamentalisták közül azonban csak azok teszik érvényessé ezen – a vallási irodalommal ellentétes – értelmezést, akik maguk hajlanak a terrorcselekmény aktív vagy passzív támogatására, de ismét hangsúlyoznom kell, hogy a dzsihad elsődleges értelme nem ilyen véres.

Empirikus tapasztalataim alapján azt mondhatom, hogy a kard dzsihadja azok között népszerű, akik személyes vagy családi/etnikai közösségeiken keresztül érintettek az iszlám ellenes sérelemben. Ez lehet „csupán” egy leánytestvért ért sérelem vagy épp amerikai katonák által „megszállt” területi származás. De az esztétikai–egzisztenciális válság és kilátástalanság egy régmúlt iszlám világ felé irányuló romantikában, s a fundamentalizmus felé való fordulásban is megnyilvánulhat.

6.2.1.2. Dzsihád a hitetlenek és hitehagyottak ellen

A dzsihád egy jelentős hányada a hitetlenek és hitehagyottak ellen irányul. Nagyon óvatosan ide sorolhatjuk a szív dzsihádját, amikor önnön hitetlenségük ellen harcolnak a muszlimok. Ide sorolható a muszlimról való „igazi tudás” terjesztése (vö. Edgar, 2011. 5. fejezet) és néha a kard dzsihádjai is, amikor az aktivitás ideológiája a vallásosságra irányul, s akár öngyilkos merénylettel, akár csak egyes emberek fenyegetésével, vagy épp kivégzésével a hithez való visszaterést (és mások számára a hitnél való megmaradást) implikálja.

6.2.1.2.1. Kard által

A kard által való dzsihád extrovertált, amennyiben mások vallásosságára irányul, de önreflexív is, amennyiben a tevékeny aktor ezen keresztül akar anyagi vagy transzcendentális előrelépést elérni.

Egyik interjúalanyom (Mohammad, afgán férfi) a következőképpen interpretálta a hitetlenek, hitehagyottak elleni dzsihád ezen formáját: úgy véli, hogy ez lehet egy hitehagyó visszatérítésének testi fenyegetése, de lehet a nem-muszlimok iszlám felé fordításának eszköze is (mint az Ottomán Birodalomban vagy Id. például az A győzelem szúráját), vagy a fenyegetés „jótékony” hatása a környezetre. De éppígy lehet az iszlámot sértők halálát eredményező tevékenység is (Salman Rushdie, Ayan Hirshi Ali vagy épp egy rakoncátlan asszony ellen).

Ugyanakkor ide sorolják a muszlimokat kirekesztő, az iszlámot nem tisztelő, lenéző vagy épp iszlám területeken harcolók hazáját érő támadásokat, s azok jelképes hozadékát is: komolyan veszik a muszlimokat, és elismerik jogos igényeiket. Ezek az interpretációk nagyon erősek a legtöbb pakisztáni, afgán vagy szomáli, iraki, iráni migráns elbeszélésében. Ilyen narrációkban kevés helyet kap a „könyv népei” pacifista megközelítés, azaz az, hogy a keresztények, zsidók és muszlimok testvérei egymásnak.

6.2.1.2.2. Szív és nyelv által

A szív és nyelv által való dzsihád is hasonlóan intro- és extrovertált. Az előírásoknak megfelelő életre való törekvés mellett a példamutatás és mások megtérítése (iszlámra hívása és iszlámhoz való visszafordítása) minden muszlimnak fontos feladata, mondják.

A szív dzsihádja az egyik legfontosabb fundamentalista tevékenység: visszatérni a koráni életmódhoz olyan cél, amely csak önmaguk megtisztítása által lehetséges, s melynek során ki kell zárniuk a megkérdőjelező gondolatokat, az istenkáromlással felérő kételkedést. Jó lehetőséget biztosít számukra a Korán kezdő szúrája, az al-Fatiha, pontosabban ennek az értelemnek a kiteljesítésére – az

iszlámtól távoli szféra a szenvedések tere, s azé, amit már e világon Allah a haragjával sújt.

A vallás felé való fordulás, mások iszlám felé való terelése olyan jutalmat hozhat magával, vallják, amelyhez nem tapad vér. E pacifista megközelítést, a tudományos vizsgálódást a szalafizmus, a wahabíták elutasítják, s nem ígérnek, hogy az élet végére annyi „jó pontot jegyez fel az angyal, amennyi elegendő, hogy a kard élén áthaladva a dzsennába (a Paradicsomba) jusson el az ember, miközben az iszlámért meghalt mártíroknak ez meg van ígérve” (Abdul Qadir, wahabi afgán férfi). Ezzel szemben a békésebb fundamentalisták úgy vélik, hogy a mártíromságnak olyan sok feltétele van, amit a jelen terroristái nem teljesítenek, s így már nem lehetnek biztosak a túlvilági jutalomban, de mint agresszív, életet kioltó tevékenység, akár a naar-ba, a pokolba is juthat.

A szív és nyelv dzsihádja megmaradhat az önreflexív magatartásnál, mások tájékoztatásánál, de ugyanakkor a szalafi értelemben alapja lehet az erővel való hittedjesztésnek, a kard dzsihádjának.

6.2.2. Iszlám fundamentalizmus

Az iszlám irányzatok és ideológiák közül a legtöbbet vitatottak a fundamentalista irányzatok közül kerülnek ki. Tévedés azonban, hogy fundamentalizmus csak az iszlámhoz kapcsolódna, s ez ki is derült 2011 nyarán Norvégiában. A vallástudósok már régebben leírták, hogy a fundamentalizmus minden vallásban megfigyelhető, az ideológia pedig ugyanaz: visszatérni a gyökerekhez, amikor még a maga tisztaságában volt ismerhető, illetve gyakorolható a vallás, s megtisztítani a híveket, de magát a vallást is a nem eredeti, tehát nem Istentől/transzcendens hatalomtól való dolgoktól. Azonban írásomban mégis csak az iszlám fundamentalizmussal kívánok foglalkozni.

A fundamentalizmus mindig akkor jön létre, amikor a hit eszményeinek a kor kihívásaihoz való igazodása már elindult a modernizálódás felé, de kudarcokkal társul. Az 1960-70-es években, a nyugati kultúra ellenpólusaként születik meg az iszlám fundamentalizmus (Armstrong, 2005).

A fundamentalizmus eszméje, a gyökerekhez való visszatérés, nem jelenti azt, hogy mindent, ami a modern vagy posztmodern kor jellegzetessége, elutasítanak, de elvetik az állam és vallás szétválasztását (iszlamizmus), a nők emancipációját. A vallásos értékrendet (erkölcsöt és lelki értékeket) helyezik előtérbe, de mind kommunikációjukban, mind pedig néhányuk tevékenységében feledni látszanak a megbékélést és megértésre való törekvést. S ne feledjük, miközben rigorózus elveket vallanak az életmódot, társadalmat illetően, a fundamentalisták egy része és a terroristacsoportok innovatív felhasználói az informá-

ciós technológiáknak. Ez egyúttal azt is jelenti, hogy egy lényegében rejtett információs hálózatban terjednek az olyan vallási tanítások, melyek megerősítik a fundamentalista eszméket:

- 1) fundamentalista imámok khutbái
- 2) vallási kérdésekre adott válaszok és fatvák
- 3) az iszlámot ért sérelmek interpretációi
- 4) Korán és Hadith értelmezések, az iszlám törvények (saría), illetve a jog (fikh) értelmezései
- 5) mindennapi életre vonatkozó tanácsok
- 6) a dawa-ra vonatkozó utasítások
- 7) támogatói felhívások

Tekintettel arra, hogy a fundamentalista szervezetek tagjai között sokan vannak, akik arabul beszélnek, de nem olvasnak, vagy épp csak tanulják a nyelvet, a videómegosztó lehetőségekkel, illetve angol nyelven is elérhetőek e fentebbi-ek, igaz, csak a közösségen belül nyilvánosabb anyagok.

6.2.2.1. Tálibok és wahabik

A tálibok követendő életmódnak Mohamed próféta életét állítják, de a toleranciára és az erőszakmentességre (s nem utolsósorban a nők helyzetére) vonatkozó gondolatait jelentős mértékben háttérbe szorítják – kiindulván abból, hogy az iszlám vészhelyzetben van. Ez a vészhelyzet a vallástalanság, az ateizmus terjedésétől kezdve a hagyományos családmódel és nemi szerepek megváltozásán át ível. A legtöbb fundamentalista azonban a saját életére, a muszlimok Isten-központú világára reflektálva alakítja ki saját életmódját. A tálibok befolyásolni kívánják mások gondolkodását és életmódját, s nemkülönben vallásgyakorlását.

Az alapgondolat, mely a mozgalom nevét is adja, azaz a tudás keresése, még inkább differenciálja a fundamentalista mozgalmakat. Hasonlóan a zsidókhoz, a muszlimok számára is fontos a tudás megszerzése, melyen keresztül Istenhez kapcsolódnak, illetve amelyen keresztül Isten felé vezető utat járhatnak vagy épp az akarátát ismerhetik fel. A muszlimoknál a tudás alapvetően a Koránra irányul, a medreszékben mind a mai napig a Korán elsajátítása az elsődleges cél. Azonban két probléma is felmerül: az arab nyelv ismerete nélkül a Korán elsajátítása végső soron egy üres recitáció, melynek ugyan minden vallásban megvan az önértéke, de mégse mondhatnánk azt, hogy a Korán ismerőjévé válna valaki. Ez a nem arab államokban egy nagyon fontos jelleg. A másik probléma az, hogy ki és hogyan tanítja a nebulókat (ez a kérdés vallástól függetlenül felmerülhet). Vegyünk egy példát.

Az iszlamista Muszlim Testvériség is előtérbe helyezte a tudást – egyébként is milyen ismerős: tudásalapú társadalom –, s mindenki számára elérhetővé kívánta tenni az oktatást, ezért medreszéket hozott létre. Az oktatás a tanár/molla személyén keresztül szűrt tudás, még ha a terv nagyszerű is. A tudás végül jelenthet végtelen toleranciát, fundamentalizmust vagy ezen belül egy szélsőségszebb álláspontot. Mégse vethetjük el azt, hogy a Muszlim Testvériség ezen tevékenysége (más, pl. a szociális háló mellett) jóra irányul.

A tudás keresése a Koránra, a Hagyományokra, a saríja ismeretére irányul, s részesei e gondolatnak az iszlám tudósok, kikre nem mondanánk ma már, hogy tálibok. De részesei azok is, akik egy autoritás útmutatásait követve, ellenőrzésnek (természetesen) nem alávetve fogadnak el tanításokat, s ahhoz igazítják a cselekvésüket. A tudás keresése még számukra is fontos, de ennek sajátos értelme van: megtalálni az iszlám és a modern nyugati világ közötti különbségeket, és megerősítést nyerni. A vélemény- és szólásszabadság ellen lépnek fel, miközben ez a hagyományos vallási útmutatásoknak, a vita – melyet a könyv népei sportjának is tekinthetünk – szerepének pozitív megjelenésének ellentmond.

A tálib közösségek lényeges vonása, hogy egy részük magasan kvalifikált, de a nagy többség kevésbé iskolázott, többségük arabul nem értő, a Koránt olvasni-értelmezni nem tudó aktor. A befolyásolhatóságuk az autoritásokon múlik, s rajtuk múlik, hogy a reflektálatlanul befogadó közeg számára milyen iszlámolvasat kerül felkínálásra.

A wahabik, azaz Muhammad bin Abdul Wahab szaúdi prédikátort követő hívők, de még inkább ultrakonzervatívnak tekintett szunni hívők egy kisebb közösséget alkotnak, melynek előírásai szigorúbbak, a Korán értelmezésének szigorúbb, rigórozusabb követői. A később keletkezett értelmezések, a Hadith-válogatások, fatvák stb. közül is azokat fogadják el, amelyek alkalmasak az ultrakonzervatív és némileg intoleráns ideológiába való integrálásra. Az öltözködéstől a vallási praxisig, a család ideájától a munkakultúráig mindenben igyekeznek következetesen követni egy ultrakonzervatív iszlámértelmezést, s túlvilági jutalmaikat földi hittérítéssel is kiegészítik.

Hafid ul-Korán sejkék, utazó sejkék, imámok és gazdasági vezetők irányítják a globális tálib/wahabi közösséget, mely sokkal nagyobb annál, mint amit terrorista sejteknek tekinthetünk, ez inkább a befogadó közeg, amely belülről tovább fragmentálódik: kevésbé és erősebben szélsőségesekre, a terrorizmust elfogadókra és el nem fogadókra, aktív és passzív szereplőkre, vezetőkre és beosztottakra és végül a leendő mártírokra. Azok, akik elkötelezettek, s további tudást is kívánnak megszerezni, megtehetik egyiptomi, jemeni, szír vagy más egyetemen, vagy épp elmehetnek táborozni, ahol a vallásgyakorlásban tehetnek előrelépést, szociális segítségnyújtásban vehetnek részt, miközben némely ilyen tá-

bor (afgán, jemeni és szudáni területeken elsősorban) kiképzőtáborként is funkcionál.

A tudás, amely egyrészt felértékelt, másrészt szelektált, a fundamentalisták kezén sajátos fényt kap, s sajátos értelmet kap a terrorizmust támogatók körében is. E figyelem középpontjában a túlvilági élet (dzsenna és naar), valamint a jutalom és büntetés dimenziói állnak. A halál mellett ez a legtöbbet tárgyalt téma a mecsetekben, s az erről szóló diskurzusok lényegi részét képezik a dawa-nak és a tudás megszerzésére irányuló törekvéseknek.

6.2.3. Az iszlamizmus, a dzsihád és a terrorizmus

Jelen fejezetben az iszlamizmus életmódra irányuló változatával kívánok csupán foglalkozni, s a szeparatista törekvésekkel, valamint a történeti áttekintésével nem. Látni fogjuk, hogy az iszlám praktikus oldala, a mindennapi élet tapasztalata hogyan találkozik azzal a megközelítéssel, amely a dzsihád differenciált értelmezésén túl egy változatban a terrorizmus irányába hat. Továbbá áttekinthetnénk a dzsihád történetét, de inkább a jelenre koncentrálna az iszlamizmus, dzsihád és terrorizmus jelenlegi összetevőire koncentrálok.

Az iszlamizmus az életmód, az erő, amely a tradíció és a modernség között van (ld. Muszlim Testvériség), erkölcsi és etikai megújulás. Elvi szinten nem a saria alkalmazása, hanem az iszlám előírásainak az internalizálása – miközben a legtöbb helyen igyekeznek a sariát bevezetni, alkalmazni. Emellett iszlám elveken működő intézményeket hoznak létre a nyugati világban is, miközben az élet minden területére igyekeznek kiterjeszteni az iszlám szabályokat. Ebben viszont az oktatás (nyelvi, kulturális, vallási oktatás, könyvkiadás és -terjesztés) és nevelés (táborok és tanfolyamok) jelentős szerepet játszik, miközben felnőtt egy generáció, amelynek magasan kvalifikált tagjai a befogadó társadalmon belül kívánják megvalósítani, reprezentálni az iszlám világot. Látjuk: az iszlamizmusban/fundamentalizmusban a cél azonos, miközben tömegek valósítják meg életükön keresztül, dolgoznak a terjesztésén – aktívan oktatással és passzívan példamutatás által –, kisebb közösségek kötődnek össze a radikális iszlamizmusban, s sporadikusan megjelennek a példamutató életet élni kívánó elitek.

A dzsihád ideológiájának önreflexív, tudásalapú változatai a fundamentalista közegben otthonra találnak, miközben táptalajt teremtenek a dzsihád radikálisabb megközelítéseinek is. Hiszen még a közösségen belüli vonatkoztatási csoportok is – pontosabban az attól való elmaradás –, illetve az iszlámot ért valós vagy vélt sérelmek együttesen indukálják a csalódott, kirekesztődött emberek radikalizálódását.

Sokáig a hasonlóság mentén való közeledés, a hasonló elveket vallók globális hálóba való szerveződése volt megfigyelhető. Egy-egy nagyobb szervezet holdudvarába gyűltek össze a radikalizálódott aktorok. A szervezetek központjától a periféria felé áramlott az információ, s a perifériákon voltak fellelhetőek azok a területek, amelyek ideológiai, s a centrumban, amelyek strukturális-politikai kapcsolatokat jelentettek az egyes csoportok között. Mindvégig megfigyelhetők voltak, s napjainkig is igaznak mondható, hogy vannak közös ideák, de a fragmentáltságnak is voltak okai: az elismert autoritások, a nyelvi közelség, valamint a céleszközök tettek különbségeket. A káoszelmélet és a racionális döntésemélet partvonalán leírható módon a szervezetek szükségszerűen felaprózódtak 2001 szeptembere után. Minthogy a radikalizmus nyílt erőszakban nyilvánult meg, a cél viszont differenciáltan volt értelmezhető, a célélérés eszközeibe vetett hitek mentén szétestek a szervezetek, s miután Osama bin Ladenék egyre inkább csak a védekezésre koncentráltak, s némelykor adtak hírt magukról, a korábban gyűjtőszervezetként működő al-Kaida közeli csoportok önállósodtak. A korábbi szervezeten belüli önállóságot ugyanis felváltotta a függetlenedés. A szétaprózódó szervezetek hatékonyan és innovatívan használják a modern technikákat, ahogy azt tették az al-Kaida ernyőszervezet tagjai is. Ez magába foglalja a hadieszközöktől az információs technológiákig számos eszköz használatát is. Erősségük azonban, hogy kis, átlátható méretű szervezetekben dolgoznak, ahol a véleménybörkerek nyugodtan tevékenykedhetnek, a hazai területeken pedig még az etnikai-törzsi támogatást is magukénak mondhatják, vagy ha másképp nem megy, uralhatják. A legfontosabb számunkra az információs technológia használata, azon belül is az információk szabad áramlása, mely nem ismer államhatárokat (Wahlbeck, 2002 és Hannerz 2004), körülösvői a világot, miközben kapaszkodópontokat talál a nyugati világ iszlamista csoportjaiban. A csoportok önállósága ellenére az információáramlás technológiája „röghöz köti”, behatárolhatóvá teheti a csoportokat. A cybertér szinte ellenőrizhetetlenül hatalmas, miközben az információk szabad áramlása lehetővé teszi az iszlamista ideológiák áramlását is, s ezzel teret nyernek. A globalizálódó világ (ld. Geertz, 2002) sajátosságainak használatával hatótávolságuk megnő, azaz a tevékenységek (ideológia terjesztése, támogatások gyűjtése és a terrorizmus) nemzetközi szinten történik. Az utazás gyorsasága, az információ áramlása, a színvonalas kódolási lehetőségek lehetőséget teremtenek arra, hogy térben elkülönüljön a tervezés, felkészülés és kivitelezés színhelye. A terrorizmusnak is vannak feltételei, csakúgy, mint az iszlamizmusnak (ld. fentebb). Terrorizmus akkor állhat fenn, ha a Tosini-féle hármas érvényes (Tosini, 2007):

1. a terrorizmus intézményeinek stratégiái
2. politikai, gazdasági, szimbolikus és kulturális közösségi konszenzus
3. a terrorista motivációi (bosszú, krízis, a család anyagi támogatása, a mártíromság közösségi elismertsége)

A terrorizmus megértése e hármas megértését is jelenti. Azaz annak feltárása szükséges, hogy a terrorszervezetként azonosítható egység stratégiája mire irányul (szeparatista, forradalmi vagy felszabadító stratégia-e vagy épp valós fenyegetést jelent – esetünkben pl. a nem-muszlim társadalomra, annak értékeire), s milyen eszközökkel kívánja azt elérni (békésen vagy fegyverrel, vegyi, nukleáris, biológiai eszközökkel). Az azonosítás után a közösségi konszenzusokat, támogatásokat szükséges felismerni, s a legnehezebb feladat az esetleges terroristák és motivációiknak a felismerése.

Felettebb kényes kérdés, hogy a nyugati világnak és az iszlamistáknak is ugyanazon eszközök vannak-e a kezében? Sok tekintetben igen, de nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy autoritások által közvetített ideológiák, vallásos hit és a mártíromság jutalmai állnak szemben egy olyan védelmi rendszerrel, amely bizonyos borzongással és értetlenül áll a terrorizmussal szemben, még ha nagyon sok vonatkozását ismeri is. Az iszlamisták mögött álló társadalmi támogatással szemben a biztonsági szervezetek és eljárások euroatlanti gondolkodása áll szemben.

6.2.4. A globális network szerepe a terrorizmusban

A migránsok többségének jelentékenyebb mennyiségű otthoni és más diaszpórabeli kapcsolata is van (10-70), melyet elsősorban egzisztenciateremtésre használnak, de az ötfokú skálán közepes vagy annál erősebb intimitású kapcsolatokon keresztül nemcsak a megélhetési kérdések, hanem a hazai és az iszlám világot érintő kérdések kerülnek terítékre. A globális diaszpóraháló szöve (Nagy, 2007, 2011a és 2011b) etnospecifikus és iszlám irányzatspecifikus lehet, miközben vannak érintkezési pontjai: a hasonlóság és egyetértés mezején belül (ld. szubszaharai/dél-ázsiai/maghrebi/kurd/fentebb jelzett kulturális hasonlóságok, valamint madzhebek és konzervativizmus mentén kialakuló hasonlóságok és ellentétek).

A globális diaszpóraháló centralitása alacsony, ugyanakkor klikkek fedezhetők fel, melyek csak részben fedik le a lokalitással leírható magyarázatot. A madzhebek és ultrakonzervativizmustól való távolság (közelség) mentén fűrtökbe rendeződő diádokat és triádokat figyelhetünk meg, azaz olyan két-három személyes zárt csoportokat, amelyek egymással szoros és kölcsönös kapcsolatban állnak. Közöttük az online térbeli információk és a véleményvezetők teremtenek kapcsolatot. A véleményvezetők – nemzetközileg is elismert Korán-értelmezők, imámok és mollák – tudását véleménybrókerek közvetítik (vö. Hannerz, 2004).

A globális diaszpóraháló kiépülése a migráció (és menekültlét) sajátágaiból vezethető le – az otthoni kapcsolatok töredéke megmarad, amihez hozzáadódik a migráció különböző állomásain (Cseresnyés, 2005) belépett új kapcsolatok, valamint a befogadó országban kiépülő kapcsolatok. A megőrzött (otthoni és útközben kialakult) kapcsolatokon (Tilly, 2001) keresztül a távolabbi diaszpórákhoz is kapcsolódnak. A kapcsolatépítést segíti, hogy a budapesti diaszpórából korábban elvándoroltak tartják a kapcsolatot, illetve a személyes ismerősök közül korábban továbbállók segítik a hátramaradókat. A diaszpórák kapcsolathálóinak átfedései az utazó aktorok kapcsolatainak is köszönhetők, illetve annak is, hogy egyes diaszpórákon belül, de a hasonló identitású muszlim közösségeken belül is a kapcsolatok kölcsönözhetőek és a közösségi lojalitást erősítik. (Mindehhez ld. Nagy, 2011a)

AJÁNLOTT IRODALOM

- Barabási Albert-László (2016): A hálózatok tudománya. Budapest: Libri Kiadó
- Elden, S. (2007): Terror and Territory. *Antipode*, 39. 821–845
- Nagy Terézia (2017): A szélsőséges iszlamizmus térnyerése és a sebezhetőség hálózati szempontból. *Rendvédelem* 6/1.
http://epa.oszk.hu/03300/03353/00011/pdf/EPA03353_rendvedelem_2017_1_121-144.pdf

7. Magyarország a migráció folyamataiban

7.1. Határok, menekülők

Az Európai Unió határa Magyarországtól keletre húzódik (Románia és Bulgária is uniós ország), míg a schengeni határ délre és keletre fekszik: ez a kettősség jelentősen befolyásolja az államigazgatási határokról, az Európai Unió hatáiról alkotott képünket. Ezt a kettősséget a Magyarországra érkezett menekültek valamelyest jobban érzékelik, hiszen ők azok, akik a schengeni határon kívül rekedve ugyan, de élvezik az Európai Unió által előírt ellátási normákat. Ezzel egyidejűleg viszonylag depriváltan élnek, hiszen a schengeni határ elvágja útjukat a nyugati diaszpórákhoz, melyek mivel nagyobbak, jó eséllyel tudják támogatni a friss migránsokat, s egyúttal az otthon érzetét is nyújtják.

Az Európai Unió megkülönbözteti a külső és a belső határokat, lehetőséget teremt állampolgárainak a szabad lakóhely- és munkahelyválasztásra. Az 1985-ös schengeni egyezmény elsősorban a belső határok ellenőrzésének csökkentésére, a határokon átnyúló, nemzetközi bűnözéssel szembeni együttműködésre irányul. A schengeni határ ellenőrzése a harmadik országból érkezettek kiszűrésével gátolja a migránsok nyugatra áramlását. A harmadik állam polgáira az 1951-es genfi konvenció és bővítményei vonatkoznak, melyekben a legkülönbözőbb diszkriminációs tényezők és válsághelyzetek leírásával meghatározzák a „menekült” fogalmát, jogait és kötelességeit. Az ENSZ Menekültügyi Főbiztossága és a genfi egyezmény, valamint az európai uniós irányelvek védik a menekültek jogait, ugyanakkor sok kizáró klauzulát is tartalmaznak, melyek értelmében sokan – akik hazájukban üldöztetésnek voltak kitéve – egyéni elbírálás alá kerülnek (Cseresnyés 2005).

Bármely irányból is közelítjük meg a kérdést, hogy a menekültek a két – az EU-s és a schengeni – határ között milyen lehetőségek és korlátok közé kerülnek, látnunk kell a szubjektív nézőpontot is: az „igazi EU”-tól elzárva, a diaszpóráiktól földrajzi értelemben elhatárolva élnek. S igaz, hogy az uniós jogok megilletik őket, mégis a lehetőségek hiányát élik meg. Tehát váratkoznak, hogy a schengeni határ kitolásával belülről kerüljenek – ilyen szempontból bizonyos mértékig Ma-

gyarország célország is, továbbá azon oknál fogva is, hogy itt úgymond a piac még nem telített (van bizonyos befogadókészség, vákuum).

7.2. Illegális határátlépés

Az Európai Unió területére érkező migránsok, valamint közülük számosan, akik menedékkérővé válnak, illegálisan lépik át az EU határait és/vagy illegálisan tartózkodnak e területen. Az illegális határátlépés ritkábban egyéni próbálkozás révén történik (pl. a zöldhatáron át, hamis úti okmányokkal), gyakrabban embercsempész segítségével. Ez a szigorú határőrizet miatt elsősorban az EU-s határt elérve válik szükségessé, hiszen más határok (elsősorban a harmadik világ országai közötti határok) jóval könnyebben átjárhatóak, avagy az EU-n kívüli országokba a vízum könnyebben megszerezhető, s csak onnan kell illegális utat választaniuk.

Szemponctunkból még érdekesek az illegális (tovább)tartózkodás formái is: a legális határátlépést követően a megengedett tartózkodási időn túli tartózkodás, a hamis úti okmányokkal és személyazonossággal való tartózkodás. A továbbtartózkodásnak egy speciális esete a névházasság, mely mint házasság legális, de mint a tartózkodás eszköze kétes értékű. Az ellenőrzésen való fennakadás esetén az úti okmányok megsemmisítésével (vagy anélkül), a hazautazás megtagadásával menedékkérelmet benyújtására kerülhet sor – esetenként önkéntesen is. Ezután beszélünk valójában menekültkérdésről.

7.2.1. Az illegális határátlépés a számok tükrében

Az illegális határátlépésre vonatkozó adatok természetesen csak a felderített eseteket jelzik – akár a tettenérést, akár a menedékkérelmeket tekintjük. A diaszpórákban ennél nagyobb számú migránssal találkozhatunk. Ennek oka, hogy a határforgalom-ellenőrzés, illetve az illegális határátlépés felderítése nem lehet mindig sikeres, továbbá az illegális továbbtartózkodás is növeli a diaszpórákban élők létszámát. Lényegében véve egy, a statisztika által nehezen megközelíthető terület felé közelítünk. Legalább egy közelítő kép érdekében mégis érdemes áttekinteni a rendelkezésre álló adatokat.

Az illegális határátlépések zöme a zöldhatárforgalomban történik, ezt egészíti ki a legálisnak álcázott forgalomban és annak rejtekében (pl. kamionban, autóülés mögött átcsempésztettek) érkezettek száma. Ehhez képest kisszámú a legálisan, vízummal érkező tovább tartózkodók száma.

Az illegális határátlépések eseteinek kétharmada-háromnegyede a szerb, román, ukrán határszakaszainkon történik befelé. A kifelé történő határátlépések fele, négyötöde az osztrák határ felé irányul. A számok inkább csak jelzésértékűek, függnek a globális politikai helyzettől, az aktuálpolitikai helyzettől, a felderítések sikerességétől, de a próbálkozók útvonalterve is befolyással van alakulásukra – a dél-ázsiai menekültek egy része román vagy ukrán vízum vásárlásával jut el ezen országokba, s rövid ott-tartózkodás után kísérik meg a határ átlépését, ennél fogva a román/ukrán és magyar közös határokon történnek a határátlépések. Más esetben pedig célszerűnek találják, ha Romániából a volt jugoszláv területeken keresztül közelítik meg az EU-t. Ennek eredményeképp a szerb-magyar határszakaszon növekszik a számuk, amit a Törökország felől közelítők is növelnek.

A magyar határőrök évente több mint ötszáz embercsempészeti tevékenységet fednek fel. E mögött átlagosan 3–12 „próbálkozót” kell feltételeznünk, s ha hozzá vesszük, hogy Magyarországon és az EU más tagállamaiban hányan kérnek menedéket, illetve egyes nyugati országokban milyen nagy számú diaszpórák élnek, feltételezhetjük, hogy ez a szám sokkal nagyobb. 2013 előtt a státuszért folyamodók 50-60%-a szomszédos országokból érkezett, s csak mintegy egyötödük érkezett Kelet- és Nyugat-Afrika, Dél-Ázsia, Közel-Kelet vagy Maghreb térségeiből. A migráció 2014-től kezdődően markánsan megváltozott mind lélekszámban, mind etnikai összetételében, és a 2015-ös hullámban már mintegy egymillió fő utazott keresztül Magyarországon. Ez azóta jelentősen visszaesett: egyrészt az európai menekültpolitikáknak, másrészt a határőrizet változásainak köszönhetően nagyságrendekkel kisebb lett a határokon illegálisan átjutni szándékozók száma e szakaszon. Az Unió és Törökország közötti egyezmény, a görög táborokban feltorlódó menekülők egyébként is alacsonyabb számú menekültöt eredményeznek a Balkánon, így a felfedett esetek és a nyugat-európai statisztikákból, jelentésekből visszakövetkeztethető, rejtett esetek száma is alacsony.

A határőrizet szemléletváltozása (fizikai határvár, intenzívebb őrizet, a visszaküldés politikája), a balkáni útvonal lezárása a nagyságrenden tehát jelentősen változtatott, s a tranzitciónak működésének (kevés átvett kérelem, kevés beengedett ügyfél, zárt elhelyezés, elzártság) hatására az útvonalak elterelődtek, illetve az embercsempészeti tevékenység került ismételten előtérbe: azonban még jelenleg is az afgán-pakisztáni-szír-iráni származású menekülők jelennek meg nagyobb számban a határokon és a statisztikákban. A folyamatos szigorítás mellett az Közös Európai Menekültügyi Rendszer sajátos értelmezései, a kérelem beadásának lassítása, a határtól és a menekültügyi eljárás elindításától való távoltartás együttesen azt eredményezi, hogy Magyarországon jelentéktelen szá-

mű kérelem van folyamatban, s az európai átlagtól jelentősen lemaradó sikeres eljárásról beszélhetünk.

7. ábra

Menekültügyi eljárást gátoló tényezők

7.3. Gazdasági migráció és Magyarország

A migráció folyamataiban nem csupán a néhány évvel ezelőtti migrációs nyomást és az arra válaszul kialakult jogi szabályozást, illetve a kapcsolódó politikai közbeszédet érdemes figyelembe venni, hanem a menekülteken túlmutató gazdasági migráció folyamatait is, így a Magyarországra irányuló határon túli magyar közösségekből érkező, a szomszéd országokból érkező nem magyar ajkú bevándorlókat. Ők elsősorban a magyar, majd később az uniós munkaerőpiacra kívánnak beilleszkedni, kis részük a magyar nyugdíjrendszerhez kapcsolódva erősíti a megélhetését. A határmenti területek kereskedelmi, kiskereskedelmi gyakorlata (határon túlra járni vásárolni) mellett a jövedéki adóval terhelt termékek kereskedelmében, az illegális kereskedelem (olaj, dohány, alkohol, drog) jelennek meg a határon átnyúló kapcsolatok. Emellett a kulturális és sportcélú együttműködések, pályázati forrásokon alapuló együttműködések is erősítik a határon átnyúló kapcsolatokat. A határmenti térségekben korábban a határon túliak jelentek meg mint középiskolai, illetve felsőoktatási hallgatók, később a munkaerőpiacon is, de jelenleg egy fordított tendencia indult meg: a magyarországi oldalról járnak át pl. Romániába dolgozni.

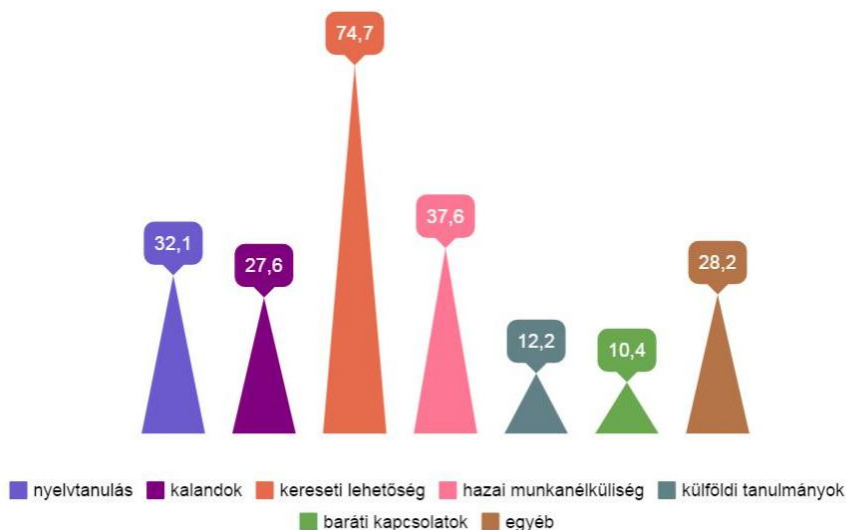
A nyugati országrészekből az osztrák munkaerőpiacra ingázók, vagy a távolabbi pontokra (Ausztria nyugati fele, Németország stb.) idényekben vagy teljes évben dolgozó magyarok mellett a gazdasági válság (és más okok: egészségügy, oktatás, politika) miatt egyre többen vállalnak külföldön munkát.

A külföldre távozási szándék 2012-ig folyamatosan emelkedett, utána mérsékelten csökkent, a gazdasági, politikai és társadalmi események hatására – ahogy máshol is – folyamatosan változik. A külföldön munkavállaló magyarok között a férfiak aránya – több felmérés alapján – kétszer-háromszor akkora, mint a nőké. A magyar migránsok különböző elképzelésekkel választanak célországot: az ingázók Ausztriát, valamint a rövid és hosszú távú migrációs elképzelésekkel indulók Németországot és az Egyesült Királyságot – a kivándorlók 60-65%-a ezt a három államot választja célországként. Az Egyesült Királyság jellemzően a magasabb iskolai végzettségűek célországa, Németország és Ausztria pedig a középső iskolai végzettségűek és a szakmunkások által kedvelt államok. A nők és a magasabb iskolai végzettségűek lassú, de folyamatos emelkedést mutatnak a külföldön munkát vállalók köreiből. Magyarország nyugati és északi határán, valamint Budapesten élők adják a legtöbb külföldre utazó munkavállalót, s Közép-Magyarországról vállalják a legkevesebbet a migrációt. A kormegoszlás országonként és időszakonként, fémérésenként változik, ezek szerint a kivándorlók 26-39%-a tartozik a 25-35 évesek közé és 33-45%-a a 36-50 éves korosztályba. Az Egyesült Királyságot a fiatalabbak, Németországot pedig az idősebbek választják (Blaskó – Ligeti – Sik 2014). Az életkor növekedésével a kivándorlói kedv visszaesik, ellenben a tanulók elképzelésében meghatározó a külföldi munkavállalás lehetősége. A 2015-ös migrációs potenciál felmérésekor a véglegesen másik országba kivándorolni szándékozók aránya korábban soha nem látott mértékű volt: az 1993-2014 között 1-7% között ingadozott, a 2015. áprilisi felmérés szerint már 10%-ra emelkedett. A migrációs elképzelések többnyire a munkanélküliek, lakás nélküliek, fiatalok terveiben magasabb az átlagnál. A magyarországi migráció enyhén hullámozó, de folyamatos emelkedő és gyorsuló trendet mutat (Szeitl, 2015).

7.3.1. A külföldre költözés oka

A külföldre költözés okaként a férfiak 73,4%-a, míg a nők 63,7%-a jelölte egyik okként a nyelvtanulási lehetőséget. Emellett a nők valamivel kisebb arányban jelölték a kereseti lehetőséget (is), a nők 72,7%-a, míg a férfiak 81,1%-a. Ha megnézzük, hogy mely korcsoportok milyen arányban jelölték a nyelvtanulást okként (8. ábra). Mi volt az oka annak, hogy külföldre költözött? Kérem, a legfontosabb 3 okot jelölje! Forrás: Független és mtsai, 2016), mely a kivándorlásukat támogatta, látjuk, hogy jellemzően a fiatalabb korcsoportok választották ezt az okot a lehetséges három ok egyikeként. Ez azt is jelzi, hogy a migrációs szándék mögött a nyelvismeret bővítése, mélyítése áll, akárcsak azért, mert a későbbi karrier során ez fontos lehet, így például a diploma megszerzéséhez. A 18 évesnél fia-

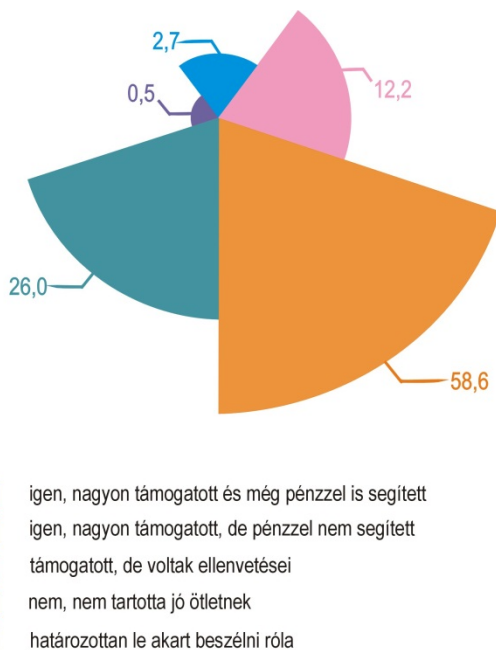
talabbak – kevesen válaszoltak a kérdőívünkre, nem is ők voltak a fókuszunkban – fele jelölte a nyelvtanulást okként. A 19–23 évesek 53%-a, a 24–27 évesek 43%-a, s innentől korcsoportról korcsoportra csökken a nyelvtanulás okként való jelölése, az 50-en túliaknak már csak 11%-a jelölte egyik okként.

8. ábra

Mi volt az oka annak, hogy külföldre költözött? Kérem, a legfontosabb három okot jelölje!
(Forrás: Független et al., 2016)

Nem elég azonban az ok, nagyon fontos a már kint élők társas (és anyagi) támogatása, melyet a kivándorlást fontolgató számára tudnak nyújtani. Ugyan- ebben, az életvitelszerűen külföldön tartózkodókat vizsgáló kutatásban a meg- kérdezettek többsége pozitív megerősítést kapott a környezetéből (9. ábra. *Ha volt olyan ismerőse, aki már korábban is külföldön élt, ő támogatta vagy sem azt, hogy Ön is külföldre költözzön*). Mintegy 59%-uk tapasztalta azt, hogy külföldön élő személyes ismerősei erősen támogatták a kivándorlást, sőt, további 26%-uk még anyagi támogatást is kapott a már külföldön élő ismerősétől ahhoz, hogy ki tudjon költözni. A 12,2%-uk a pozitív megerősítés, támogatás mellett ellenveté- sekkel is találkozott, s csupán 2,7% tapasztalta azt, hogy a külföldön élő ismerő- sei nem tartják jó ötletnek, hogy a válaszadónk is külföldre kíván távozni. A kül- földön élő ismerőssel rendelkező válaszadók fél százaléka tapasztalta, hogy is- merősei határozottan lebeszélni kívánják arról, hogy ő maga is kivándoroljon.

9. ábra

Ha volt olyan ismerőse, aki már korábban is külföldön élt, ő támogatta vagy sem azt, hogy Ön is külföldre költözzön (Forrás: Függ et al., 2016)

AJÁNLOTT IRODALOM

- Hárs Ágnes, Simon Dávid (2015): A munkaerő-migráció változása a kétezres években Magyarországon, Vizsgálat a munkaerő-felmérés adatai alapján, Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Közgazdaság-tudományi Intézet és Budapesti Corvinus Egyetem, Emberi Erőforrások Tanszék, Budapest 2015
- Kapitány Balázs – Rohr Adél (2014) Kivándorlás Magyarországról – egy új becslési eljárás eredményei. KSH Népességtudományi Kutatóintézet. <http://www.demografia.hu/kiadvanyokonline/index.php/demografuskonyv-tar/article/view/2608/2429>

8. Migráció: mobilitás, interszekcionalitás és presztízs¹⁴

8.1. A migránsok mobilitási pályái és a hatalom birtoklásának kérdései

E fejezetben a mobilitás kérdését vizsgálom, azaz azt, hogy a migránsok a térbeli elmozdulásukkal párhuzamosan a társadalom rétegeiben hová mozognak el, milyen helyet töltenek be. A fejezetben arra törekszem, hogy értelmezni tudjak a migránsok sajátos intragenerációs mobilitását, azaz az életpályájukat, amely a migráció előtti státuszuktól a migrációt követő státuszállomásokig ível. A mobilitás vizsgálata során a migránsok sorsát, az emelkedést és lecsúszást a hatalom birtoklása, a szuverenitás, a társadalmi–kulturális hatások fényében elemezzük. A migránsok sajátos mobilitásprofilja olyan kérdéseket vet fel, amelyek az inter- és intragenerációs mobilitás (generáción belüli és generációk közötti mobilitás), a flexibilis munkaerőpiac, a mobilitási stratégiák kapcsán felmerülő elméleti megfontolások újraértelmezését teszik lehetővé, sajátos kérdésekkel színesítik azt. A migránskérdés elsősorban a kulturális identitás, a migráció, a foglalkoztatás, a kirekesztettség és multikulturális társadalom elméletei és fogalmai kapcsán kerültek a társadalomtudományi diskurzusba. A társadalmi mobilitás szempontjából egyetlen részterületre irányult a figyelem: a térbeli mobilitás és annak munkaerőpiaci hatásaira. Megközelítésemben a kibocsátó ország és a befogadó ország közötti térben és társadalmi státuszban megtett út, az intragenerációs mobilitás, az egyenlőség/egyenlőtlenség kérdései, a befektetés megtérülésének kérdése került a középpontba. S ahogy azt korábban jeleztem, a hatalom kettős fogalmával is megidézett narrációkat is összekapcsoltam a mobilitásvizsgálattal.

¹⁴ E fejezetben a menekültek példáin keresztül kívánom bemutatni a mobilitást, nem zárva ki annak lehetőségét, hogy e kérdéskör más lehetőségekkel, tőkével rendelkező migránsok esetében más-képpen működik.

8.2. Néhány mobilitási csatorna elemzése

A menekültkérdés a mobilitás szempontjából térbeli mobilitásként (migráció), inter- és intragenerációs mobilitásként, a befogadó ország társadalmi mobilitásától való eltérő modellként értelmezhető.

A menekültekként érkezők migrációjának egyik oka a kibocsátó ország társadalmi-politikai-gazdasági helyzete (háború, elnyomás, polgárháború, etnikai-vallási konfliktusok), másik hányaduk egyértelműen gazdasági okoknál fogva érkezik, az egzisztenciális problémáit más társadalmi-politikai okok mögé elrejtve. Miközben hatalmas utakat tesznek meg, szempontunkból a térbeli mobilitás két attribútuma válik fontossá. Egyrészt a migránsok elhagyják saját környezetüket, társas közegüket, s ezzel társadalmi státuszukat is, másrészt a megérkezésüktől kezdődően a teljesítmény helyett a származásuk, nemük határozza meg egy időre társadalmi útjukat.

A területi elmozdulás esetükben társadalmi–kulturális változásokat is hoz, amelyek miatt a szocializációjuk eredménye (az egyén korábbi integrációja) kérdésjeleződik meg. Az iskolai végzettségüket igazoló papírok vagy elvesztek/elmaradtak, vagy érvénytelenek, nem kompatibilisek. Gyakran előfordul, hogy hamis személyazonosságuk mellé az iskolai végzettséget igazoló papírokat természetesen nem tudják hozzákapcsolni. A társas kötések, melyek a státusz-megtartásban és státuszmegszerzésben segítik az individuumot, hátramaradtak, gyengén képesek csak támogatni az egyént, új kapcsolatokat kell létesíteniük. A gazdasági–társadalmi státuszuk a befogadó országban megváltozik (ld. lentebb), s ezzel együtt a hatalom birtoklásának esélye is.

Ha csak a területi mobilitás dimenzióját nézzük, akkor státuszemelkedést jelelné, hogy egy gazdasági–társadalmi-etnikai problémákkal, elszegényedéssel, polgárháborús viszonyokkal, esélyegyenlőtlenséggel sújtott területről egy rendezettebb körülményekkel bíró országba érkeztek. Valójában azonban eltűnt volna a státuszemelkedést ezen egyetlen dimenzió alapján nézni. Ha a további mobilitási csatornákat is bevonjuk, akkor a kép jelentősen átalakul.

A menekültek mobilitásának éppúgy mutatója a munkamegosztási hierarchiában elfoglalt hely, az iskolai végzettség, a jövedelem (ld. Róbert 1986; Lin 1991), mint más társadalmi csoportokban. A nehézséget az okozza, hogy az interpretációba be kell vonni a kibocsátó ország és a befogadó ország közötti különbségeket.

Továbbá a vizsgálatkor az egyes dimenziókban külön-külön meg kell tekinteni az apa/családfő státuszát, a migránsok „otthoni” státuszát, valamint az integrálódó személy státuszát a befogadó országban. Ez a három pont rajzolja meg a vizsgált individuum mobilitását.

A foglalkozás dimenziójában végbemenő változásokat tekintik a mobilitás legfontosabb mérőszámának (Róbert 1986: 157). A presztízshierarchián belül és a generációk közötti elmozdulásként is lehet értelmezni. A menekültek esetében úgy tűnt számomra, hogy mindkettő elemzése a helyénvaló. A menekültek többségének interjújából kirajzolódik, hogy egzisztenciális bázisuk megrendült, de az is, hogy a munkanélküliség többségüket nem sújtotta.

PÉLDÁK

Változatos példák mutatják, hogy a menekülők (pontosabban az Európába/Magyarországra eljutó menekülők) a társadalmakban középtájon helyezkedtek el, a helyi középosztály tagjaiként lehetőségük volt olyan tőkét kovácsolni, mely elősegítette a későbbi menekülésüket is. Az alábbi interjúrészletek arra példák, hogy a menekülők a korábbi életszakaszukban dolgoztak, megélhetésük biztosított volt.

- „A [közgazdasági] főiskola befejezése után egy építővállalatnál dolgoztam, majd pedig a nagybátyám elhelyezett egy gyógyszercégnél. Orvosokhoz mentem, olyan orvoslátogató voltam. Mindent tudok a gyógyszerekről és a betegségekről, meg tanácsokat adtam, előadásokat tartottam az embereknek az egészségről.” (Akh., pakisztáni férfi, 37 éves AU/4)
- „Amikor az iskolát befejeztem, motorokat szereltem és árultam, volt egy kis boltom. Rendesen megéltünk anyámmal.” (E., nigériai 20 éves férfi A/11)

Kereskedők, iparosok, szállítmányozók és tanulók voltak többségében, akik viszonylag biztos megélhetéssel bírtak. A politikai menekültek esetében (akiknek a személyes interjújában és nemcsak a Hivatalnak mondott adataiban is ez körvonalazódik) az értelmiségi és a katonai pályák is megjelennek.

A szülők, elsősorban az apák vizsgálatakor azt láthatjuk, hogy a gyermekeiknél valamivel alacsonyabb presztízssű foglalkozásúak. Alacsonyabb iskolai végzettség, esetleg iskolázatlanság jellemző a szülők generációjában, amelyhez képest a migránsok „otthoni” státusza magasabb. Ott, ahol a testvérré vonatkozó információk is rendelkezésre állnak, azt láthatjuk, hogy minden gyermek közel egyforma iskolai végzettséggel rendelkezik, vagy fog rendelkezni (jelenleg tanuló, diák). Így például az előbbi pakisztáni férfi édesapja középfokú végzettséggel (édesanyja alacsony fokú végzettséggel sem) rendelkezik, de mind a hat gyermek főiskolán tanult, vagy folytat tanulmányokat.

A foglalkozási mobilitást tekintve az intergenerációs mobilitás tehát felfelé irányul, azonban ez is párosul egyfajta esztétikai–egzisztenciális elégedetlenséggel, amelyre a társadalmi berendezkedés zárt, immobil volta adhat magyarázatot és az elvándorlás jelenti az egyetlen kitörési utat a számukra.

Azt, hogy a migráció a várakozásoknak megfelelő eredményt hozza-e a menekültek számára, alább láthatjuk.

A fentebb jelzett iskolai papírok hiánya és esetlegessége mellett a menekülteket a nyelvi nehézségek is gátolják a munkavállalásban. Elhelyezkedni a végzettséget nem igénylő területeken tudnak (konyhai kisegítő, plakátragasztó, építkezéseken segéderő stb.), s mivel a munkaadó ritkán vállal többlet adminisztrációt egy 'szakképzetlen' munkaerőért – inkább választ másvalakit –, gyakran feketén dolgoznak.

A foglalkozási hierarchiában lefelé mozdulnak, süllyednek az otthoni státuszhoz és az apa státuszához viszonyítva is. A szubjektív értékelésben ez az életpálya természetesen negatív jelzőkkel terhelt – az otthoni presztízs, elismertség helyett a tekintélyvesztés fogalma rajzolódik ki. Kis hányaduk, akik önálló vállalkozásba kezdenek, s otthoni termékeket forgalmaznak (textiláru, fűszerek, fémáruk stb.), vagy éttermet nyitnak – státuszaik magasabbak, mint otthon volt, vagy ugyanazzal foglalkoznak. Ők a szubjektív értékelés során nagyobb önbizalomról, s legalább a viszonyítási csoporton belül, az etnikai csoporton, muszlim közösségen belül visszanyertnek érzik a tekintélyt és egy minimális hatalmat, amely inkább gazdasági és társadalmi hatalom, mintsem politikai. Sokan ezen vállalkozóknál kapnak munkát – származási országtól függően egy-egy helyre koncentrálnak. Utóbbiak státusza a szakképzetlen, betanított munkásokéval egyenlő, így ez is lefelé való mozdulásnak tekinthető.

Azok, akik sikeresen működtetik vállalkozásaikat, stagnálást vagy enyhe emelkedést érzékelnek, de az értelmezést itt az nehezíti, hogy az itt élő honfitársaihoz viszonyítható a presztízsük, mert valamelyest elkülönülve élnek másoktól.

Legtöbben – míg az otthoni foglalkozásuk presztízséről megelégedetten számolnak be – elkeseredetten konstatálják, hogy nem jutnak megfelelő munkához; kirekesztéssel, xenofóbiával, rasszizmussal vádolják meg a befogadó országot.

A foglalkozások presztízse természetesen nem vethető össze egyértelműen, hiszen a presztízs értékét a körülvevő társadalom határozza meg, s emiatt egy foglalkozási csoport megfeleltetése egy hasonlóval a kibocsátó országban, kontextuális értelmezést kíván. Ennek ellenére azt is érzékeltetik, hogy a jelentős presztízsvesztés és tehetetlenség, kiszolgáltatottság (korábbi értelmezési mézónkben a hatalom hiánya) jellemzi a befogadó országban a státuszukat.

Ha az értelmezési dimenzióba az iskolai végzettséget is bevonjuk, ahogy teszük azt a mobilitási diskurzusokban (vö. Bourdieu 1978: 71 és Róbert 1986; Ghatak – Sassoon 2001: 3–5; Krichel – Levine 2001: 49–51), lefelé való elmozdulást tapasztalhatunk a státuszgrádicsokon. A diaszpórákban készült narratív interjúk alapján azt láthatjuk, hogy a bevándorlók az iskolai végzettségnek többnyire megfelelő munkát vállaltak Otthon, majd pedig menekültként többségük kénytelen volt lefelé elmozdulni. Azok, akik végzettségüknek megfelelő vagy annál jobb munkát végeznek, hosszú ideje (megközelítőleg 20 éve) élnek ha-

zánkban. Ebből következik, hogy a lefelé való elmozdulást nem szabad általánosítani, az idő dimenzióját szem előtt kell tartani.

Azt is láthatjuk, hogy az iskolai végzettség lényegében jelentéktelen közvetlen befolyással van az új státuszra, de az élettapasztalat (s itt az iskolai, vallási iskolai tapasztalatok is számítanak), az érdekérvényesítés képessége jelentős, pozitív hatással van.

A jövedelem csak egyetlen dimenziója az anyagi előrejutást mérő mutatónak. Ugyanakkor esetünkben ez az egyetlen, amely rendelkezésre áll. A minimálbér, amelyért dolgoznak, vagy a menekülttáboron belüli munka javadalmazása (7–40 ezer forint) és az otthonról vagy a nyugaton élő rokonoktól érkező anyagi támogatás teszi ki azt az összeget, amelyből a táborban élőknek fedezniük kell szükségleteiket. Megjegyzendő, hogy lakbérre, napi háromszori étkezésre, tisztálkodó és tisztítószerekre nem kell költeniük, tehát ez az összeg a személyes szükségleteiket elégíti ki, nagyobb összeg esetén a jövő megalapozását.

Emellett féllegális és illegális tevékenységekből adódó jövedelmek vannak, illetve vannak menekültek, akik semmiféle jövedelemforrással nem rendelkeznek.

Ha a legális jövedelemszerző tevékenységet nézzük, e dimenzióban is lefelé való elmozdulást látunk. Azok, akik az otthoni jövedelmüket is bevallozták, s itt nem folytatnak vállalkozást, e csatornán is süllyednek. Az otthoni jövedelem átszámolva 59 ezer és 169 ezer forint között mozog, míg az itt, legálisan megszerzhető jövedelem átlag 52 ezer forint. Ismerve a magyar társadalmi-gazdasági helyzetet, kijelenthetjük, hogy e dimenziót értelmezve sem tapasztalhatunk rövidtávú státuszemelkedést a menekült életút során, s lokális szinten sem rendelkeznek jelentős tekintéllyel.

A menekültként érkezők intragenerációs mobilitása megszakad, törésvonal keletkezik benne, s egy alacsonyabb státuszról indul újra a mobilitásának íve. Ha a mobilitási csatornákat együttesen tekintjük, azt láthatjuk, hogy konzisztens lefelé való elmozdulás látható az otthoni és a befogadó ország státusz között.

Hoffmann-Nowotny szerint (idézi Cseresnyés 2005: 222) a migráció során a befogadó ország társadalmi struktúrája alá rétegződnek a beáramló csoportok. Azonban az empirikus munka és a szakirodalom alapján azt mondhatjuk, hogy a migráns csoportok nem alárétegződnek a társadalomnak, hanem apró, fragmentált csoportokat alkotnak, amelyek etnikailag/vallásilag meghatározottak és hierarchizáltak. Ezen csoportok a társadalmon belül vannak, azzal (társas és gazdasági) kapcsolatban állnak. A kívülállásuk kulturálisan meghatározott/befolyásolt, de a befogadó országgal reflexív kapcsolatban állnak. Ez a reflexív kapcsolat részben vagy teljes egészében megfosztott mindennemű hatalomtól (tekinthetől), ezek ugyanis csak a jelzett csoportokon/diaszpórákon belül működnek a számukra.

8.3. A migráció és a mobilitás és az új pozíció

A növekvő fejlődés irányába mozduló migrációs hatás a befogadó országok társadalmi struktúráját, munkaerőpiacát befolyásolja. A társadalmi struktúrában foglal helyet, miközben a munkaerőpiaci lehetőségeket és annak nyitottságát próbálja kihasználni. A munkaerőpiaci nyitottság lehetővé teszi a státuszmegszerzést, amely újabb migránsok érkezését vetíti előre. Ha a kereslet csökken, a mobilitási csatorna beszűkül, és társadalmi konfliktusokhoz vezet.

A társadalmi konfliktusok kifejlődését az is segíti, hogy egy viszonylag szegregált hierarchia ékelődik a társadalmi struktúrába, amely (akármelyik, általam vizsgált csoportot tekintve is) különbözik az őt körülvevőtől (a szegregációból következő egyenlőtlenségről ld. Caldeira 1999: 102-105). A muszlimok a tradicionális szerkezetek, vallási szabályok megőrzése mellett integrálódnak és szegregálódnak egyszerre (ismertebb példák sorát lehet említeni Nyugat-Európából, de Magyarországon is így van).

Hoffmann-Nowotny már említett 1973-as tanulmánya a migránsok és a helyi népesség eltérő mobilitását és az ellenőrizhetetlen társadalmi változást említi. Ez utóbbi publicitása a konfliktusok mentén jelenik meg, a multikulturális megközelítések ezt toleránsabban látják (Schiffauer, 2004). Az eltérő mobilitás attribútumai fentebb részletezésre kerültek, kivétel a migráns hálózatok szerepe a mobilitásban, amely a migránsok mobilitási stratégiájának tervezésekor is megjelenik, s valós szerephez jut a beilleszkedés, az új élet megkezdésekor, a státuszmegszerzés és státuszmegtartás folyamataiban (vö. a gyenge kötések erejéről Granovetter 1991).

A tőkekonverzió, amely a gazdasági-társadalmi-kulturális tőkék átváltását és átválthatóságát jelöli, fontos szempont a menekültek mobilitási esélyegyenlőségének vizsgálatakor. Láttuk, az iskolai végzettségük nem váltható át gazdasági tőkére, a migráns hálózatokból fakadó társadalmi tőke azonban igen. Ennek megszerzését a tágran értelmezett (etnikai) hovatartozás, származás és az érdekérvényesítő képesség teszi lehetővé. A társadalmi tőke kiemelten fontos a számukra, a migráció „olyan élethelyzeteket hozott létre, amelyekben megnövekedett az interperszonális kapcsolatok jelentősége, illetve nagyobb mértékben mobilizálta a meglévő kapcsolatokat” (Gödri – Tóth 2004: 434.).

A tőkebefektetés, amelyet a menekült és családja tesz, hogy az embercsempezsek révén Európába jusson, magas kockázatú, hiszen nagyon sokan nem érnek célba, illetve visszafordítják őket. A személyes biztonság, a kényelem, a jóvedelem, a kapcsolatok elvesztése kockázattal jár (Tilly 2001: 92). A 700-900 ezer forintnyi útiköltséget befektetésnek tekintik, amely a jövőben megtérül. A megérkezésükkor többségük nincstelen, s kevesen vannak azok, akiknek a családja további támogatást tud nyújtani, így a menekült csak a társas kapcsolatai-

nak átválthatóságában bízhat. A hosszú ideje hazánkban élő menekültek sok év munkájával teremtenek olyan egzisztenciát, amikor a megtérülést szubjektíve észlelik.

A státuszmegszerzés és -megtartás esélye jórészt a társas kapcsolatok működtetésén keresztül valósulhat meg, minthogy a kapcsolatok olyan információt tudnak átadni, amely munkát, pénzforrást jelenthet, illetve segíthet a menekültstátusz megszerzésében. Minél nagyobb a származási helyről érkezettek közössége, s minél inkább összetartó, az újonnan érkezettnek annál nagyobb esélye van információhoz, munkához, jövedelemhez jutni. Ugyanakkor a menekültstátusz megszerzésében ugyanez ellenirányú hatást eredményez – a nagy migráns populációjú nigériai, pakisztáni, afgán menekültek kisebb eséllyel szereznek státuszt, s ebben közrejátszik a származási ország és kultúra megítélése a Hivatal részéről.

A menekültstátusz nélkül viszont csak időleges eredményt nyújt bármilyen más státusz megszerzésére irányuló kísérlet.

Az elvándorlás stratégiája egy egzisztenciális válságból való kiútkeresésként értelmezhető, amely figyelembe veszi az alkalmazkodóképesség, a spontaneitás képességét, valamint egy reményteli terv része.

A menekültek mobilitási stratégiája az elinduláskor is az etnikai csoportokhoz való integrálódás tervén alapul, illetve egy szubjektív–irracionális elképzelésen, amely szerint Európában sok lehetőség és támogatás, jobb körülmények várnak rájuk. Elképzeléseik szerint jól fizetett munkájukból majd a hátramaradt családot támogatják (Akh., 37 éves pakisztáni férfi, A/7), vagy a családot maguk után hozzák (Z., libériai nő A/3). A stratégia egy racionális döntéshozatali folyamat, amelybe tudtukon kívül irracionális elemeket kevernek. Az említett mellett még Isten/Allah támogatását is, bízván abban, hogy nem véletlenül jutottak el Európába, hanem Isten vigyáz rájuk.

Stratégiai elem a nyelv elsajátítása. Többségük már otthon angolul tanul, tanfolyamokon, illetve barátoktól és filmekből. Ez azonban nem nagymértékben segíti a magyarországi integrációjukat, így itt magyarul is elkezdene tanulni. További stratégiai elem a férfiak részéről az európai nővel való házasság létrehozása, melynek érdekében mind a táboron belül, mind pedig odahaza a kialakult sztereotíp képnek megfelelő viselkedési mintákat sajátítanak el (öltözködés, udvarlás). Az imponáló mondatokat a tábori életük első szakaszában elsajátítják.

Emellett a muszlim férfiak igyekeznek dekonstruálni a fatalista iszlám képét, s megengedő, toleráns magatartást vesznek fel (ugyanakkor sokan maguk között arab–farszi–angol nyelvkveréken kibeszélik és elutasítják az európai normákat és engedékenységet, valamint a „közönyösséget”). (Ld. bővebben Nagy 2008.)

ÉRDEKESSÉG A HATALMI DIMENZIÓKBÓL**A hatalom és tekintély, valamint a mobilitás kérdése**

Láttuk, hogy a különböző mobilitási csatornák szempontjai szerint is jószerevével státuszromlást tapasztalhatunk a menekültek, a diaszpórákban élők körében. Ezzel egyidejűleg azt is láthatjuk, hogy az a tekintély/hatalom, amellyel otthon rendelkeztek, eliminálódott. Azok, akik otthon sejként tekintélynek örvendtek, lehet, hogy itt csak a legközelebbi ismerősök körében bírnak presztízzsel, egyébként alacsony presztízsű munkát végeznek. A katonatisztek, oktatók, orvosok, akik oklevelek, nyelvtudás és a kompatibilis tudás hiányában nem kapnak hasonló állást, mint hazájukban, természetes, hogy tekintély-/hatalomvesztésként élik meg a változást.

Más szempontból azt is látni kell, hogy a vallási szabályok kétféleképp is a hatalom fogalmának narratív értelmezési körébe kerülhetnek. Egyrészt, ahogy említettem, a vallási szabályok tekintélye befolyásolja a vallásos (keresztény vagy muszlim) menekültek életét, másrészt a szabályokat hatalmi erőnek is tekinthetik, s ezzel befolyásolhatják az életet, azt látható és láthatatlan, valamint megengedhető és megengedhetetlen területekre bontják.

A hatalom birtoklása, a tekintély a menekültek számára is fontos, olyan jószágot jelent, amelyet meg kell(ene) szerezni. Ennek hiányában a kudarc, a reménytelenség, a hiábavaló törekvések narrációi jelennek meg az interjúkban.

AJÁNLOTT IRODALOM

Dahinden, Janine (2010): The dynamics of migrants' transnational formations: Between mobility and locality. In: Baubock, R., Faist, Th. (eds.): *Diaspora and Transnationalism. Concepts, Theories and Methods*. Amsterdam University Press, Amsterdam. 51–72.

Tilly, Charles (2001): Áthelyeződött hálózatok. In: Sik Endre (szerk.): *A migráció szociológiája*. Budapest: Szociális és Családügyi Minisztérium. 89–103.

Hárs Ágnes: Tülképzettség és integráció a harmadik országbeli migránsok körében. In: Kovács András (szerk.): *Bevándorlás és integráció: Magyarországi adatok, európai indikátorok*. MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, Budapest, 77–87. https://kisebbssegkutato.tk.mta.hu/uploads/files/archive/SB_Bevandorlokdiszkriminacioja.pdf

Melegh Attila – Kovács Éva (2010): „A repülőtér még olyan sem volt mint Kínában”. A Magyarországon élő kínai és nem magyar anyanyelvű ukrán bevándorló nők migrációs tapasztalatai. In: Melegh Attila – Kovács Éva – Gödri Irén (szerk.): *„Azt hittem, célt tévesztettem” A bevándorló nők élettörténeti perspektívái, integrációja és a bevándorlókkal kapcsolatos attitűdök nyolc európai országban*. KSH NKI Budapest

9. Bevándorlás, migránsok és menekültek, valamint a diszkrimináció fajtái

A migráció során a világ minden tájáról érkeznek diákok, üzletemberek, munkavállalók, menekültek, turisták, vagyis a legkülönbözőbb szándékkal és tervvel, s sokan közülük a külső megjelenésüket tekintve is mások, mint a magyarok (vagy más befogadó társadalom), míg mások valamivel rejtettebb módon hordoznak különbségeket: nyelv, vallás, ideológiai vagy más orientáció szempontjából térnek el a befogadó ország többségétől. E fejezetben a diszkrimináció, valamint a beilleszkedés szempontjaiból mutatom be a migránsok lehetőségeit, s miközben e szempontokat veszem végig, bizonyos sajátosságokat is interpretálni kívánok, amelyeket a diaszpórák jellegzetességeinek tekintek. Ilyen módon azt is belefoglalom, ami látszólag a diaszpórák világához áll közelebb, de ezen keresztül a befogadó társadalom és a diaszpórák világát és kettejük kapcsolatát még inkább megérthetjük.

9.1. Migránsok a diszkrimináció egyik célkeresztjében

A migráció kérdéseivel foglalkozva el- és idevándorló egyénekkkel, közösségekről szóló diskurzusokkal találkozhatunk. Ezek egy része érinti azt a területet, amelyet fejezetünkben körüljárunk: a hazánkba érkező külföldiek – azaz nem munkavállalási vagy tanulási, esetleg más céllal kivándorló hazánkfiak – s a jelenlétükkel egy időben megjelenő kihívások körüli diskurzusok. A bevándorlás célja vagy típusa szerint osztályozva azt gondolhatjuk, hogy a menekült, a vendégmunkás, a cserediák, a külföldi hallgató vagy mások nagyon eltérő lehetőségekkel és korlátokkal találják szembe magukat, azonban látjuk majd, hogy egy érdeklődő vagy egy kutató saját szempontjai szerint meghúzott finom határvonalak mind eltűnni látszanak, ha arról van szó, hogy valaki vagy valakik diszkriminálnak egy-egy közösséget – legyen az afrikai vagy ázsiai, spanyol vagy cigány. A diszkrimináció sokszor nem tesz különbséget. E szempontból is szerencsés, ha a diaszpóra fogalmát használjuk, amely nemzeti és etnikai származás mellett a

közösség kisebbségi másságát (A. Gergely, 2005) veszi figyelembe, s eltekint a diaszpórán belüli különbségtételektől (pl. gazdag – szegény, menekült – diák).

A diaszpórákon belül elkülöníthetjük a diákokat és üzletembereket, a dolgozókat vagy jogállás szerint az illegális bevándorló, kérelmező, befogadott, oltalmazott, státuszos menekült, illetve más státuszú, de közöttünk élő bevándorló kategóriákat. A diszkrimináció kérdése szempontjából sokkal inkább fontos, hogy a bevándorló személy vagy csoport mennyire eltérő külső megjelenésében, anyanyelvében, netán vallásában a befogadó, azaz esetünkben a magyar társadalomtól.

A bevándorlók többsége a környező országok állampolgárai – túlnyomó részben magyar anyanyelvűek –, második legnagyobb csoportja az európaiaké és csak elenyésző számú maghrebi, szubszaharai, közel-keleti, ázsiai és más külföldi él Magyarországon. A közvélemény-kutatásokból és a sajtóból kirajzolódó képből úgy tűnik, hogy a befogadó társadalom nagyobb közösséget feltételez, mint ahányan valóban a környezetünkben élnek – igaz, ez nem csak Magyarországon van így¹⁵.

9.2. A diszkrimináció

A diszkrimináció, azaz a hátrányos megkülönböztetés sokszor érinti a befogadó társadalomban kisebbségben élő csoportokat, azon belül is az egyes egyéneket. Ez részben tudatlanságnak, részben előítéleteknek tudható be, néha az idegentől való félelem, máskor pedig egyfajta egyszerűsítő mozzanatot jelent. A végeredmény azonban ugyanaz: valaki vagy valakik különbözőségük miatt hátrányt szenvednek, esélyegyenlőségük vagy méltóságuk csorbul.

Ezzel szemben az egyenlő bánásmód elve azt jelenti, hogy tilos bárkit valamely tulajdonosága, csoporthoz való tartozása miatt diszkriminálni. Az a fajta diszkrimináció, melyről e fejezetben szólunk, a negatív megkülönböztetés szándékával felmerülő tetteket foglalja magába, s ha a jog meg is különböztet közvetlen és közvetett hátrányos megkülönböztetést, zaklatást, jogellenes elkülönítést és megtorlást (lásd Kárpáti – Iványi, 2008), eltekintek ennek részletezésétől. Ennek olyan pragmatikus előnye van csupán, hogy a diszkriminációt, a megkülönböztetést, a migránsok lehetőségeit és korlátait, valamint szempontjaikat a maga realitásában megismerve érthessük meg a helyzetüket.

¹⁵ https://www.ipsos.com/sites/default/files/ct/news/documents/2018-12/perils_of_perception_2018_charts_v1_final_041218_1.pdf

A hátrányos megkülönböztetés sokszor előítéleteken alapszik: a médiákon vagy a személyes kapcsolatokon keresztül érkezik az egyénhez, s összességében ritka, amikor a megkülönböztetés személyes rossz tapasztalatokon alapul. A megkülönböztetés minden formája tilos: neme, faji hovatartozása, bőrszíne, nemzetisége, nemzeti vagy etnikai kisebbséghez való tartozása, anyanyelve, fogyatékosága, egészségi állapota, vallási vagy világnézeti meggyőződése, politikai vagy más véleménye, családi állapota, anyasága (terhessége) vagy apasága, szexuális irányultsága, nemi identitása, életkora, társadalmi származása, vagyoni helyzete, foglalkoztatási jogviszonyának vagy munkavégzésre irányuló egyéb jogviszonyának részmunkaidős jellege, illetve határozott időtartama, érdekképviselőhez való tartozása, egyéb helyzete, tulajdonsága vagy jellemzője (összességében: védett tulajdonsága) szerinti (ld. 2003. évi CXXV. törvény 8§). Ezek mindegyike – különböző mértékben ugyan, de – része a közbeszédnek, még ha nem is nyilvánvaló/látható különbség az, amely védett. Jelen szempontunkból a faji hovatartozás, bőrszín, etnikai hovatartozás s részben a vallási meggyőződés és vallás fontos, amikor afrikai, ázsiai és közel-keleti külföldiek kapcsán vizsgálódunk. Az előítéletek is ezeket az attribútumokat ragadják meg mint kiindulópontot s mint olyan jellemzőt, amely alapján értéktételeket és ítéleteket hozhatnak valaki vagy valakik felett.

A megkülönböztetés egy része tudatlanságra vezethető vissza: amikor az okmányirodai ügyintéző vagy a munkaadó tovább bonyolítja az egyébként sem egyszerű eljárást, visszaküldve az ügyfelet a szociális munkához például, s a kliens elintézetlen papírokkal bolyong a hivatalokban, mert nem tudnak tájékoztatást adni. Ez még nem jelentené a diszkriminációt, amíg csupán tudatlanságról vagy tájékoztatlanságról van szó, azonban megnehezítheti a migránsok életét.

ÉRDEKESSÉG

Etnikai-vallási támadások, melyeket a migrációhoz kapcsol(hat)nak

A terrorizmus kapcsán már említett célok illetve etnikai-vallási sérelmek, intolerancia kapcsán beszélni kell a gyűlöletcselekményekről is, amely a befogadó társadalom tagjait éri az újonnan érkezettek részéről (zsidó üzletek, zsinagógák, keresztény ünnepek stb. iránti támadás), de éppígy fontosak azok az etnikai-vallási színben feltűnő nacionalista-rasszista támadások is, melyek menekültek, menekülttáborok vagy más migránsok ellen irányulnak.

9.3. A diszkrimináció és a beilleszkedés

A diszkrimináció gátja az integrációnak. Ezt az axiómát, ha tovább bontjuk, megállapíthatjuk, hogy azok a feltételek, amelyek között a migránsok élnek, dolgoznak, a mindennapjaikat töltik, részben olyan megkülönböztetésekkel terheltek, amelyek megnehezítik az életüket, családásokkal töltik meg azt, s csorbulnak a lehetőségek, hogy olyan helyzetbe kerüljenek, ahol otthonosan érezhetik magukat. Ezt két további részre bonthatjuk. Egyrészt a kvázi rosszabb feltételek – nevezhetnénk helyzeti hátránynak is – csökkentik a munka világába, a befogadó társadalomba való integrálódás esélyét, másrészt csökkentik a szándékot is, hogy beilleszkedjenek egy olyan társadalomba, ahonnan időről-időre elutasítás érkezik feléjük.

9.3.1. A beilleszkedés korlátai – 1. A diszkrimináció formái

A legtöbb esetben a diszkrimináció a jól látható különbségeken alapul, azaz a faji diszkrimináció az, amellyel elsősorban számolnunk kell. Az ázsiai vagy arab országokból, illetve Afrikából érkezettekkel szemben nyilvánul meg legmarkánsabban az előítélet, a kirekesztés. A faji, nemzetiségi hovatartozás, bőrszín, vagyoni helyzet és a vallási, világnézeti meggyőződés alapú diszkrimináció velük szemben jelenik meg legerősebben a migráns csoportok körében (is).

Gyakori a munkaerőpiaci diszkrimináció, így például a meghirdetett állások egy részében, ha megtudják, hogy külföldi az illető, sok esetben interjúra sem invitálják, még akkor sem, ha a szociális munkás – s ebben nekik jelentős szerepük volt és lesz – elmagyarázza, hogy magyarul (és más nyelveken is esetleg) beszélő, rendezett papírokkal rendelkező munkavállaló külföldiről lenne szó. Sok esetben azonban megfoghatatlan az elutasítás oka, de a projekt során alkalom adódott arra, hogy teszteljük, s így kiderült, hogy a külföldi munkavállaló elutasított jelentkezése után a bejelentkező magyar tesztelővel szóba álltak, talán fel is vették volna.

A szállásadók is elutasítóak, ha kiderül, hogy külföldiek számára kellene az albérlet. Azonban itt is nehéz tetten érni, hogy az elutasítást esetleges nyelvi akadályok vagy előítélet, esetleges korábbi rossz (személyes) tapasztalat idézi elő.

Az ügyintézők során nagyon sokszor csak tolmácsolással tudnak ügyet intézni a migránsok, mert sok helyen nincs angolul beszélő ügyintéző, rendőr, netán orvos, s maguk kevéssé, de legalábbis nem eléggé beszélnek magyarul. Sokszor többszöri próbálkozásra sikerül valamit elintéznüik, mert az űrlapok egy része csak magyarul hozzáférhető. Jelentékenyebb nyelvtudással is van, hogy

fennakadhatnak a bürokrácia hálójában, mert nem egyszer olyan ügyintéző ül velük szemben, aki nem ismeri a különböző jogállású, külföldi állampolgárokat megillető jogokat és kötelességeket. Így akár a végnapjait élő alkalmi munkavállalói kiskönyv megszerzése is gondot okozhat, nem beszélve egy elveszett okmány pótlása körüli huzavonáról. A beszámolókból a hivatali hátrányos megkülönböztetés képe is kirajzolódik.

A szórakozóhelyek, vendéglátóegységek kapcsán is felmerül néhány panasz: børszínük vagy vélt származásuk szerint nem engedik be őket, nem szolgálgatják ki. Néha e helyeken, de gyakrabban az utcán éri inzultus, bántalmazás a külföldieket.

Utóbbiakban inkább tetten érhető a diszkrimináció, nevezhetnénk rasszizmusnak is, de a legtöbb esetben a cselekmény elszenvedője csak szubjektív érzeteire hagyatkozhat, hogy miért is nem kapott állást, szállást, ellátást stb. A tény-szerű bizonyítás nemcsak amiatt nehézkes, hogy esetlegesen ki nem mondott okok vezetnek az elutasításhoz, vagy épp nyelvi nehézségek okán meg nem értésre, illetve félreértésre lehet hivatkozni, de még mindig problematikus, hogy a diszkriminációt elszenvedők a megfelelő fórumra vigyék az ügyüket, inkább csak elszenvedőik ezen eseteknek.

9.3.2. A beilleszkedés korlátai 2. A migránsok csalódásai

Az elvándorlás stratégiája egy egzisztenciális válságból való kiút keresésévé értelmezhető, amely figyelembe veszi az alkalmazkodóképesség, a spontaneitás képességét, valamint egy reményteli terv része.

Stratégiai elem a nyelv elsajátítása, az egzotikum relativizálása és/vagy áruvá tétele, de a házasság és kapcsolatok kiépítése is.

9.3.3. Látens határok kiépülése

Ez esetben a kulturális és személyközi, csoportközi határok kiépüléséről kell szót ejteni, amelyek részben egy elképzelt Európa képén és azon nyugvó csalódáson alapulnak, részben pedig a diszkrimináción, az egzotikumon nyugvó megkülönböztetés gyakorlatain.

Az imaginárius Európa-kép a munkalehetőségekről, a jövedelem szintjéről, az életnívóról és a fogyasztási szokásokról szól (ld. még húzó tényezők). Fontos része az elképzelésnek a szabadság különböző dimenziója: szólás- és vélemény-szabadság, de vallásközi tolerancia, az életmódok sokszínű együttlélése jelenik meg a narratívákban. Ez az elképzelt Európa fontos alap az adaptáció-

ban, a stratégiák kidolgozásában: a stratégia számukra a mobilitásra irányuló *racionális* döntéshozatali folyamat, amely látjuk, szubjektív és irracionális elemeket is tartalmaz. Az elképzelés tartalmaz olyan elemeket, amelyek az otthoni élet-pálya-tervezetben is megjelentek, de akadályba ütközött a megvalósítása (lásd esztétikai-egzisztenciális válság).

Az elképzelés magába foglal továbbá olyan szubjektív elemeket, amelyeket a terv megvalósításával párhuzamosan meg kell tenniük – korábbi ígéretek megtartása, otthonmaradt családtagok támogatása és családgyejesítés –, de olyat is, mint egy londoni vagy brazíliai út. S olyan, irracionálisnak nevezett elemek is megjelennek, amelyek Isten/Allah kezébe helyezik a döntést, s ez utóbbit megerősíti, hogy elérték Európát, még ha nem is a tervek szerint, s ez okot adhat optimizmusra, hogy a transzcendentális rendelésnek megfelelően jártak el, amikor az utazásba befogtak, s így valamely isteni tervben vehetnek részt.

Mindezen szép, de kategorizáló Európa-képpel és a stratégiájukkal szemben találkozunk a valósággal, amit sok migráns a közöny és érdektelenség szavak mellett a lehetőségek teljes hiányával jellemez. Éppúgy, ahogy a velük találkozó, ők maguk is elfogadnak és elutasítanak bizonyos kulturális elemeket (pl. párkapcsolat-házasság szokásai, étkezési és szórakozási szokások), s ez az, amely kijelöli a helyüket a társadalomban – az eltérő szokások okán kívülre rekednek, ugyanakkor a saját kultúrájuk kis szigetén pedig belül maradnak (lásd Nagy, 2007, 2008 és 2009, valamint Marton, 2000; Olomoofe, 2000; Tilly, 2001). A megismerésben nagy segítségükre vannak a már régebben Európába érkezett etnikai közösség (csalódott) tagjai is. Ehelyütt kell kiemelni azt a sajátságot, hogy a diaszpórák tagjai hazafelé pozitív képet alkotnak a megélhetésükről, hogy ne aggódjanak az otthon maradtak, s hogy ne árulják el, hogy rosszul döntöttek. Azonban a frissen érkezettek számára a csalódás valóságának (néha eltúlzott) képét mutatják be.

Vallási közösségekhez, etnikai csoportokhoz (diaszpórákhoz) csatlakozva partikuláris integrációs folyamat indul el, melynek során a diaszpóra határain belülre, a körülvévő társadalom látómezején kívülre kerülnek. A gazdasági menekültek, a nem menekültként érkezettek egy integrációs kísérlettel vágnak neki az Útnak, hogy azonosuljanak, s elváljanak a tradicionálistól – de a csalódás után sokkal erősebben kötődnek a hagyományos, tradicionális múltjukhoz, mint korábban. Reflektáltabban, önreflexíve kötődnek hozzá – keresztyűlmennek egy vizsgálati, értékelő folyamaton – s végül a diaszpór¹⁶ melegén, az in-group-kommunikáció otthonosságában találják magukat, miközben nacionalista, funda-

¹⁶ Safran (1991: 83–84.) jellemzése: ápolják szülőföldjük emlékét; úgy érzik, hogy a befogadó ország nem fogadja el őket tökéletesen; hazájukra úgy tekintenek, ahova esetlegesen visszatérhetnek; elkötelezettek a szülőföld iránt; csoportöntudat és csoportszolidaritás a szülőfölddel fenntartott folyamatos kapcsolatrendszer által létezik.

mentalista gondolatokkal vívódnak. Így visszakerülnek az eredeti, a kibocsátó kultúra diaszpórikus változatához, a valláshoz, a tradicionális hálózatba.

9.4. A sikeres beilleszkedés esélye

A sikeres beilleszkedésnek két feltétele van: legyen befogadó, és legyen, aki be akar illeszkedni. Az esély még több attribútum megfelelő konstellációján múlik. Láttuk a különböző kvalitások, az élettörténet megélések és a csalódások szerepét. A befogadó társadalomba vagy a diaszpórába való beilleszkedés, a neointegráció magában hordozza az esélyek kihasználását, a diszkrimináció hatását, az egymásról való gondolkodás eredményeit – s benne egy képet a másik félről.

9.4.1. A neointegráció sajátosságai

A migránsok neointegrációja alapvetően a diaszpórához való neointegrációt, másodsorban pedig a diaszpóra tagjain keresztül a befogadó társadalomhoz való neointegrációt jelenti – ez az, ami a kapcsolati kudarcok következtében elsőként szűnik meg –, s a közvetlenebb kapcsolat csak ritkán, de lényegében erőteljesen jelenik meg a menekültek és a befogadó társadalom tagjai között. A neointegráció függ attól, hogy az individuum milyen sajátos tapasztalatokkal rendelkezik, s ebben benne foglaltatik a saját kultúrája, a szocializációja, a kapcsolatai, a kapcsolati hiányai és ezek megélése, a kudarcai, valamint a befogadó társadalomról alkotott mítosz ismerete. Annak ellenére, hogy egy integrációs kísérettel (a befogadó társadalom irányába) indulnak, a saját idegenségükkel és diszkriminációval szembesülnek. Emellett az első integráció kapcsolati hiányai és kapcsolati kudarcai, valamint a neointegráció során tapasztalt kapcsolati kudarcok is befolyásolják a neointegráció kialakulását.

9.4.2. Mobilitás és neointegráció

A menekültek, migránsok helyzete az inter- és intragenerációs mobilitás több dimenziójának együttes értelmezésével is kirajzolódik: a térbeli, iskolázottsági-foglalkozási, jövedelmi dimenziókban az apa státuszához viszonyítva többnyire rövidtávon (és otthon elsősorban) emelkedést vagy stagnálást láthatunk, de a saját otthoni státuszához viszonyítva csökkenés figyelhető meg a neointegrációban. Ennek fényében a siker kevésbé, sokkal inkább a csalódottság, elégedetlenség, kudarc narratívái jelentek meg. Ennek ellenére a tőkekonverzió esélyére

irányította a figyelmet az, hogy a térbeli mobilitás jelentős gazdasági tőke beruházását jelentette – de eredményeim azt mutatják, hogy ennek a megtérülése csekély az első években, s a későbbi megtérülés is kapcsolatérzékeny és időben elnyúló folyamat. Az idő előrehaladtával elvi szinten növekszik a konverzió esélye, a valóságban azonban sok akadályozó tényezővel kell számolniuk: így a kapcsolati hiányok vagy a csak diaszpóraorientált kapcsolatok esetében a neointegráció gyengeségei okán a konverzió esélye csökken. A kapcsolati tőke gazdasági tőkévé váló konverziója a kölcsönös bizalmon alapul, amely ebben a társadalmi térben kultúra- és vallásfüggő, így a diaszpórán belüli konverzió kézenfekvőbb, de kisebb gazdasági előnyökkel járhat, mint az out-group konverzió. A tőkekonverzió esélye növekszik, ha a menekült egyén heterogén/transznacionális kapcsolatokat ápol, ha a multiplicitást növelni tudja, ha etnikai, kulturális vagy vallási hasonlóságokra tud referálni. A befogadó társadalom tagjaival való konverzió ez utóbbiak nélkül kénytelen megvalósulni.

A tőkekonverzió mellett a hatalom és a tekintély, valamint a státuszmegszerzés és státusmegtartás – mind a befogadó társadalomban, mind pedig a diaszpórán belül – kapcsolatérzékeny. A diaszpórán és a befogadó társadalmon belüli státuszszerzést a munka, jövedelem, stabil életmód és elérhetőség négyese együttesen segíti, kiegészítve azzal, hogy ebben a kulturális térben a vallássság sokszor a stabil életmód immanens része.

A státuszmegszerzést és -megtartást a kötődések és kapcsolati hiányok vonatkozásában is vizsgáltam, s azt állapítottam meg, hogy a kötődések a hasonlóság elvén jönnek létre: etnikai, vallási és régióbeli hasonlóság mellett a nemi hovatartozás is meghatározó.

KUTATÁSI SZEMSZÖGEK

Diszkrimináció, beilleszkedés és kutatási szemszögek

A beilleszkedés és diszkrimináció kapcsán azt kell megvizsgálni, hogy a beilleszkedés hova irányul, milyen előképek, tapasztalatok és csalódottság keretezi a személy döntéseit, továbbá a kapcsolathálójának változásai hogyan prediktálják a kapcsolati kudarokat. A befogadó társadalom diszkrimináló ereje, idegenellenessége és kirekesztő mozzanatai mellett a diaszpóra vonzerejét, gazdasági-hatalmi potenciálját is figyelembe vevő kutatások elősegíthetik a neointegráció irányultságának megértését. Fontos azonban a diaszpórán belüli differenciáltságok értelmezése: a politikai, vallási, kulturális sokszínűség és együttműködés a diaszpórán belül, továbbá a belső hierarchizáltság és az egyének pozíciója mellett az interszekcionalitása is fontos elemzési szempont lehet. S ha hierarchizáltságról szólnunk, a diaszpórán belüli és a diaszpórák közötti hierarchiákról, előítéletekről, elkülönbözödéssről is szólni kell: ezek lehetnek etnikai, nyelvi, vallási vagy politikai különbségtételek, de meghatározzák a személyes és üzleti kapcsolatok hálózatát, fejlődését is.

Végül e fejezet kapcsán annyit kell megjegyeznünk, hogy a diszkriminációt képző egzotikum a kirekesztődésnek és a beilleszkedésnek, ill. az identitás megformálásának alapja lehet, de a kudarcok, csalódások és diszkrimináció megtapasztalása egy másik fejezet felé irányít bennünket, melyben a szélsőségek felé való nyitásról beszélünk.

AJÁNLOTT IRODALOM

- Simonovits Bori (2013): Bevándorlók diszkriminációja – kisebbségi és többségi szemmel. In: Kovács András (szerk.): Bevándorlás és integráció: Magyarországi adatok, európai indikátorok. MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, Budapest, 157–171. https://kisebbssegkutato.tk.mta.hu/uploads/files/archive/SB_Bevandorlokdiszkriminacioja.pdf
- Phillimore, J. (2011): Refugees, Acculturation Strategies, Stress and Integration. *Journal of Social Policy*, 3., 575–593.
- Simonovits Bori (2012): Ali, Chen, Fatima és Sára esélyei a magyar munkaerő- és lakáspiacon. In: Sik Endre – Simonovits Bori (szerk.): Abena, Sára, Chen és Ali esélyei Magyarországon. Migráns esélyek és tapasztalatok. Budapest. TÁRKI, 68–117.
- Sik Endre – Várhalmi Zoltán (2011): Magyarországon élő migránsok diszkriminációs tapasztalatai 2009-ben. In Sik Endre – Simonovits Bori (szerk.): A diszkrimináció mérése. e-tankönyv. Budapest: ELTE TáTK 130–145.

10. A migráció a közbeszédben

10.1. A migráció és a menekültek megjelenése a közbeszédben

A migrációról való magyar diskurzus 2015 tavaszán éles fordulatot vett: az addig csendes negatív hozzáállás a politikai nyilatkozatokban, médiakampányokban a nyílt elutasítás felé mozdult el. A magyar miniszterelnök 2015 májusában úgy nyilatkozott, hogy „Mi azt akarjuk, hogy ne jöjjenek már többen, és akik itt vannak, menjenek haza.” (MNO, 2015. május 8.), s ezt tekinthetjük programadó mondatnak is. Ekkorra már tudható volt, hogy ún. nemzeti konzultáció indul a migrációról, s néhány héttel később plakátkampánnyal is erősítette a konzultációt a kormány. A tavaszi menekülthullám olyan erős kijelentésekre sarkallta a jobboldali politikusokat és médiát, mint amilyen a „megélhetési bevándorló”, majd pedig a média mindkét oldalán finomodott a „menekültek és migránsok” kifejezések egyidejű használatáig, ahonnan a médiakampány erősödésével, a növekvő menekülthullámmal párhuzamosan a közbeszédben az illegális migráns, majd az illegális határátlépő és még később az illegális határsértő kifejezésekig jutottak el. Emellett a jobboldali média – és a közösségi oldalak – egyre nagyobb számban hivatkoznak rájuk mint bűnözőkre, kontinensfoglalókra, rasszista és iszlamofób megjegyzéseket tesznek. A baloldali média eközben a félelmet próbálja csökkenteni, és folyamatosan menekültként, olykor migránsként hivatkozik az érkezőkre. Érdekes, hogy a szerbiai Vajdaság magyar lapjaiban átmeneti vendégként is hivatkoznak a menekültekre.

Azonban a média diskurzuselemzésével az is tisztán látszik, hogy a kutatók és szakemberek szélmalomharcot vívnak azért, hogy a menedékkérő, menekült, oltalmazott, menedékes és migráns fogalmak a helyükre kerüljenek. Természetesen nyilvánvaló, hogy a politikai diskurzus szándékosan épít arra, hogy a magyar lakosság nem ismeri a menekültlét sajátosságait, s félelemkeltéssel indokolhatóvá válik a menekültellenes intézkedések sora. Ahogy az egyszerű menekültek megnevezéstől eljutunk néhány hónap alatt az illegális határsértőig, s megszületnek azok a törvények, amelyek lehetővé teszik, hogy felépüljön a kerítés, és a mene-

külteljáráshoz való hozzáférés a nagy többség számára hozzáférhetetlenné válna. Eközben a társadalmi szakadékok mélyülnek, a jobboldali közösségi média középpontjában a menekültellenesség, a menekülteket segítők („migránsszimogatók”) elleni beszédmód határozza meg, miközben a baloldali médiát és közösségi oldalakat pedig a menekültek támogatása, a kormány kritikája és a krízis emberi arca határozza meg.

A közbeszédbe bekerültek a menekülttáborok, amelyek mellett félnek az emberek, ahol megugrottak a bűnözési mutatók, bár ezt a hivatalos statisztikák nem igazolták vissza. Rettetéssel és elutasítással fogadják az újabb táborok építésének tervét, s különösen a debreceni tábortól igyekeznek megszabadulni – igaz, ez csak decemberre sikerül. Időközben új fogalmak is megjelennek: tranzitóna, tranzit, idegenrendészeti őrzött szállás, hangár (a raktárépület, amelyben átmenetileg őrizték a határátlépőket), továbbá a kísérő nélküli kiskorúak fogalmai, majd pedig a GYODA (a gyorstelepítésű pengés drótakadály), a határzár, a kerítés, a gyűjtőpont fogalmai és képei jelennek meg. Ezek azonban a médium politikai hovatartozásától függően más-más interpretációban tűnnek fel. Biztonságpolitikai, terrorizmussal kapcsolatos, egészségügyi (pl. ebola és más járványok) kérdésekkel kapcsolatban vizsgálták a menekültek áramlását az egyik oldalon, míg a másik oldalon a humanitárius krízis arcai jelennek meg. A schengeni határok, a dublini eljárás, a menekültek sorsa: hirtelen mindennapos témává válnak az újságok címlapjain, a helyzetet pedig csak fokozza az egyik vagy másik oldalon elkötelezett hírolvasók aktivitása. Ezzel persze nagyobb publicitást érnek el a korábban épp csak a média ingerküszöbét megütő esetek, amelyek a már korábban érkezett menekültek helyzetét jellemzik: a tolmács nélküli jogi aktusok, az ehetetlen és vallásilag nem elfogadható ételek, vagy épp a menekültügyi őrizet visszásságai, a megalázó bánásmód.

Jelen munka során természetesen a menekülthelyzetre reagáló diskurzusok fogalmaival és a jogi, tudományos fogalmakkal is élni kívánok. Így megkülönböztetem a migránsok és a menekültek fogalmait, a kérelmezőket és a menekültként elismerteket, de különbséget kell tennem abban is, hogy a nagy migrációs hullám előtt érkezett menekültről vagy a 2015 nyarán, kora őszén tömegesen érkező (és távozó) menekültekről szólnak.

10.2. Transznacionális találkozások, konfliktusok, koncepciók, különbségtételek

Azok a transznacionális találkozások, amelyek a frissen érkezett menekültek és más menekültek, segítők és hivatalok, illetve a diaszpórák között felmerülnek, egyszerre írhatók le az egzotikum iránti érdeklődéssel, a performance-szerű

10. A migráció a közbeszédben

megmutatkozással és az idegenséggel, ill. az elkülönböződés fogalmaival. A menekültek az etnikailag/vallásilag homogén közeghez csatlakozva megteremtik a mítikus Otthon sajátos valóságát a diaszpórákon belül, s a diaszpórák perifériáján pedig kialakítják a megmutatás tereit: a fesztiválokon való megjelenésekkel, az egzotikumot árusító kisvállalkozásaikkal a saját kultúráról éppúgy beszélnek, mint az Európa-képükről. E periférián jelennek meg azok is, akik elkötelezetten érdeklődnek a multikulturalizmus iránt, áttértek vagy vonzódnak egy-egy kultúrához. Az egzotikum árusítása pragmatikus is, hiszen ez biztosítja a diaszpóratagok gazdasági tőkét, amely viszonylag szűk körben, de kapcsolati tőkére is konvertálható.

A diaszpóra szűk körén kívül a diaszpórákközi kapcsolatokban és azon túl, a befogadó társadalomban is találunk olyan funkcionális, sokszor instrumentális kapcsolatot is, amely részben a hivatalok, az adózás, a lakhatás, a munkavállalás és a családi-baráti kapcsolatokat is lefedik, s amelyek elősegítik a megtelepedést, de a különbségek megtapasztalása révén az elkülönböződést, végső soron pedig a diaszpóra felé való fordulást is. A különbségek megtapasztalása ráadásul narratívákban kering, s elősegíti a látens határok megszilárdulását, s részben a transznacionális kapcsolatok gyakorlását is. Előbbi a rigorózan alkalmazott saját kulturális válaszokat jelenti, míg utóbbi a sztereotípiák kölcsönös alkalmazásának lehetőségét, az Európa-kép és a kulturális sajátosságok reflektáltságát, amely kudarc esetén a diaszpórafókuszú kötődéseket erősíti.

A különbségtételek részben hozottak mindkét oldalról: a sztereotípiák a szomszéd országok népei (pl. szomálik és etiópok) viszonyában, de az európai (magyar) és távoli kontinensek viszonyában is megjelennek. Különösen erős ez a jobboldali narratívákban, amely az arab–muszlim–terrorista, illetve fekete–afrikai–szegény–kulturálatlan mezőben gondolkodik, de a sztereotípiák még a segítőt, civileket is sokszor jellemzik. A segítők koncepciói pozitívan, de szintén kevésbé reflektáltan, kevésbé differenciáltan nyúltak a menekültkérdéshez: általában szír, azaz muszlim koncepciókban, s az ehhez kapcsolatos elvárásokkal és támogatással fordultak feléjük.

A különbségtételek sokszor konfliktusterületekké váltak, így a diaszpórákközi bizalomvesztéstől, a diaszpórákba való visszahúzódásig sokféle út vezet, de nyílt konfliktusokban ritkán nyilvánul meg. A diszkrimináció ugyan általános a szolgáltatások területén – az alberletektől a szórakozóhelyig –, de ritkán fordul tettlegességbe, s meglehetősen ritka, hogy jogorvoslati szakaszba kerül. A konfliktusok elsődleges forrása a valami féltése: szerelemféltés, állásféltés, terület- vagy siker-féltés, vagy másképpen a lehetőségek meg nem adása. A konfliktusok ritkán kerülnek a médiába, csak a legutóbbi időkben sikerült kivinni az utcára apróbb demonstrációk formájában, amely szintén egészen a 2014–15-ös évekig nem ütötte meg a média ingerküszöbét.

A különbségtételeket a menekültek, a diaszpórák oldalán felerősítik a korábbi transznacionális tapasztalatok, továbbá a nyugat-európai diaszpórákból származó közvetlen tapasztalatok és (közvetett) narratívák is, hiszen a vágyott világhoz képest a magyar társadalmi–gazdasági valóságot kevésbé európainak, kevesebb lehetőséggel bírónak érzékelik.

10.3. Közbeszéd, ellenreakciók, kriminalizáció és szolidaritás

10.3.1. A kriminalizáció folyamata a médiában

A kormány korábbi hallgatását a menekültüggyel kapcsolatban 2015-ben felváltja egy intenzív, menekültellenes kommunikáció. Ennek elemeként a menedékkérők számának megsokszorozódását emelik ki, elfeledve azt, hogy a menedékkérelmek a legtöbbször az érdemi döntés előtt lezáródnak, hiszen a kérelmezők a kérelem benyújtása után elhagyják az országot. Emiatt a menedékkérőkre, menekültekre fordított kiadások adatai is gyenge lábakon állnak. Azonban ahhoz elegendő volt, hogy ún. nemzeti konzultációt indítson a kormány, melynek során tendenciózus kérdéseket feltéve egyrészt összemosták a migráció és a terrorizmus kérdéseit, másrészt olyan, jó szívvel nehezen megválaszolható kérdéseket fogalmaztak meg, mint pl. hogy a menekülteket vagy a magyar családokat támogassák (Nemzeti konzultáció, 2015). Emellett a kormányzati kommunikáció az érkező és a dublini eljárás során visszaküldött menekültek számosságával, illetve a gazdasági bevándorló voltukkal riogatott. Szinte azonnal elindultak az ellenkezdeményezések, így a kormány megtámogatta a nemzeti konzultációt plakátkampánnyal, melyet a civilek oldaláról ellenkampány követett. Miközben a kormánykampány a magyar kultúra és a magyarok munkahelyeiért aggódik, s magyar nyelven szólítja meg a menekülteket, addig az ellenkampány plakátjai angolul kérnek elnézést a menekültektől, s magyar nyelven reflektálnak aktuálpolitikai kérdésekre, a multikulturalizmusra (pl. az első magyar király, I. István idézetével: „Egynyelvű és egyszokású királyság gyöngye és törékeny.”).

Érdemes megemlíteni, hogy jelenleg a miniszterelnök a gazdasági bevándorlást az európai és a keresztény kultúra ellenségének tekinti, míg mintegy tizenévvvel korábban a bevándorlást a gazdasági fellendülés alapjának tekintette – igaz, akkor a határon túli magyarok beáramlását kívánta támogatni, s eltekint attól az apróságtól, hogy jelenleg mintegy kb. félmillió magyar gazdasági bevándorlóként él Nyugat-Európában. A kormány kommunikációjában különösen fontos elemként jelenik meg a bevándorlás korlátozása az európai terrorcselekmények után, s önmaga bátorságát, nyíltságát hangsúlyozza. Nem tekinthetünk el attól

sem, hogy mindez egy olyan társadalmi közegben történik, amely egyrészt ritkán találkozik menekültekkel, kevésbé ismertek számukra a külföldiek, de az idegenellenesség mégis 39-46% körüli (TÁRKI, 2015), s a Republikon Intézet kutatása szerint azok aránya, akik szerint a menekültek veszélyt jelentenek Magyarországra, ezért nem szabad beengedni őket, 64-67% (MTA, 2015). Ezért is fontos, hogy az ellenkampányra pénzt gyűjtő anti-párt (MKKP) és civil partnere (Vastagbőr) néhány nap alatt a tervezettnél jóval több plakátra gyűjtött adományt (ld. The Guardian, 2016. 01. 06.), s a hallgatag civilek aktívan részt vettek a menekültellenes plakátok elleni kampány szövegezésében. A kormány menekültellenes aktivitása folytatódott. A nemzeti konzultációs kérdőív pontatlan értékelése támaszkodva két hullámban megismétlik a plakátkampányt: egyrészt a tranzitországokban, másrészt pedig az eredményekre hivatkozva újabb magyar nyelvű, belföldi kampány során. Eközben a baloldal, a menekülteket segítő civilek gyűlöletkampányt látnak, not in my name-típusú narratívák születnek.

A média framing széttartó: nagymértékben különbözik a bal- és a jobboldali média kontextualizáló folyamata, eltérő elemeket emelnek ki, miközben a politikai közbeszédben egyre erőteljesebben megjelenő menekültellenesség is tematizálja a menekültekről való diskurzusokat. Ennek keretében formálódnak a menekültekre vonatkozó kifejezések, jelennek meg a terrorizmussal, bűnözéssel kapcsolatos narratívák, rigorózus és elutasító kijelentések, amelyek annyira erősek, hogy az elemzésükkel a baloldali médiák is folyamatosan foglalkoznak. Különösen fontos narratív blokk alakul ki az illegális határátlépés, a határzár és a GYODA, valamint a menekültek nem legitim érkezési módjai körül, a kriminalizáció folyamatában a határátlépés bűntényéig jutunk el.

A framing a kormányoldali médiában tudatos is: olykor az adatok, a megjelenítés és a kontextusba helyezés egyszerre távolítja el a médiafogyasztót a menekültek helyzetének empatikus megértésétől: migránsokról beszélnek migránsok bemutatása nélkül, vagy rosszabb megjelenésűvel, vagy épp gyerekek nélkül, esetleg azt mutatva, hogy a menekültek szemetelnek, áthágják a szabályokat, vagy a gyerekeik összefirkálják a járdát. Az ebolától való félelmet felváltja a terrorizmusellenesség, amelyet alkalmi garázdasággal, európai példákkal támasztanak alá. A baloldali média ezenközben a menekülthullám okait, a menekültek sorsait és az útközbéli tapasztalataikat próbálja feltárni. Ezt nagyban nehezíti, hogy a menekülttáborokból, az idegenrendészeti területekről a média (és a civil szervezetek nagy többsége is) ki van tiltva, így útközből, a civilek által fenntartott tranzitokban tudnak tájékozódni a magyarországi ellátásról. A baloldali média kiemeli emellett a korábbi magyar menekültek és migránsok fogadtatását, s mindkét oldalon – másképpen ugyan, de – megjelennek az idegenellenes, menekültellenes, rasszista és iszlamofób közbeszéd hatásai is, a mecset elleni disznózsíros támadástól a migráns háttérű, polgárok elleni tetteleges támadáso-

kig – sok apróbb eset, amely a menekülthullámot kísérte. A schengeni határ közelében a média korán észleli a helyi lakosság problémáit és félelmeit, de a helyi lakosság is felbátorodik, a vélelmezhetőnél jóval nagyobb károkról számolnak be a gazdák, a helyiek félelme alkalmanként hisztérikussá növekszik. A helyi félelmeket jól tematizálják a közösségi médiában, fórumokon, csoportokban megjelenő torzított történetek sokasága, a gyűlöletkeltő, méltánytalan kommentek és valójában a kommentháború mindkét oldala.

A kormányoldali média jól kiaknázza a lehetőséget, hogy a menekültek elleni fellépését saját támogatottságának megerősítésére használja, a menekültek kategóriáit összemosza a gazdasági bevándorlókkal, a szociális támogatásokat kihasználókkal, a szélsőségesekkel. Az erőteljes támadás azonban olyan morális ellenállást váltott ki, amely sok embert tett önkéntessé 2015 nyarán és kora őszén. A morális ellenállás – e téren – azonban a hónapok múlásával alábbhagyott, s még ha az újabb és újabb nemzeti konzultációk, a migrációs nyomás érzékeltetése a kormányoldalon, vagy apróbb statisztikai adatok és hosszú távú negatív kilátások bemutatása rosszallást, ellenállást is eredményez, az már ritkán válik tettekké.

A hónapok előrehaladásával változó, de a migrációs krízissel nem összevethető mértékű határátlépés és próbálkozás történik. Ahhoz azonban, hogy a megfelelő mértékű morális pánik fennmaradjon, a helyi és az országos (jobboldali) lapok is állandó témává emelték a migrációt, amelyről mindig lehet szót ejteni (határsértők száma, átcsempésztett migránsok, vagy épp a határkerítést érintő támadások [átvágta a kerítést, migránsalagút épült stb.] formájában).

10.3.2. A jobboldali diskurzusoktól a határvadász önkéntesekig

Miközben még csak egy folyamatosan emelkedő, állandó migrációs hullámot látunk, a jobboldali média a határra nehezedő nyomásról, a határon élők félelméről közvetít történeteket, sőt, megjelennek azok a szerb–magyar határvidék magyar oldalán szolgáló mezőőrök, polgárőrök, akik feladatuknak tekintik a zöldhatáron át érkező menekültek elfogását, s ebben a helyi döntéshozók meg is erősítik őket. Amikor a migrációs nyomás 2015 tavaszán fokozódni kezd, lovas mezőőrök, polgárőrök és önkéntes határvadászok jelennek meg, a menekülthullám tetőpontján határőrző egységek szerveződnek, mondván: meg kell védeni – akár fegyverrel is – a hazát. A határvadászoknak nevezett csoportok, a határvédelmi brigádok, a betyárok mellett az önkéntes határvédőkig sokféle, fragmentált menekültellenes mozgolódás indul meg. A diskurzusaik széles körben fogják át az idegenellenességet, de emellett egy erős narratíva is megjelenik, amely a territorialitást érinti, s amely a magyar schengeni határt mint Európa vé-

10. A migráció a közbeszédben

dőjét mutatja, s amelyben a határvédelem az európai kultúrát, a keresztény Európát védi. Ilyen módon a diskurzusok legitimálják, hogy éjjellátó távcsövekkel felszerelve várják a menekülteket, s visszatartják őket addig, amíg a polgárőrség vagy rendőrség értük nem jön. Egyes csoportokban olyan autoriter rendszert építenek fel, amely leképezi a hadsereg felépítését, s a szervezethez és feladatellátásukban is próbálják leképezni a hadsereget. Más csoportokban az Európa-ellenesség a nacionalizmussal vegyesen jelenik meg, a legtöbb csoport azonban nem fordítja tettekre a kommentháborúban használt szavait.

A menekültek fogadtatása a hatalom különböző szegmenseiben és a hozzájuk kötődő (mérsékelt vagy szélsőséges) jobboldali lapokban egyértelműen az idegenkedés, az idegenellenesség, a gazdasági-társadalmi-kulturális teher, olykor az egészségügyi kockázatok mentén, de mind gyakrabban a terrorizmussal összefüggésben jelennek meg. A baloldali lapok és politikai tömörülések kezdetben óvatosan, később egyre élénkebben álltak ki a menekültek mellett, és a humanitárius krízis oldaláról közelítettek, miközben a független civil szervezetek egyre nagyobb és fragmentáltabb segítő hálózatot hoztak létre, ezen az oldalon az idegenségük vonzó vagy legalább érdekes egzotikumként jelenik meg.

A kormányoldalról többször mentegőzésszerű diskurzus indult, amelyben más társadalmi problémákról, a szerényebb gazdasági mutatókról, más országok felelősségéről szóltak. Utóbbiak között megemlítve más schengeni államokat, az unió gazdagabb felét, az arab tavaszt előidézők felelősségét, továbbá a déli államokat, Törökországot, amelyeknek szerepük lett volna a menekülthullám feltartóztatásában. Emellett példaként említették a korábban érkezett, s már a gazdasági szférát erősítő bevándorlók befogadása mellett egy rejtélyes csoportot is, az egyiptomi keresztényekét, akikből mintegy ezer családot fogadott be az ország, állampolgárságot adva nekik – de sajnálatos módon ők sem a statisztikákban nem szerepeltek, sem pedig ilyen módon nem juthattak volna állampolgársághoz (ld. hvg.hu, 2015. 09. 11.), így valószínűleg egy kommunikációs elterelés lett volna e történet. A menekülthullám magyarországi lecsengése után – vagyis akkor, amikor a balkáni útvonal Horvátországon keresztül Szlovénia felé fordult, s Magyarországon naponta maximum 10-es nagyságrendben jelentek meg menekültek – a kormány menekültellenes diskurzusa újabb fordulatot vett. Egyrészt mint a schengeni határ őraként jelent meg benne, ilyen értelemben a határok védelmében más országokkal szolidaritásként mutatja be magát. Másrészt pedig a menekülteket agresszívként, az európai kultúra támadóiként, terroristaként tünteti fel. A menekültek befogadását visszaautasítják – mind a kvóta-ellenességgel, mind a jogi és fizikai határázárrel. A menekültellenes diskurzust a jobboldali mozgalmak, csoportok és egyének a közösségi médiában felerősítik, sztereotíp, rasszista, xenofób, gyűlöletkeltő kommunikációt folytatva. De a nyilvános tereken, így például a menekültellenes tüntetéseken kevesen mutatkoznak meg – a menekülthullám csúcán is csak tízes nagyságrendben.

Ugyanakkor a pozitív semlegességet a civilek körében felváltotta egy nagyfokú segítő tenni akarás, amelyben olyan tudásmegosztási hálózatok, segítő hálózatok és informális kapcsolati hálózatok sora vált tettekké, hogy az segít átvészelni a humanitárius krízist. A befogadás emberi, szakmai gesztusai, a megrázó és felemelő, de mindenképpen intenzív tapasztalatok olyan intenzív kötődéseket hoztak létre, amely erős háttérrel jelenthet a menekültekkel foglalkozó civil szervezetek, de más hátrányos helyzetű csoportokat segítő kezdeményezések számára is. A civilek bevonódása és erős emóciói szinte függőséget alakítottak ki, amely miatt a segítők társadalmi beágyazottsága is növekedett, s rövid távon erős kohéziós törekvéseket indított. A segítők körében felbukkanó hátrányos helyzetű, vagy épp a munkaerőpiacról kiszorult önkéntesek egy felszabadító, elfogadó közeget találtak, s a saját hasznosságukat is megtapasztalták. Amikor a magyarországi szakaszon már alig voltak menekültek, sok önkéntes a határon túl folytatta a munkát, új kezdeményezések jöttek létre, amelyek részben a reakcióidejüknel fogva hatékonyabbak, elkötelezettebbek, továbbá mozgékonyabbak voltak, s amelyek még hónapokkal, évekkel később is – e könyv megírásakor is – a balkáni útvonalon és a görög szigeteken dolgoznak.

Összességében a menekülteket fogadó negatív közeg, a befogadás kritériumainak változása és a kriminalizációt erősítő hatalmi diskurzusok olyan erős ellenkezést váltottak ki, amely megmozgatta a civil társadalmat, s amely kiszélesítette azok körét is, akik a társadalmi kapcsolataikban nyitottak a transznacionális találkozásokra és a menekültek befogadására. Ugyanakkor az idegenellenes hangulat is veszített szemérmességéből, s a menekültek mint problémaforrás média megjelenésének szinten tartása elengedhetetlen, hogy a jobboldali kormány a bázisait meg tudja őrizni. Az idegentől való félelem, amely meghatározó elemmé vált a társadalmi közbeszédben, a politikai diskurzusokat is átrendezte. A hatalom menekültellenességét nem csak a diskurzusok szintjén, hanem a jogi keretek szigorodásával, a befogadás csökkenésével, az integrációt segítő támogatások kiüresedésével érhetjük tetten. Ennél nyilvánvalóbban már csak a GYODA-val megerősített kerítés és a kiüresedett menekültvédelmi szabályok mutatják, hogy a jelenlegi magyar hatalom nem törekszik a befogadásra. A korábban érkezett menekültek és főleg a migránsok többsége azonban nem távozott, rájuk és a migrációs háttérűekre idegenellenes közbeszéd, munkaerőpiac, hétköznapi várak, s a jelenlegi szabályozás mellett nem is várható, hogy újabb nagyszámú menekültcsoportoknak kell a taszítóbefogadással szembesülnie. Azok a menekültek, akik mégis Magyarországon keresztül érkeznének, jó-szerével visszafordulhatnak, s azon kevesek, akik mégis befogadást nyernek, továbbállnak vagy a diaszpórákon keresztül kapcsolódnak: elsősorban a globális diaszpórahálózatokhoz, másodsorban a magyar társadalomhoz. S éppen ez is jelzi, hogy ugyan egy lokális jelenségről kívánunk beszélni, de ez ennél sokkal

több szálon kötődik más lokalitásokhoz, más autoritásokhoz. A befogadás és neointegráció dinamikáját nem csak a magyar helyzet változása befolyásolja, hanem a politikai attitűdök, az uniós országok befogadó politikája, a diaszpórák fogadó kapacitása, a személyes elköteleződések és tervek, valamint az autoritások és a médiumok helyi diskurzusokra gyakorolt hatása.

AJÁNLOTT IRODALOM

Bernáth Gábor – Messing Vera (2015): Bedarálva. A menekültekkel kapcsolatos kormányzati kampány és a tőle független megszólalás terepei. Média-kutató, 2015. tél. 7–17.

Bognár Adrienn – Janky Béla (2015): Menekült-hírek és véleményalkotás 2015 őszén: Egy médiahatás-vizsgálat első eredményei Socio.hu, 2015(4): 136–150.

Fokasz N. (2006): A szenzáció, az örökzöld és a gumicsont. Jel-Kép, 2006. 3–4.

Janky Béla (2016): A témakeretezés hatása a menekültpolitikával kapcsolatos véleményekre. Regio, 2016/4.

http://real.mtak.hu/46096/1/Janky_Menekult_Regio20164_u.pdf

Juhász Attila – Fatlum Gashi (2016): Biztonságpolitika és migráció. Különös tekintettel a nyugat-balkáni migrációs útvonalra. Friedrich-Ebert-Stiftung. <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/budapest/13032.pdf>

Messing Vera – Ságvári Bence (2019): Still divided but more open. Mapping European attitudes towards migration before and after the migration crisis. Budapest: Friedrich-Ebert-Stiftung Regional project „Flight, Migration, Integration in Europe”, Politika és migráció fejezet. In: Csuka Gyöngyi – Török Ádám (szerk.) (2015): Az Európába irányuló és 2015-től felgyorsult migráció tényezői, irányai és kilátásai. A Magyar Tudományos Akadémia Migrációs Munkacsoportjának elemzése.

http://mta.hu/data/cikk/13/70/8/cikk_137008/_europabairanyulo.pdf

Sik Endre – Simonovits Bori (2019): The first results of the content analysis of the media in the course of migration crisis in Hungary. CEASEVAL Research on the Common European Asylum System; Nr. 35.

11. Apró, de fontos dolgok: a migráció sötétebb és a vidámabb arcai

Végül a migrációról való ismereteink szélesítésére álljon itt egy rövid fejezet, mely kitér a migrációt kísérő kérdésekre: ezek között vannak olyanok, amelyek a közvéleményt, mások pedig a biztonságpolitikusokat érdeklik, vagy épp a jogvédőket, de vannak közöttük olyanok is, melyek a társadalmi–kulturális sokszínűségről szólnak.

11.1. Embercsempészet, emberkereskedelem

A migráció illegális, irreguláris oldalát kísérő jelenségek legmeghatározóbbika az embercsempészet, mely határokon át kíséri a migránsokat, menekülőket jelentős díjazás fejében. Az útközbéli kiszolgáltatottság csak részben mutatkozik meg az embercsempészek felé, részben az időjárásnak, részben pedig a korrupciónak és azoknak a határőröknek, rendőröknek és polgárőröknek, valamint „önkéntes határvadászoknak”, egyes vidékeken pedig a fegyveres klánoknak, akik összességében valamilyen motivációval az embercsempészeti tevékenység ellen vannak, de nem ritkán abból mégis hasznot remélnek.

Az első momentumtól az utolsóig kiszolgáltatottak azok a személyek, akik pénzzel fizetnek azért, hogy talán sikerrel eljuttak úti céljukig, de a „betyárbecsület” szintű ígéreteken kívül semmi más nem biztosítaná, hogy a fizetségért szolgáltatás is jár: éppen ezért került beiktatásra az a biztosítás, hogy csak utólag egy másik személy a megerősítő telefonhívás után fizet. Ennek ellenére az utazás nem biztonságos.

Ráadásul sokan fizetnek alternatívan: meghatározott ideig fenntartott prostitúciós szolgáltatással, mások szerveikkel, illegális tevékenységekbe való bekapcsolódással. A kiszolgáltatottság az emberkereskedelem révén növekszik: illegálisan egy idegen országban, papírok nélkül, ismerősök nélkül a legtöbb ember nem tud segítséget kérni.

11.2. Névházasságok

A névházasság a legitimálás egyik módja: az illegális migráns annak érdekében, hogy ne utasítsák vagy ne toloncolják ki, fizetség ellenében házasságot vásárol. A házasságba belépő másik fél jellemzően kiszolgáltatott, és sokszor fel sem méri, hogy személyes életére, vagyonára milyen hatással van vagy lehet egy ilyen házasság. A házasság intézménye éppen a honpolgárok védelme, illetve a csalások kiszűrése miatt a külföldiek számára nehezen elérhető, számos olyan aktust iktatnak be, amely nehezen teljesíthető. Amennyiben a házasság lenne az alapja a tartózkodási engedélynek, akkor a migrációs hivatal gyakran további vizsgálatokat is eszközöl annak érdekében, hogy megismerje a házasulók élet-közösségének mibenlétét.

11.3. Migránsok a feketemunka piacán és más szürke zónákban

A feketemunka piacán megjelenve úgy tűnhet, hogy hiányt töltenek be a migránsok. Olyan helyre illeszkednek be, ahová nyelvi korlátaikkal is integrálódni tudnak saját etnikai csoportjukon belüli vállalkozásokhoz (kínai piacon az afgán kereskedők és afgán munkavállalók; indiai étterem pakisztáni konyhája, hogy egy kicsit pikáns is legyen), illetve szakképzettséget nem igénylő tevékenységi körökbe a mezőgazdaság, építkezés, ipar területén. Emellett kifutófiúkként, szendvicsemberként, plakátragasztóként is dolgoznak.

Gazdasági szempontból ehhez a területhez tartozik, ugyanakkor a valóság és az illegalitás egy teljesen más szegmense a szexuális piac – erre a területre elsősorban afrikai férfiak kerülhetnek, mert jól alapoznak a női pletykahálózatban széles körben elterjedt mítoszra „méretességükről”, ők szórakozóhelyeken és egyes köztereken megvásárolhatóak. Rejtettebb stratégiaként működtetnek olyan konstellációkat, amelyben 2-3 nő által tartatják el magukat anélkül, hogy a nők sejtjenének erről bármit is: mindegyikük párjának hiszi, akit segíteni kell, amíg munkát, lakást, megélhetést talál. Ezzel hivatkoztunk is arra az afrikaiak, ázsiaiak között terjedő (s fentebb röviden említett) mítoszra, mely szerint az európai nőket kihasználják a férfiak, mert nem áll mögöttük egy férfi, aki megvédené őket – ez esetben már ők maguk is a „használók” közé tartoznak. (E bekezdéshez ld. Olomofofe, 2000.) Az ilyen kapcsolatok azonban nem hordozzák magukban a befogadó társadalomhoz való neointegrációt.

11.4. Párhuzamos társadalmak?

Napjainkban fel-felmerül a kérdés, hogy a migráns közösségek létrehozhatnak-e párhuzamos társadalmakat. A válasz igen és nem. Igen, mert a diaszpórák az élet számos területén a befogadó társadalom helyébe lépnek: munkavállalás, gazdasági/üzleti kapcsolatok, kulturális élet és rekreáció, szocializáció, vallási élet. Ugyanakkor nem, mert ugyan fel-felmerül, hogy bevezetik a muszlim közösségek a sariát, ez nincs olyan átfogó érvénnyel jelen, mint azt a befogadó társadalom véli.

11.5. Gyermekek a migrációban

A gyermekek helyzete külön figyelmet érdemel, mert a migráns gyermekek körében lehetnek

- 1) menekülő családok gyermekei, akik kiszolgáltatottak és sérülékenyek, hosszú és fáradtságos utat tesznek meg, az otthon biztonsága nélkül élnek, gyakran traumatizáltak
- 2) a kísérő nélküli kiskorúak, akik ugyanezen helyzetben vannak, de felnőtt kísérő nélkül érkeznek (mert nem volt, vagy elkeveredett a kísérő), így még inkább kiszolgáltatottak
- 3) a gazdasági migráns család gyermekei, akik számára az iskolai és társadalmi integráció kihívás, állandó diszkriminációval néznek szembe, anyagi kondícióik gyengék, társadalmi presztízsük (pontosabban a családé) alacsony
- 4) a gazdasági migráns család gyermekei, akiket különórával és speciális foglalkozásokkal integrálnak a középosztálybeli vagy annál magasabb státuszú szülők, s akik a diaszpóraoktatásban is részt vesznek
- 5) gyermekek, akik otthon maradtak az egyik szülővel vagy a nagyszülőkkel/más rokonokkal, és legalább egy családtagjukkal a kevésbé intim digitális kommunikációs platformokon keresztül tudnak kapcsolatot tartani

Sem a jövedelmi helyzet, sem a család élethelyzete nem azonos, de nem azonos abban sem, hogy milyen stratégiákat alakítanak ki annak érdekében, hogy integrálódjanak és hogyan viszonyulnak a diaszpóráikhoz.

A gyermekek számára az iskolába járás olyan lehetőséget kellene, hogy biztosítson, amely esélyt ad a kiemelkedésre. Mégis számos alacsonyabb státuszú migráns gyermek néz szembe azzal, hogy korán el kellett hagynia az iskolát, vagy a befogadó országban már nem tudja folytatni a tanulmányait, esetleg az iskolai helyzet (kirekesztés, bullying) vagy az otthoni feladatok (vagy gyermekmunka) okoz olyan nehézséget, ami az iskolaelhagyáshoz vezethet.

Számos kutatás foglalkozik azzal, hogy a gyermekek hogyan élik meg a család létét, a családtagok közötti távolságot, az intimitás hiányát akkor, amikor a kommunikáció a digitális térben történik, hogyan változik a szocializációjuk, hogyan kötődnek a távoli szülőkhöz, hogyan tudnak mély és tartalmas beszélgetéseket kialakítani.

11.6. Multikulturális tapasztalatok

A multikulturális tapasztalatok mindenki életében óhatatlanul jelen vannak: kínai üzletben vásárol, olasz pizza és török gyros között vacillál, kipróbálja a vízipipát, latin táncstre megy vagy amerikai hip-hop-ot hallgat, mégis van egyfajta idegenkedés a multikulturalitás kapcsán. A civil szervezetek adaptálható mintákat keresnek és mutatnak fel: ilyenek pl. a gyermekgondozás és -nevelés, a receptklub, a közös sportesemények, vagy kulturális esteket hoznak létre, érzékenyítő programokat tartanak, figyelemfelhívó kampányokat támogatnak. Ennek ellenére a multikulturalizmus a politikai közbeszédben érvényét veszítettként tűnik fel, holott a mindennapi tevékenység része. Ami a kutatásokat illeti, azok a hibriditás és szinkretizmusok irányából az interkulturális/multikulturális ismereteken és tapasztalatokon keresztül a vegyes kapcsolatokig, a homogenitás és heterogenitás kérdéséig vezetnek el.

AJÁNLOTT IRODALOM

- Zubaida, S. (2004) Európa és a Másikjai (képzeletbeli határok). Magyar Lettre Internationale, 52. <http://www.c3.hu/scripta/lettre/lettre52/zubaida.htm>
- Németh Krisztina (2018) Kiköltöző és otthon maradó gyerekek. A transznacionális migráció gyerekperspektívából. In Váradai Monika Mária (szerk.) Migráció alulnézetből. Budapest: MTA KRTK-RKI – Argumentum Kiadó. 170–198.
- Árendás Zsuzsanna – Katona Noémi – Messing Vera (2019) A transznacionális mobilitás hatásai a magyarországi családokra és gyerekekre: fókuszban a hazatérő gyerekek iskolai reintegrációjával kapcsolatos pedagógus-perspektívák. Regio 2019. 27. 3. 115–148.
- Hautzinger, Zoltán (2016) Büntetőjogi tényállások a külföldiség és a migráció vonzásában. In: Hautzinger Zoltán (szerk.): A migráció bűnügyi hatásai. Magyar Rendészettudományi Társaság Migrációs Tagozat, Budapest. 181–202.

Irodalom

- „This is our home” Stateless minorities and their search for citizenship. #IBelong Campaign, 2017 november, http://www.unhcr.org/ibelong/wp-content/uploads/UNHCR_EN2_2017IBELONG_Report_ePub.pdf (letöltés: 2018. 05. 21.)
- A. Gergely A. (2005) Szórvány, diaszpóra és határfenntartás. Adalékok a szórványtipológia és a kulturális sziget kérdésköréhez. In: Ilyés Zoltán (szerk.): Tanulmányok a szórványról. Budapest: Gondolat Kiadó – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet. 11–20. www.mtaki.hu/kiadvanyok, http://www.publikon.com/application/essay/402_1.pdf
- A. Gergely András (1997): Kisebbség, etnikum, regionalizmus. Budapest MTA PTI. <http://mek.oszk.hu/11000/11003/11003.htm>
- Abbas, T. (2007): British Muslim Minorities Today: Challenges and Opportunities to Europeanism, Multiculturalism and Islamism. *Sociology Compass* 1(2): 720–736.
- Ahn, Yong-Yeol – Bagrow, James P. – Lehmann, Sune (2010): Link communities reveal multiscale complexity in networks. *Nature* 466. 761–764.
- Armstrong, K. (2005): Az iszlám rövid története. Budapest: Európa Könyvkiadó.
- Barabási Albert-László (2016): A hálózatok tudománya. Budapest: Libri Kiadó
- Baubock, R., Faist, Th. (eds.) (2010): *Diaspora and Transnationalism. Concepts, Theories and Methods*. Amsterdam University Press, Amster
- Bernáth Gábor – Messing Vera (2015): Bedarálva. A menekültekkel kapcsolatos kormányzati kampány és a tőle független megszólalás terei. Médiakutató, 2015. tél. 7–17.
- Bhabha, Homi (1996): A posztkolonialitás és a posztmodern. *Helikon* 1996(4): 484–509.
- Blaskó Zsuzsa, Ligeti Anna Sára, Sik Endre (2014): Magyarok külföldön – Menyenyen? Kik? Hol? In: Kolosi Tamás – Tóth István György (szerk.): *Társadalmi Riport 2014*. Budapest TÁRKI, 351–372. <http://www.tarki.hu/adatbank-h/kutjel/pdf/b337.pdf> (2016. 01. 04.)

- Bowman, G. (2002): Migrant labour. Constructing homeland in the exilic imagination. *Anthropological Theory* 2(4): 447–468.
- Bretell, C. (2003): *Anthropology and migration. Essays on transnationalism, ethnicity and identity*. Walnut Creek: AltaMira Press.
- Brissette, Ian – Cohen, Sheldon – Seeman, Teresa E. (2000): Measuring Social Integration and Social Networks. In: Cohen, Sheldon – Underwood, Lynn Gottlieb, Benjamin (eds): *Social Support Measurement and Intervention: A Guide for Health and Social Scientists*. New York: Oxford University Press, 53–85.
- Brubaker, Rogers (2005): The 'diaspora' diaspora. *Ethnic and Racial Studies*, 28(1): 1–19.
- Buden, Boris (2004): Kultúrák közti fordítás (hibriditás). *Magyar Lettre Internationale* 2003 (51). http://www.c3.hu/scripta/lettre/lettre51/boris_buden.htm
- Caldeira, T. P. R. (1999): Fortified Enclaves: The New Urban Segregation. In: Low, S. M. (szerk.): *Theorizing the City. The New Urban Anthropology Reader*. New Brunswick – New Jersey – London: Rutgers University Press. 83–108.
- Cilluffo, Frank – Lane, Jane – Whitehead, Andrew – Saathoff, Gregory – Cardash, Sharon – Magarik, Josh (2007): *NETworked Radicalization: A Counter-Strategy*. A special report by The George Washington University Homeland Security Policy Institute – The University of Virginia Critical Incident Analysis Group. http://cchs.gwu.edu/sites/cchs.gwu.edu/files/downloads/HSPI_Report_11.pdf
- Clifford, J. (1997): *Routes: travel and translation in the late twentieth century*. Harvard University Press, Cambridge
- Clifford, J. (2000): Diaszpóra. *Magyar Lettre Internationale* 39. 12–17. <http://www.c3.hu/scripta/lettre/web/index.htm>
- Clifford, J. (2001): Diaszpórák. In: Sik E. (szerk.): *A migráció szociológiája*. Budapest: Szociális és Családügyi Minisztérium. 155–169.
- Clifford, J. (2007): Varieties of Indigenous Experience: Diasporas, Homelands, Sovereignities. In: Cadena, M. de la, Starn, O. (eds.): *Indigenous experience today*. Wenner-Gren Foundation for Anthropological Research. Berg Publishers, Oxford, 197–224.
- Cseresnyés, F. (2005): Migráció az ezredfordulón. A népességmozgások társadalmi és politikai következményei Közép-Európában. Budapest–Pécs: Dialóg Campus Kiadó
- Csuka Gyöngyi – Török Ádám (szerk.) (2015): *Az Európába irányuló és 2015-től felgyorsult migráció tényezői, irányai és kilátásai. A Magyar Tudományos Akadémia Migrációs Munkacsoportjának elemzése*. http://mta.hu/data/cikk/13/70/8/cikk_137008/_europabairanyulo.pdf

- Dahinden, Janine (2010): Are you who you know? A network perspective on ethnicity, gender and transnationalism: Albanian-speaking migrants in Switzerland and returnees in Kosovo. In Westin, Ch. és mtsai: Identity Processes and Dynamics in Multi-Ethnic Europe. Amsterdam: Amsterdam University Press
- Dahinden, Janine (2010): The dynamics of migrants' transnational formations: Between mobility and locality. In: Baubock, R., Faist, Th. (eds.): Diaspora and Transnationalism. Concepts, Theories and Methods. Amsterdam University Press, Amsterdam. 51–72.
- Darmon, D., Omodei, E., Garland, J. (2015): Followers are not enough: A multifaceted approach to community detection in online social networks. PLoS ONE.10, e0134860. doi: 10.1371/journal.pone.0134860
- Derrida, Jacques (2004): Az idegen kérdése: az idegentől jött. In: Az Idegen. Variációk Simmeltől Derridáig. Biczó Gábor, szerk. Debrecen: Csokonai Kiadó. 11–29.
- Edgar, I. R. (2011): The Dream in Islam: From Qur'anic Tradition to Jihadist Inspiration. Berghahn Books.
- Elden, S. (2007): Terror and Territory. Antipode, 39. 821–845.
- Fejős Z. (2005): Diaszpóra és az „amerikai magyarok” – háttér egy fogalom alkalmazhatóságához. In: Kovács N. (szerk.): Tanulmányok a diaszpóráról. Budapest: Gondolat – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet. http://www.mtaki.hu/docs/tanulmanyok_a_diaszporarol/diaszpóra_01_fejos_zoltan_amerikai_magyarok.pdf
- Fleischer Tamás (2017): A migráció és társadalmi-gazdasági összefüggései: az MTA KRTK vándorszemináriumára. Tér és Társadalom 31(1): 147–157. doi:10.17649/TET.31.1.2834
- Fokasz N. (2006): A szenzáció, az örökzöld és a gumicsont. Jel-Kép, 2006. 3–4.
- Froese, P. – Bader, Ch. (2008): Unraveling religious worldviews: The Relationship between Images of God and Political Ideology in a Cross-Cultural Analysis. The Sociological Quarterly 49. 689–718.
- Geertz, C. (2002): Darabokból álló világ. A kultúra és a politika térképének megváltozása. Magyar Lettre Internationale
- Geertz, Clifford (2001): A sokféleség édes haszna. In: Az értelmezés hatalma. Antropológiai írások. Geertz, Clifford. Budapest: Osiris Kiadó. 374–396.
- Ghatak, S. – Sassoon, A. S. (szerk.) (2001): Migration and Mobility. The European Context. Hampshire – New York: Palgrave Publishers
- Glick Schiller, Nina (2010): A global perspective on transnational migration: Theorising migration without methodological nationalism. In: Baubock, R.,

- Faist, Th. (eds.): *Diaspora and Transnationalism. Concepts, Theories and Methods*. Amsterdam University Press, Amsterdam. 109–130.
- Gödri I. (2005): A bevándorlók migrációs céljai, motivációi és ezek makro- és mikrostrukturális háttere. In: Gödri Irén – Tóth Pál Péter (szerk.): *Bevándorlás és beilleszkedés. A szomszédos országokból Magyarországra irányuló bevándorlás az ezredfordulón*. Budapest: KSH Népeségtudományi Kutatóintézet. 69–128. <http://www.demografia.hu/kiadvanyonline/index.php/kutatasi-jelentesek/article/viewFile/389/147>
- Gödri, Irén – Tóth P. P. (2004): Bevándorlók társadalmi helyzete. In: Kolosi T. – Tóth I. Gy. – Vukovich Gy. *Társadalmi Riport 2004*. Budapest: TÁRKI, 425–438.
- Grandjean, Martin (2015): A social network analysis of Twitter: Mapping the digital humanities community. *Cogent Arts & Humanities* (2016) 3: 1171458.
- Granovetter, M. (1991): A gyenge kötések ereje. A hálózatelmélet felülvizsgálata. In: Angelusz R. – Tardos R. (szerk.): *Társadalmak rejtett hálózata*. Budapest: Magyar Közvéleménykutató Intézet
- Hannerz, U. (1997): Fluxos, fronteiras, híbridos: palavras-chave da antropologia transnacional. *Mana* (Rio de Janeiro), 1., 7–39. <http://www.transcomm.ox.ac.uk/working%20papers/hannerz.pdf>
- Hannerz, U. (1999): A világvárosok szerepe a kultúrában. *Replika*, 38. <http://www.c3.hu/scripta/replika/38/06hanner.htm>
- Hannerz, U. (2004a): A kozmopoliták és helyiek a világkultúrában. In: Biczó G. (szerk.): *Az Idegen. Variációk Simmeltől Derridáig*. Debrecen: Csokonai Kiadó. 178–191.
- Hannerz, U. (2004b): Gondolatok a globális világról. In: N. Kovács, T. (szerk.): *A fordítás mint kulturális praxis*. Pécs: Jelenkor Kiadó. 73–93.
- Hárs Ágnes, Simon Dávid (2015): *A munkaerő-migráció változása a kétezres években Magyarországon. Vizsgálat a munkaerő-felmérés adatai alapján*. Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Közgazdaság-tudományi Intézet és Budapesti Corvinus Egyetem, Emberi Erőforrások Tanszék, Budapest 2015
- Hautzinger Zoltán – Hegedűs Judit – Klenner Zoltán (2014): *A migráció elmélete*. Budapest: Nemzeti Köszolgálati Egyetem, Rendészettudományi Kar
- Herzfeld, M. (2005): *Cultural Intimacy: Social Poetics In The Nation-state*. New York: Routledge.
- Honneth, A. (1997): *Harc az elismerésért*. In: Honneth, A.: *Elismerés és megvetés. Tanulmányok a kritikai társadalomelmélet köréből*. Pécs: Dianoia – Jelenkor Kiadó

- hvg.hu, 2015. 09. 11. A koptoknak fogalmuk sincs, hol az ezer befogadott keresztény. <http://nol.hu/belfold/meglepett-koptok-1562489>
- Kapitány Balázs – Rohr Adél (2014): Kivándorlás Magyarországról – egy új becsélesi eljárás eredményei. KSH Népeségtudományi Kutatóintézet <http://www.demografia.hu/kiadvanyokonline/index.php/demografuskonyvtar/article/view/2608/2429>
- KEMR (2014): Közös Európai Menekültügyi Rendszer. Európai Bizottság https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/e-library/docs/ceas-fact-sheets/ceas_factsheet_hu.pdf
- Kepel, G. (2007): Dzsihád. Budapest: Európa Könyvkiadó
- Kibreab, G. (2006): Ferugeehood, Loss and Social Change: Eritrean Refugees and Returnees. In: Essed, P. – Frerks, G. – Schrijvers, J. (szerk.): Refugees and the Transformation of Societies. Agency, Policies, Ethics and Politics. New York – Oxford: Berghahn Books. 19–30.
- King, R. és Christou, A. (2008): Cultural Geographies of Counter-Diasporic Migration: The Second Generation Returns 'Home'. Brighton: University of Sussex, Sussex Centre for Migration Research Working Paper 45.
- Korán. The Noble Qur'an. Translation of the meanings of the Noble Qur'an in the English language. Madinah: King Fahd Complex for the Printing of the Holy Qur'an
- Kováts András (2013): A bevándorlók társadalmi integrációja – koncepciók és indikátorok. In: Kováts András (szerk.) Bevándorlás és integráció. Magyarországi adatok, európai indikátorok. Budapest: MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, Kisebbségkutató Intézet. 9–24.
- Kronauer, M. (1998): „Social exclusion” and „underclass” – two new concepts for the analysis of poverty. In: Andreß, H.-J. (ed.): Empirical Poverty Research in Comparative Perspective. Aldershot, Ashgate. 51–76.
- Liang, Ch. Schori (2015): Cyber Jihad: Understanding and Countering Islamic State Propaganda. GCSP Policy Paper 2015/2.
- Lin, N. (1991): Társadalmi erőforrások és társadalmi mobilitás. A státuselérés strukturális elmélete. In: Angelusz R. – Tardos R. (szerk.): Társadalmak rejtett hálózata. Budapest: Magyar Közvéleménykutató Intézet.
- Martiniello, Marco (2005): Political participation, mobilisation and representation of immigrants and their offspring in Europe. In: Bauböck, Rainer (ed.): Migration and Citizenship. Legal status, Rights and Political Participation. Amsterdam University Press – IMISCOE Reports

- Marton, K. (2000): Mitől mások az afgánok? – Ahogy magyarországi afgán kamaszok és szüleik látják. In: Sik, E. – Tóth, J. (szerk.): Diskurzusok a vándorlásról. Budapest, MTA PTI Nemzetközi Migráció Kutatócsoport. 38–49.
- Marton, K. (2006): Az afgán menekültközösség integrációja. MTA PTI Etnoregionális Kutatóközpont Dokumentum-füzetek 23.
- Massey, D. S. – Arango, J. – Hugo, G. – Kouaouci, A. – Pellegrino, A. – Taylor, J. E. (2001): A nemzetközi migráció elméletei: áttekintés és értékelés. In: Sik E. (szerk.): A migráció szociológiája. Budapest: Szociális és Családügyi Minisztérium. 9–40.
- Mau, S. – Mewes, J. – Zimmermann, A. (2008): Cosmopolitan attitudes through transnational social practices? *Global Networks* 8(1): 1–24.
- Meagher, K. (2005): Social capital or analytical liability? Social networks and African informal economies. *Global Networks* 5(3): 217–238.
- MNO, 2015. május 18. „Akik itt vannak, menjenek haza”
<http://mno.hu/belfold/orban-akik-itt-vannak-menjenek-haza-1286779>
- Nagy T. (2007): Migráns hálózatok, menekültek és a Határok. In: Timár J. (szerk.): Határkonstrukciók magyar–szerb vizsgálatok tükrében. Békéscsaba: Magyar Tudományos Akadémia, Regionális Kutatások Központja, Alföldi Tudományos Intézet, Békéscsabai Osztály. 81–94.
- Nagy T. (2008): Relatív egzotikum. In: Fejős Z. – Pusztai B. (szerk.): Az egzotikum. *Tabula Könyvek* 9. Budapest – Szeged: Néprajzi Múzeum – SZTE Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék. 2008. 173–188.
- Nagy T. (2009): Kötődések és kudarcok. A kapcsolatok és kapcsolati kudarcok szerepe az integrációban. Egy menekültek körében végzett terepmunka eredményei. Doktori disszertáció. <http://phd.lib.uni-corvinus.hu/437/>
- Nagy, T. (2007): Migráns hálózatok, menekültek és a Határok. In: Timár, J. (szerk.): Határkonstrukciók magyar–szerb vizsgálatok tükrében. Békéscsaba: MTA RKK ATI Békéscsabai Osztály. 81–94
- Nagy, T. (2008): Relatív egzotikum. In: Fejős Zoltán – Pusztai Bertalan (szerk.): Az egzotikum. *Tabula Könyvek* 9. Budapest – Szeged, Néprajzi Múzeum – SZTE Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, 2008. 173–188.
- Nagy, T. (2009): Narratív menekülsors. A hatalom és mobilitás kérdései. In: Jancsák, Cs., Nagy, G. D. és Szűcs, N. (szerk.): Céhem vándorkönyvei. Tanulmányok a 60 éves Pászka Imre tiszteletére. Szeged: Belvedere Meridionale. 89–103.
- Nagy, T. (2010): A menekültek mobilitása néhány szempont szerint. A neointegráció és a mobilitás. In: Jancsák, Cs., Nagy, G. D. és Szűcs, N. (szerk.):

- Állandó párbeszédben. A szegedi műhely tisztelgése Utasi Ágnesnek. Szeged: Belvedere Meridionale – DARTKE. 215–235.
- Nagy, T. (2011a): Harmadik világbeli menekültek magyarországi integrációjának esélyei. *Esély*, 5. (megjelenés alatt)
- Nagy, T. (2011b): Utazó kultúrák és a diaszpórák letelepedése. *Tér és Társadalom*, 4: 20–37.
- Németh Krisztina (2018): Házi idősgondozás – a házicselédség vagy az önmegvalósítás útja? In: Váradi Monika Mária (szerk.): *Migráció alulnézetből*. Budapest: MTA KRTK-RKI – Argumentum Kiadó. 94–121.
- Németh Krisztina (2018): Kiköltöző és otthon maradó gyerekek. A transznacionális migráció gyerekperspektívából. In: Váradi Monika Mária (szerk.): *Migráció alulnézetből*. Budapest: MTA KRTK-RKI – Argumentum Kiadó. 170–198.
- Nemzeti konzultáció a bevándorlásról és terrorizmusról. 2015. http://www.kormany.hu/download/7/e2/50000/nemzeti_konzultacio_bevandorlas_2015.pdf
- Nyirő Zsanna (2013): A migrációs potenciál alakulása Magyarországon. <http://www.matud.iif.hu/2013/03/06.htm>
- Olomofo, L. (2000): Egy fekete közösség létrejötte Budapesten? In: Sik, E. – Tóth, J. (szerk.): *Diskurzusok a vándorlásról*. Budapest, MTA PTI Nemzetközi Migráció Kutatócsoport. 50–59.
- Phillimore, J. (2011): Refugees, Acculturation Strategies, Stress and Integration. *Journal of Social Policy*, 3: 575–593.
- Safran, William (1991): *Diasporas in Modern Societies. Myths of Homeland and Return*. *Diaspora* 1: 83–99.
- Said, E. W. (2000): *Orientalizmus*. Európa Kiadó
- Schiffauer, W. (2004): Félelem a különbözőségtől. Új áramlatok a kultúr- és szociálintropológiában. In: Biczó, G. (szerk.): *Az Idegen. Variációk Simmeltől Derridáig*. Debrecen, Csokonai Kiadó. 151–161.
- Sharaby, R. (2007): Local Hybridity among Absorbing Institutions. *International Migration* 45(1): 27–58.
- Sik Endre (1992): A társadalmi előnyök rekonverziója a menekülés során. *Szociológiai Szemle*, 1992/1. 63–74.
- Sik Endre (2003): A migrációs potenciál kutatásának alapfogalmi. In: Örkény Antal (szerk.): *Menni vagy maradni? Kedvezménytörvény és migrációs várakozások*. Budapest: MTA Kisebbségkutató Intézet – Nemzetközi Migrációs és Menekültügyi Kutatóközpont. 15–18.
- Simonovits Bori (2013): Bevándorlók diszkriminációja – kisebbségi és többségi szemmel. In: Kovács András (szerk.): *Bevándorlás és integráció: Magyar-*

- országi adatok, európai indikátorok. MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, Budapest, 157–171. https://kisebbsegkutato.tk.mta.hu/uploads/files/archive/SB_Bevandorlokdiszkriminacioja.pdf
- Stieglitz, S., Dang-Xuan, L. (2012): Political communication and influence through microblogging, an empirical analysis of sentiment in Twitter messages and retweet behavior. *System Science (HICSS)*, 3500–3509.
- Szeitl Blanka (2015): Helyzetkép a mai magyarországi migrációs folyamatokról, *Forrás*, 47. évf., 7–8. sz. 214–224.
<http://www.forrasfolyoirat.hu/1507/szeitl.pdf> (2016. 01. 03.)
- Tahir A. (2007): British Muslim Minorities Today: Challenges and Opportunities to Europeanism, Multiculturalism and Islamism. *Sociology Compass* 1(2): 720–736.
- TÁRKI, 2015: Nem nőtt tovább, de magas az idegenellenesek aránya.
http://www.tarki.hu/hu/news/2015/kitekint/20150804_idegen.html
- The Guardian, 2016. január 6. Is humour the best weapon against Europe's new wave of xenophobic nationalism? <http://www.theguardian.com/world/2016/jan/06/hungary-two-tailed-dog-viktor-orban>
- The Makonde of Kenya. The struggle to belong.
<https://www.unhcr.org/ke/wp-content/uploads/sites/2/2016/05/The-Makonde-of-Kenya-The-Struggle-To-Belong1.pdf>
- Tilly, Charles (2001): Áthelyeződött hálózatok. In: Sik Endre (szerk.): *A migráció szociológiája*. Budapest: Szociális és Családügyi Minisztérium. 89–103.
- Tosini, D. (2007): *Sociology of Terrorism and Counterterrorism: A Social Science Understanding of Terrorist Threat*. *Sociology Compass*, 2. 664–681.
- Turner, V. (1998): Liminalitás és communitas. In: Zentai V. (szerk.): *Politikai antropológia*. Budapest: Osiris – Láthatatlan Kollégium. 51–63.
- Turner, V. (1977): *The Ritual Process*. Ithaca – New York: Cornell University Press. 94–130.
- Váradi Monika Mária (2018): Elméleti kaleidoszkóp – a migrációs tapasztalatok értelmezési lehetőségei. In: Váradi Monika Mária (szerk.): *Migráció alulnézetből*. Budapest: MTA KRTK-RKI – Argumentum Kiadó. 13–42.
- Wahlbeck, O. (2002): The concept of diaspora as an analytical tool in the study of refugee communities. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 2: 221–238.
- Wiles J. (2008): Sense of home in a transnational social space: New Zealanders in London. *Global Networks* 8(1): 116–137.
- Zubaida, S. (2004): Európa és a Másikjai (képzeletbeli határok). *Magyar Lettre Internationale*, 52. <http://www.c3.hu/scripta/lettre/lettre52/zubaida.htm>

Ábrajegyzék

1. ábra. A migráció differenciáltsága A migráció differenciáltsága (Saját szerkesztés)	9
2. ábra. Magyar állampolgárok kivándorlása Magyarországról a hivatalos magyar statisztikák alapján és bevándorlásuk az EGT-tagállamokba a tükörstatisztikák alapján 2003–2012 (Forrás: KSH, saját szerkesztés)	18
3. ábra. Húzó és taszító tényezők (Saját szerkesztés)	19
4. ábra. A szomáli diaszpóra helyi és globális diaszpórapcsolatai (Saját szerkesztés)	35
5. ábra. A magyar szomálik diaszpórapcsolatai (Saját szerkesztés)	36
6. ábra. Menekültként érkezettek száma, mediterrán útvonalak, 2014–2018 (Forrás: IOM és UNHCR, saját szerkesztés)	60
7. ábra. Menekültügyi eljárást gátló tényezők	92
8. ábra. Mi volt az oka annak, hogy külföldre költözött? Kérem, a legfontosabb 3 okot jelölje! (Forrás: Független, 2016)	94
9. ábra. Ha volt olyan ismerőse, aki már korábban is külföldön élt, ő támogatta vagy sem azt, hogy Ön is külföldre költözzön (Forrás: Független, 2016)	95

* * *

NAGY TERÉZIA szociológus a Szegedi Tudományegyetem Egészségtudományi és Szociális Képzési Karának főiskolai docense. Kutatási témái a migráció, menekültlét több dimenzióját ölelik fel, a kapcsolatokkal, kötődésekkel, hálózatokkal foglalkozik, és ezen keresztül tanulmányozza az integráció-neointegráció kérdéseit.

■ ■ ■ A SOROZATBAN MEGJELENT KÖTETEK ■ ■ ■

1. Albert Fruzsina: Emberi kapcsolatok. *A személyes kapcsolat-hálózatok szociológiai szempontú elemzése*
2. Czibere Ibolya: Egyenlőtlenségek a vidéki társadalomban
3. Csizmady Adrienne: A városszociológia alapjai
4. Elekes Zsuzsanna: Rizikó-magatartások epidemiológiai megközelítésben
5. Kovách Imre: Vidékszociológia
6. Krémer Balázs: Kisebbségpolitika. *Szemponatok a kisebbségek társadalmi helyzetének és a kisebbségpolitikák értelmezéséhez, magyarázatához*
7. Murányi István: Fiatalok állampolgári szocializációja
8. Nagy Terézia: Differenciáltan a migrációról. *Migráns életek, élethelyzetek és a migráns élethelyzet keretei*
9. Sik Endre: A migráció szociológiája 3.0
10. Sik Endre: Traktátus a társadalomtudományok kutatási módszereiről gondolkodók számára
11. Szabari Vera: A történet szociológiája – *Kontextus és reflexivitás a szociológia örökségének feldolgozásában*
12. Szarvák Tibor: Adalékok a társadalmi felzárkózás szociológiájának értelmezéséhez. *Közösségi és egyéni szerepek, társadalmi meghatározottságok a vidéki Magyarországon*
13. Szalma Ivett – Takács Judit: Családszociológiai mozaik